

XVII. évfolyam

I.—X. szám.

Th.

MINERVA

SZERKESZTI
THIENEMANN TIVADAR

TARTALOM

ZOLNAI BÉLA: Szavak sorsa.

LENGYEL ERNŐ: Nietzsche magyar utókora.

SASHEGYI OSZKÁR: Német klasszikusok —
magyar cenzura.

BUDAPEST, 1938

A MINERVA lezárta tizenhetedik évfolyamát. Visszatekintve a végzett munkára, úgy érezzük, hogy a Minerva jegyével kiadott tanulmányok sokféle módon, váltakozó sikerrel, de egy akarattal és egyenlő buzgalommal igyekeztek megközelíteni azt a célt, amit folyóiratunk kezdettől fogva maga elé tűzött és a szellem-történet szóval jelölt meg. A Minerva tanulmányai ebben a célban egymásra találtak, mert különbség nélkül arra törekedtek, hogy a történelmi gondolkodást az idealizmus és a filozófiai tudatosság magasabb fokára emeljék. Ez a törekvés fogja vezetni folyóiratunkat továbbra is. Ezután is lemondunk az extenzív gondolatterjesztés eszközeiről és tartózkodni fogunk a népszerűsítés gyakorlati eljárásaitól. Meddőnek tartunk minden polémiát és tárgytalannak érezzük a tudománypolitikai kompromisszumokat és áthidalásokat. A Minerva a maga zárt körén belül minden sorával tovább akar munkálni távoli célja megvalósításán, tudva azt, hogy a történelmi múlt a mi jelenünk egyik élő alkotó eleme: hogy a történelem tudománya semmiféle módszernél nem állapodhatik meg, mert maga is folytonos küzdés, haladás és teremtő fejlődés, mint az élet maga; folytonos újrakezdés és revízió, amely önmagunkból indul ki és önmagunkhoz tér vissza. Hisszük, hogy továbbra is lesznek, akik törekvéseinkben támogatni fognak.

A Minerva-Társaságra és folyóíratra vonatkozó minden közlemény a Minerva-Társaság címére küldendő. Budapest, Múzeum-körút 6—8. Bölcsészeti kar. Német Intézet.

*A Minerva-Társaság tagdíja: évi 8 pengő, amely részletekben is beküldhető. Előfizetés jogi személyeknek évi 12 pengő. Könyvkereskedésben 16 pengő. A póstatakarékpénztári csekkszámla száma: *38.688.*

MINERVA

SZERKESZTI
THIENEMANN TIVADAR

XVII. ÉVFOLYAM.

1938.

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
Növedéknepiő
1939. évi 3903 sz.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT

A nyomdáért felelős: Wessely Károly igazgató.

SZAVAK SORSA

... ő ez a szókra tapadt vak mult, mely festi folyton a friss jelent ...

(Babits)

Nyelv és nemzet viszonyában a szókincs kialakulása analog jelenség a faji összetevődéssel: van valami mag, amely magába asszimilál idegen elemeket, másfajú egyedeket, más szókincs töredékeit és az eredmény — bárminő legyen is a keverődés — nem lesz más, mint az alap-magnak természetes továbbfejlődése. A táplálék befolyásolhatja az élőlényt, de lényegén nem tud változtatni.

A magyar nyelvvel szemben ugyanazt az első kérdést kell föltennünk, mint a magyarság ethnikumával szemben, ha bele akarunk hatolni legbensőbb értelmébe: honnan jössz és útközben minő elemeket olvasztottál magadba? Ki vagy?

I. Idegen elemek.

Nevetséges volna csak a finn-ugor eredetű szavakat hirdetni magyar szónak. A magyar nyelv rendkívül sokfelől vett át és olvasztott be idegen szavakat.

(Berczik Árpád, A mi édes magyar nyelvünk, 1912: 41.)

A magyar nyelv népszámlálási állapota az előttünk többé-kevésbé ismeretes tizenkét-tizenöt évszázad folyamán ugyanazt a képet tükrözi, mint amit a népi struktúra elemzéséből nyerünk: minden idegen népcsoport, amely a magyarsággal érintkezett, és amely fölszívódott a magyarságba, nyomot hagyott szavaival a magyar szókincsben. A honfoglalás előtti bolgár-török nép,¹ mely az alacsonyabb kultúrájú ugor-

¹ Ennek a magasműveltségű bolgár-török népnek nyelvi hatására von. v. ö. Deér József, Pogány magyarság, keresztény magyarság, 1938 : 42.

magyarsággal egybeolvadt, a földművelés, állattenyésztés szavait honosította meg a magyar nyelvben és elfogadtatta éppen a legelőkelőbb rétegekkel a maga személyneveit (*Álmos, Tas, Ákos, Aba*). Azok a személynevek, amik a romantikus-nemzeti földbuzdulás idején, a XIX. század elején, mint az ősmagyarság szimbolumai jelentek meg (*Árpád*), a finnugor magyarság szókincsében még ismeretlenek voltak. Talán egy nép sincs, amely az idegenből asszimilált neveket olyan magától értetődőnek, olyan bizalmasan és meghittén a maga tulajdonának ismerte volna el, mint a magyar. (A belgákra is gondolhatunk, akiknél a francia-nyelvűség előharcosai flamand-germán nevűek: Maeterlinck, Mockel, Terwagne, Rodenbach.) Nyelvi idegenséget nem jelentett soha a magyar számára hőseinek, szellemi nagyságainak, politikai vezetőinek asszimilált neve: *Dudith, Pázmány, Zrinyi, Gvadányi, Dugonics, Rájnis, Martinovics, Kossuth, Aulich, Knezits, Klauzál, Madách, Reviczky, Pulszky, Semmelweis, Mikszáth, Wekerle, Friedrich, Eckhardt*, — egészen *Klebensbergig*, a magyar alföld lángszívű apostoláig, akinek nevét az alföldi paraszt alig tudja kiejteni.² Menjünk végig a Vilmos császárúton: az üzleteken alig van magyar vezetéknév. Senkinek sem jutott eszébe, tiltakozni ellene. Ismeretes az anekdota a magyar fiúról, akit apja Berlinbe visz: csodálkozik, hogy a boltok mind magyarok (*Weiss, Grün, Klein*, stb.).

Ha lépésről-lépésre haladunk előre, a magyar nyelv és stílus fölfedezésére, ezt a tényt már mindenesetre itt leszögezhetjük: a magyarság számára, a magyarnyelvűség tudata előtt, az egész magyar történelem folyamán, nagyobb életkeret lebegett, mint amit be lehetne zárni egy anyanyelv határai közé. Nincs még egy irodalom, amely ilyen liberálisan megnyitotta volna sorompóit idegen sisakban jelentkező bajnokok előtt. A magyarság ezeréve abban a lelki konstrukcióban él, hogy a név idegenszerűségével szemben színvak, mert legmagyarabb fiai, fajiságának, szellemiségének kifejezői gyakran nem-magyar nevűek; természetesnek vette, hogy a

² A magyarnevű Báthoryak, Boeckayak, Rákócziak, Hunfalvyak, Herczeg Ferencek idegen származásáról és diadalmas magyarságáról szép sorok olvashatók Tolnai Vilmos tollából: Halhatatlan magyar nyelv, Magyar Nyelv, 1924 : 54.

magyarnyelvű színház terve először egy pozsonyi német röpiratban bukkanjon föl; nem ütközött meg rajta (egészen a legutóbbi napok illuziórombolásáig), hogy fővárosának cégtáblái között igen kevés a magyar név és hogy legnépszerűbb iparcikkei még csak meg sem kíséreltik magyar reklámnévvel megjelenni a publikum előtt (Schmoll-paszta, Gerbeaud, azelőtt Kugler); magától értetődőnek tartotta (és semmi kárát nem is látta), hogy nyelvét németnevű professzor magyarázza, hogy legszentebb akadémiai hagyományait délszláv nevű titoknok őrizze... Miért? Mert a ritkább keletű idegen név majdnem nemesi csengésű, legtöbbször azt jelenti, hogy az illető az ország vezető rétegéhez tartozik és a „vulgáris“, közkeletű, póriás névvel szemben „országos“ jelentőségű. Monarchiánkban gyakori eset volt, hogy a honvédségnél szolgált *Fleischhacker* kapitány, a „K. u. K. Armeé“ tisztjét pedig „Hauptmann *Mészáros*“ -nak hívták. Könnyen elképzelhető, hogy annak idején egy szatirikus vígjátékíró a következő jelenetet viszi színpadra:

Idő 1914 előtt. Szín: egy magyar miniszter fogadóterme. A miniszter német nevű, de családjában a *-szky*ek és a *-vicsek* egész sora fémjelzi az előkelő származást. A titkár pesti „spieszbürger“ (dícsérő jelző!) családból származik, az anyja oláh-örmény nevű „dzsentrí“, egyik nagyanyja „zipszer“ (még szebb dícsérő jelző!): szóval mindkettőtől messziről érzik az indogermán-agrár és keresztény-városi, vagyis kétségtelenül uralkodó-magyar eredet. A titkár a miniszter elé teszi két audenciára váró ismeretlen úr névjegyét. Az egyik névjegyben *Schambach Olivér*, a másikon pedig *Szabó János* olvasható. A magyar úriság, tradíció, „egyenrangúság“ asszociációit az idegen vezetéknevű, idegen keresztnévű *Schambach Olivér* kelti a miniszteri fogadóteremben. Olivért azonnal fogadja a miniszter, tegezi, hamarosan kisül, hogy árpádkori rokokók...

A szomorú mindebben csak az, hogy a háború előtti publikum nem is tudta volna, mi van ezen nevetni vagy sírni való. Mindnyájunknak van gyermekkori emlékeink között egy *Májer* meg egy *Kropacsek* nevű iskolatársunk: akkor soha nem is gondoltuk, hogy nem-magyar nevűek. *Ankerschmidt*, *Windischgrätz*, *Montenouvo*: érzelmi valeurben mérföldekkel megelőzik *Kis Péter*, *Nagy Pál* neveit. A magyar népdal szeretettel fogadja szövegébe az olyan idegen, de rokonszenves neveket, mint *Garibaldi*, *Majland*. Perecsényi

Nagy László, a tizennyolcadik századi „magyaros“ költők egyike, mikor népies regényeket írt, a preromantika európai hősneveit alkalmazta: „Léta magyar vitéz és Zamira pannoni kisasszony viszontagságai“, „Orithia magyar amazon története.“

Mi a tanulság ebből a névromantikai elemzésből? Az, hogy a magyarnyelvűség nem jelent önmagában nemzeti értéket és hogy a magyar nyelv géniusza ösztönszerűleg magáévá teszi azt a tényt, hogy a magyarság történelmi szereplői, aradi vértanúi „értelmetlen“ vagyis épen ezért érzelmileg jelentős nevekkkel bírnak. A névmisztika azonban — ez is kétségtelen nyelvi tény — nem nyúlik vissza az ugor, még kevésbé a finn-ugor korra. Nincs magyar család, amely nevének finn-ugor eredetével büszkélkedne. Ha van is finn-ugor eredetű szavunk, amit családnévnek vagy személynévnek használhatunk (pl. *Halász*): ehhez semmi érzelem nem fűződik. Nyelvileg a török eredet az, amely „ősiséget“ adhat a névnek, még újabb, hódoltsági formájában is (*Hamza, Kara*). Ezt szintén konstatálnunk kell, mert vannak népek, amelyeknél a családnevek romantikája visszanyúlik a nemzeti ethnikum kialakulása előtti időkbe. Például a franciáknál, ahol a kelta-gall, tehát prae-franciának érezhető név: föltétlenül érzelmi valeur-rel bír.³ A nyelvtörténet elválaszthatatlan a szellemiség történetétől. Egyébként az ősiség nem jelent mindig ősi ethnikumot. Ha magyar családok arra büszkék, hogy kun, jász vagy bessenyő eredetűek, tehát „ősi“ magyarok, akkor épen ezzel a ténnyel jelölik meg magukat beolvadt idegeneknek.⁴ Még frappánsabb név-hasonulási és fajasszimilációs analógiát idézhetünk, a francia életből, ahol a nép és nemzet neve (francien, François) egy beolvadt germán népcsoport, a frankok megjelölését kiterjeszti az egész gall-római nép és nyelv megjelölésére. Olyan ez, mintha mi magyarok turkoknak vagy jászoknak neveznők magunkat.

A Kárpátok medencéjében uralmát és nyelvi felsőbbbségét megalapító magyarságtól távol állott az a gondolat, hogy

³ Pl. Savignac, Chauliac, Cognac, Bergerac, Mauriac, Frontenac stb. V. ö. Wartburg, Evolution et structure de la langue française, Leipz. 1934 : 14.

⁴ V. ö. Csekey István: A magyar nemzetfogalom. Pécs, 1938.

törökkel himzett ugor nyelvét az itt talált földrajzi világra reakényszerítse. Akár kelta, akár germán, szláv vagy török eredetűek voltak az új haza geográfiai nevei, — a nyelvtörténet ma is csak nehezen tisztázza ezeket az adatokat — az eredettel nem törődött, hanem adottnak, magától értetődőnek vette őket: megmaradtak ősi lényegükben a *Blatin-Balaton*, a *Maros*, a szokatlan mássalhangzó-torlódással kezdődő *Dráva*, a *Vihorlát*, az avar *Bécsnek* büszke vára, a *Tátra*, a fekete földvárat jelentő *Csongrád*, a királyi *Visegrád*, a *Mecsek*, — nevek, amiknek semmi közük a keleti és magyar szellemiséghez, de amik mégis belegyökereztek a magyar nyelv eresztékeibe, hangzásban többé-kevésbé hozzáidomultak idiómánk hangtestéhez, annyira, hogy alig különböznek többi földrajzi neveinktől. Ki vonná kétségbe, hogy *Tisza* nem a legmagyarabb folyó? Az a tény, hogy a Tiszáról ez a közfelfogás kialakulhatott, mutatja, hogy a „nemzet“ érzékeny reagáló szervei ma már árnyékát sem érzik annak, hogy a *Tisza* szó nem magyar. Ezer éve boldogan él a magyar nemzet egy olyan geográfiai milieuban, amelynek csak a fele magyar elnevezésű, mint pl. *Szeged*, *Sáros*, *Kékes*. Ez más országokban is így van. Franciaországot ellepték a kelta helynevek. Németország fővárosa a szláv ‚Berlin‘. A Rajna és a Majna szintén kelta szavak. Mikor a törökök nemzetiesítették Konstantinápoly görög nevét, az ‚Istambul‘ szóban megint görög eredetű elnevezéshez folyamodtak. A hunok fejedelme germán nevű: ‚Attila‘. Az arabverő ‚Cid‘ nevében arab szót (= úr) visel. Az olaszverő nagy német fejedelem neve olasz: ‚Barbarossa‘.⁵

De térjünk vissza a magyar szókincs viszontagságainak — nem első és nem utolsó — sorsdöntő korszakára, a honfoglalás utáni századokra. Valóban szentistváni kép tárul elénk: a magyar nyelv széttárja kapuit, fonetizmusát idegenszerű hangzatokkal, új szótagkombinációkkal gazdagítja, mindenfajta jövevényt — szlávot, németet, latint, még egyegy franciát is — befogad és magyarrá nemesít, úgyhogy az újkor elején, mikor végre a vulgáris nyelvek irodalmi életre ébredhetnek, a magyar nyelv már nem az orosz síkságok primitív melódiáit hangozza, hanem a Duna-Tisza-táj és a

⁵ V. ö. mindezekről Riedl Frigyes, *Magyar Nyelv*, 1917 : 147.

Kárpát-medence gazdagabb kultúráján és a nyugati államiság életharcában technikailag, eszközökben megizmosodva egy komplikáltabb élet realitásaira készült föl.

Nézzünk szembe azokkal az adatokkal, amik a magyar nyelvnek ezt a hallatlan meggazdagodását, asszimilációs képességét elének tárják. Ennek a megtermékenyülésnek analógiájára csak egyetlen példát hozhatunk föl: az angolszász nyelvnek XII—XIII. századi romanizációját. De a magyar jobban tudott asszimilálni. Materiális kincse nem hull szét germán és francia részre, mint az angol nyelv, amely egyébként gazdagságát éppen ennek a bőkezű nyelvkeveredésnek köszönheti. Nyelvünk nem él kettős életet kétféle génusz között. Legmagyarabb, legszebb, legköltőibb, leginkább hagyományt lehellő szavaink éppen azok, amik idegenből jöttek, míg az ugor szavakat — ezekre még rátérünk — megtartotta pregnáns erő kifejező rétegnek: a kétfajta réteg azonban laikus előtt ma már nem nyilatkoztatja meg belső titkos eredet-arculatát.

Túlsúlyban vannak nyelvünk idegen elemei között természetesen a tót és a délszláv szavak, amik a középkor folyamán teljesen magyar szemlélet hordozói lettek. Ezek a szavak nem érintik a magyar gondolkozás lényegét. De szinte elárasztják a magyar életet konkrét-gyakorlati képeikkel és az európai élethez nélkülözhetlen voltukkal. „A honfoglaló atyák előtt — írta Szarvas Gábor (Magyar Nyelvőr 1881 : 161) — egy új, ismeretlen világ tárult föl. A sok csudadolog között láttak egy jelentéktelen apróságot is. Megtudták, hogy annak a neve, „penéz’ . . . s később maguk is verettek pénz-t.“ Magyarul és csak magyarul beszélő őseink tudomásul vették, hogy a ház nem igen épülhet *ablak* nélkül; megtanulták szláv jobbágyaiktól, hogy *abrak*kal is lehet táplálkozni, főleg *szolgáknak* és állatoknak; úri mivoltukban elfogadták a mesteremberek hasznos produktumait, az *abroncsot*, az *abroszt*, az *asztalt*, a *csöbört*, a *patakon*, folyón ló nélkül is átsegítő *csónakot*, a *csészének* is nevezhető háziedényt, a *bográcsot*, amiben a halat főzik, a különféle *bútort*, a szakálltalanító *borotvát*; hangszeren játszó *igricekkel* muzsikáltattak maguknak is; *bábát* hívtak a szüléshez, *akolba* zárták a *bárányt*, a *birkát*; *bivalyt* fogadtak a háziállatok közé; megtanulták azt is,

hogy *bajnok* a neve a bajvívó férfinak, aki a csatából visszatér. Átvették őseink az ittlakó vagy betelepülő szláv-ságtól a *babonát*, a *bálbány* ismeretét, a nemzetközi keresztény terminológia számos szavát (*malaszt, bérmál, szerda, csütörtök, angyal*) és a jámbor szentek *csodáit*. A *munkás* világ, a *robot* nem a harcos nemesség foglalkozása volt és a *buja*-ságra sem önmagukban találtak példát... A békés földművelés, a házi foglalkozások terén szintén bővültek ismereteik. *Cselédek* sürgölődtek a *konyhán*, hozták a bort a *pinceből*, művelték a *bányát*, ők *csépeltek*, ültették a *babot, dinnyét, céklát, boronálták a barázdát, asztagba rakták a gabonát*, ápolták a gyümölcsfákat: a *berkenyét*, a *barackot* (mely valamikor majd nemzeti sajtósága lesz a magyar exotikumnak), a *cseresznyét*. A *borostyán* még nem a népies költők homlokát övezte, mint a Petrovics-nevet magától örökre eltávozta Petőfi fogja énekelni a tizenkilencedik század közepén, hanem egyszerű zöld növény volt, amit a honfoglalók alig méltattak figyelemre. Persze ezek az idegen nemzetiségű *mészárosok, bodnárok, esztergályosok, kovácsok* valamiféle módon megértették magukat az urakkal, de amit ők *beséda*-nek hívtak, csak a 14. században kezdett előkelő magyar beszédet is jelenteni. Addig olyanforma kifejezés lehetett, mint ahogy mi manapság tót szóval *povedálásnak* nevezzük a fölösleges, értelmetlen beszédet, vagy amiképpen a spanyol *hablar* (beszél) ige a franciában hengegést jelent, a francia *parlieren* pedig németül: könnyed, gáláns csevegés. A középkori magyar ékesszólásnak első megnyilvánulása, a tizenharmadik századi Halotti Beszéd szövege, mikor a hívekhez fordul „szerelmes *barátim*“ fölkiáltással, nyilván pathetikus-komoly szónak érezte a szláv ‚brat‘ magyarrá lett alakját. A ‚barát‘ meg is maradt ezen a költői nívón és mikor a szó a tizenkilencedik század végén ismét átkerül nyelvünkbe, már különböztetésül megtartotta eredeti formáját és pejorativ jelentését: *bratyizni* a barátkozásnak nem a legelőkelőbb neme. A ‚proximus‘ jelentőségű *barát*, amely a Halotti Beszéd „látjátok feleim“ kezdetű mondatában még megvolt, kiszorította ugyan a *fél* szót nyelvünkéből, de ezzel jó szolgálatot tett és nyilvánvaló szükségét is pótolta, mert tehermentesítette a három-jelentésű ‚fél‘ szót (*medietas, pars,*

proximus), illetőleg megszabadította nyelvünket egy fölösleges homonimától. Egyébként meg is maradt a *felebarátom* pleonasztikus összetételben...

Még egy frappáns példát idézhetünk a szláv szavak könnyű asszimilációjára. Ki gondolná, hogy a *csárda*, a népies magyarságnak ez a romantikus szimbóluma: perzsára visszavezethető szó és csak a tizennyolcadik században terjedt el nálunk, mégpedig szláv közvetítésre, miként a *kocsmát* is — amelyet egyébként a német szintén ismer, „Kretschem“ formában — szláv nyelvből vettük. (Közbevetőleg, mint kuriózumot megemlíthetjük, hogy a *csárdás* csak a múlt század negyvenes éveiben lett úri táncná és pedig — báró *Wenckheim* Béla kezdeményezésére.) A *suba*, amit irodalmi szemléletünk szimbolumként akaszt a magyar paraszt alakjára: arab eredetű keleteurópai vándor szó. Szláv eredetű a *megye*, nemzeti alkotmányunk ősi fellegvára. Falusi fajmagyar lakosságunk között az egyik legmagyarosabb és legkedveltebb családnév a valamikor szláv *Kovács*. A *betyár* igencsak magyar termék, Petőfi legszebb alföldi víziói fűződnek hozzá és a külföldi magyartárgyú regényekben nélkülözhetetlen exotikum: a szerb „bet’ar“ szó adta a nevet egy százalékosan magyar embertípus megjelölésére (1754). Szláv szóval *tanyának* nevezzük azt a *majort* (német szó!), ami a tótok, rutének, bunyevácok, oláhok nyelvében viszont magyar jövevény: „szalas“.^{5a} A *puszta*, melyen uralkodnak a szelek, a *viharok*, a *zivatarok* — ez utóbbiakkal és *parasztjaival* együtt szláv szó; de szláv eredetije nem bír semmi jelentőséggel, míg a magyar *puszta* európai fogalomná lett és a magyar táj lelkét szimbolizálja. Közbevetőleg szólva: szerencsések vagyunk, hogy a magyar nép *zivataros*, himnuszos századaiban még nem működtek nyelvtisztogató társaságok, mert akkor most szegényebbek lennénk a *zivatar* szóval is; a Dél-sziget bűvös sípja, fölkapva a szónak zengő-expresszív lehetőségeit, nem zúgta volna Vörösmarty ihletével: „Hej! *ziv, ziv, zivatar* vagyok én, fia a *zivatarnak*...”

^{5a} Legújabbán (Magyar Szemle 1939: 290) Tamás Lajos írt arról a nagy nyelvi hatásról, amit a középkori magyarság a Dunamedence népeire, északon a lengyelekre, délen az albánokra gyakorolt, idézve a kérdés irodalmát is (Miklosich, Melich, Kniezsa, Brückner, Tamás, Jokl).

A tizenhetedik század magyarsága még nem ismerte a magyar tájnak legjellemzőbb attribútumait: a balkáni-szláv *paprikát*, az amerikai *ákácot*, a francia *burgonyát*, a tengerentúli, „tengeri“ *kukoricát*. (Ezek az utóbbiak nem szláv szavak, de jövevények.) Ennyi idegen motívum mellett is az alföldi tájnak magyar a lelke, és szintetikus képét, külső megjelenési formáit senki sem fogja összetéveszteni balkáni alakulatokkal vagy valami német élettér (Lebensrum) fizionomiájával...

A szláv szavak beözönlése arra vall, hogy a magyar artikuláció semmi nehézséget nem érzett az új hangkombinációkkal szemben, illetőleg hogy könnyen át tudta alakítani ezeket a „baráti“ néprétegből jött fonémákat az ugor-török szókinés analogiáira. Egészen bizonyos, hogy a szláv nyelv hangzatait kevésbé idegennek érezte nyelvünk örökös génusza, mint például az oláh szavakat, amikből alig honosult meg egy-kettő a középkorban (*ficsúr*, XIII. század, *cimbora*, XVI. század). Ez is mutatja, hogy míg a szlávokkal egynek érezte magát a magyar úri társadalom és a szláv kifejezési formákkal szívesen tarkázta életét, addig az amúgy is jelentéktelen és később beszivárgó oláh népelemekkel semmi közöséget nem tartott fenn. Oláh jövevénytiszavak az újabb századokban is alig mertek jelentkezni nyelvünk kapuinál és mindenképen helyi, nyelvjárási használatúak maradtak.

Könnyen nyelvünkhöz hasonultak azok a német hangkomplexumok, amiket a középkorban vettünk át: *bitang*, *herceg*, *kastély*, *torony*, *lant*, *páncél*, *cél*, *bak*, *fillér*, *fertály*, (,viertel'), *csűr*, *hóhér*, *farsang*. Ezek beolvadtak népies szavaink közé. Ki hinné, hogy a *kacagány*, amit oly szívesen akasztunk ősmagyarjaink vállára — német eredetű?⁶ A *fulajtár* megfelelője az újfelnémetben: ‚Vorreiter‘ A *kúfár* (< ‚koufer‘ = vevő), a *frigy* és a *lator* költői szavak lettek... A *selejt* is szép magyar szó, semmiben sem mutatja egyszerű származását, mely a ‚schlecht‘ szóval közös. Német jövevénytiszavaink száma nem áll arányban azzal a hatással, amely politikai és szellemi téren Németországból felénk irányult.

⁶ V. ö. Th. Thienemann. Die deutschen Lehnwörter der ung. Spr., Ung. Jahrbücher, 1922 : 95.

A *polgárság* fogalma és életformája, a sokféle *mesterség*, rengeteg műszóval, és a *céhek* ugyan a fölvidéki német városokban alakultak ki nálunk, de úri-nemesi nyelvünket soha az elnémetesedés veszélye nem fenyegette. Azok a modern német szavak, amiket a kuruc-labanc-világ és a monarchia közös katona-élete — *komisz, bakter, faszol, finánc, sturmol, hapták, óbester* — plántált a falusi magyarok nyelvébe, vagy amik a hazai németségből terjedtek el (*eszcajg, spájz, felcser, farba*), ideszámítva még a bécsi elegancia (*fiáker*) és a bécsi alvilág (*strici*) szavait is: nem emelkedtek soha közkeletű irodalmi rangra és idegenszerűségük miatt lassan ki is kűszöbölődnek a művelt használatból. Mintha az újabb német szavakkal szemben valami ösztönszerű hungarizmus zárkózottá tenné a magyar nyelv géniuszát,⁷ amely olyan szívesen köszönti például a latin szavakat...

Francia szavak, amennyire 1700 óta divatosak lettek — nemcsak nálunk, német közvetítéssel, hanem egész Európában — olyan szórványosan jelentkeztek fölvetelre a régi magyar nyelvben. Francia telepeseink és papjaink nagy száma ellenére is alig van néhány középkori francia szavunk, amik közül mint két jellemző végletet, emeljük ki *Lajos*-t, a dicső királyi nevet és a *bordély* nemzetközi megjelölését. A fölvilágosodás óta — egészen napjainkig, amikor az angol kezdi átvenni nálunk is az első világnyelv tekintélyét — a francia szó az előkelőség érzelmi asszociációit kelti. Nem érdektelen, hogy — a kozmopolita tizenyolcadik század óta — a divatos francia szavakat (*alamód, masamód*) nálunk a német befolyás terjesztette. Nekiünk is voltak patriotáink, akik — mint a sovíniszta Nagy Frigyes — franciául írtak, nemzeti nyelvüket elhanyagolva. A szavak nemzetközi útja néha meglepően kalandos. A francia nyelv a török ‚dholâma‘ szót két alakban, két ízben vette át: a tizenhatodik században közvetlenül (‚doliman‘), a tizenkilencedikben pedig a magyar

⁷ V. ö. ezzel szemben az egyébként purista Berzik Árpád nyilatkozatát: „Egy nő csodálkozva hallotta tőlem, hogy a *spenót* nem magyar szó. Egy magyar leány azt hitte, hogy a *bakfis* tőzsgyökeres magyar szó.“ (A mi édes magyar nyelvünk, 1912: 45.) Jellemzők ezek az elfogulatlan nyilatkozatok és egyúttal annak is bizonyosságai, hogy az idegen szavak mennyire ártalmatlanok.

„dolmány” közvetítésével a németeken át („dolman”).⁸ A modern franciából német úton kaptuk a *zseniroz* csunya szavunkat, amelynek francia eredetije egy germán „jehan” (mondani, állítani) igére megy vissza. Utközben visszájára fordult a szó jelentése, mert hangalakját a franciák azonosnak vették a bibliai *gyehenna* (= örök tűz) szóval...

Olasz szavunk is van néhány középkori (*bakacsin, dús, bandita, bárd, barna, bolt, pálya*): nem mindegyik asszimilálódott teljesen, bár az olaszos-latin szóvégződés hangkombinációit szereti a mai magyar nyelv, bizonyíték rá, hogy még a francia szavakat vagy képzőket is átformálja ilyen hazaibb alakzatra:⁹ „naive” > *naiva*; „manchette” > *mancsetta*; „cigarette” > *cigaretta*; -erie > *bolondéria*; -iste > *irodista*. Ilyen állatin szavakat a németek is gyártottak: „pfiffig”-ból > „Pfiffikus”, amit átvettünk a *fifikus* magyaros-latin alakban, sőt még képeztünk is belőle egy soha nem létezett, de igen kifejező latin szót: *fifika*.¹⁰ Kifogyhatatlan és mindenható a nyelv teremtő ereje; elsöpri, aki útjába áll. Tolnai Vilmos Magyarító Szótárában (1928) mindkét pompás szavunkat kifogásolja, de amiket helyettük ajánl, szintén jövevény szók: *furfang* (< „furfang” < olasz „furfante”) és *fortély* (< német „Vorteil”). Nyelvünk fölénye, életre-elevenítő képessége az ilyen asszimilációkban mutatkozik legjobban: minő szürke szó a német „Vorteil” és mily gazdag, sokszínű a *fortély*! Minő szerencse, hogy ezt a két idegen szót is bekebelezhattük expresszív-magyaros nyelvkincsünkbe... A görög „opion”-ra (latin „ópium”) visszavezethető török „áfjun” a tizenhatodik századi magyar nyelvben a latinos *áfium* alakot vette föl... Mintha magyarosítás helyett a nyelv játékos ösztöne, amely tetszeleg az idegenszerűségekben, egyenesen gyártaná magának a kiütöző hangvariációkat, amikből egy kevés sosem árt... Épen olaszossága miatt, nem is érezzük magyar szónak a *banditát, alabárdot*. A *dús* különleges-

⁸ V. ö. B. Lovas, Mots d'origine hongroise dans la langue et litt. françaises, Szeged, 1932: 70.

⁹ Jövevényszavaink latinositására von. v. ö. még Szóhangulat és kifejező hangváltozás c. tanulmányomat, Szeged, 1939: 160 és Horger Antal könyvét: Magyar szavak története, 1924: 10 stb.

¹⁰ Pázmány Péter, túláradó energiájában és gúnyos kedvében *Magyarinus*-ra latinositja ellenfele nevét.

választékos szó maradt, mintha eredeti formája a ‚dóge‘ még benne kísértene. A népies Arany János pedig az átlag magyar olvasó előtt kommentárra szorul, mikor ilyen furcsa szóval jellemzi az alföldi éjszakát:

De az éj erőt vett, csakhamar beronta,
Az eget, a földet *bakacsinba* vonta.

Még egy értékes nagy nyelvi teherről kell megemlékeznünk, amely a középkor folyamán és egészen a tizenkilencedik század elejéig, tekintélyével, többezeréves hagyományával kifejtett formarendszerével, kialakult fogalmi szókészletével, gravitációs, szinte holt formákba merevülő, de nem alkalmazkodó-képesség nélküli élő-voltával reánehazetett a magyarnyelvű kultúrmagyarságra: az egyházi, politikai, és tudományos latin nyelv, amely egyfelől egy befejezésre, tetőpontra jutott kultúra kincseit szórta magából, másfelől le tudott szállni az élet hétköznapi szükségleteihez is. Második anyanyelve, első kultúrnyelve lett a magyar elitnek a latinul szólás. Keresztelőtől a sírig, a *circumdederunt* énekig kísérték a súlyos latin igék a *paradisum* áhítózóit, akiknek életét a *monostor*, a *templom*, a *sekrestye*, az *ereklyetisztelet* és a kegyelemvárás *adventje* irányította. Szókincsünknek ez a szakrális része természetszerűleg a latinból táplálkozott. De kaptunk pogány-humanista fogalmakat is a latinból: *sors*, *forma*, *figura*, *januárius*, *professzor*, *finom*, *stilus*, *fátum*, *ludas* (magyar szó, de fordítása a latin ‚anarius‘ = lúdra esküvő, ‚hamisan esküvő‘ szónak), *tubarózsa*, *virgács*.¹¹ A familiáris viszony, amely a magyarság kétnyelvű megnyilatkozását összefűzte, a latin szavakat könnyen megbarátkoztatta a nemzet nem-literátus rétegével is. Így történt aztán, hogy nyelvünk a nem-román nyelvek között a latinizálódás fokát tekintve az angol és a német után következik, az utóbbtól nem messze. Ez meg is felel a magyarországi életviszonyoknak, ahol a latin hivatalos nyelv tudott maradni a márciusi időnkig és sokak előtt annyira egybeforrott a magyar állameszmével, hogy még a múlt század huszas éveiben is akadt magyar hazafi, aki szent meggyőződéssel hitte, hogy a törvények magyar szövegezésével Magyarország monarchi-

¹¹ V. ö. még Horger Antal, A nyelvtudomány alapelvei, 1926 : 107.

kus-arisztokratikus karaktere sirbaszáll...¹² Viszont azonban egyedülálló jelenség a magyar nyelv latinizálódásában az a tény, hogy a tudós latin szavak lekerültek a népnyelv rétegébe, úgyhogy nálunk nagyon sok esetben a vulgáris kifejezés épen nem népi formáció, hanem arisztokratikus eredetű. Ilyenek az *akkurátus* modern tájszó, a kereskedelmi nyelvből való *firma* (,aláírás' > ,cég' > jómadár) a renaissancekori *almárium*, a protestáns ízü *eklézsia* és *parókia*, a multszázad elején szótározott *ámbitus*, a kuruckori *árestom*, a középkori *flaska*, a humanista *bazsalikom*, no meg a bizarr latin-magyar népies párosodásnak két legjellemzőbb, népszínműbe való szava a *juss* és a *virtus!* A *cifra* eredetileg arab szó volt, „szám“ jelentéssel; átvette a középkori latin nyelv, ahonnan a hazai latinságba került; magyar származékai már a tizenhatodik században a „díszes“ jelentést veszik föl, (innen: ,cifra szűr'), a tizennyolcadik században pejorativ is: ,cifra nyomorúság'; ma, további jelentés-eltolódással: ,cifrán állunk'; sőt még ,cifferblatti' (= ábrázat, arc) formában is eljött hozzánk a szó, német közvetítéssel, a francia „chiffre“-ből pedig a magyarban németes igeképzővel ,*sifrirozott távirat'* (= számjegyekből összeállított, diplomáciai sürgöny) lett. Nem érdektelen, hogy a hazai latinságban élő igei alakja ,*cifrare'*: a magyar jelentés hatása alatt keletkezett. Habent sua fata vocabula! A vadász rád^upláz a vadra, ami nem szünteti meg a lehetőségét annak, hogy valaki ,kettős' életet éljen, vagy ,kettős' könyvvitelt tanuljon. Magyar paraszt nem beszél áruról, mert csak *portékát* ismer, *árkus* papirozt vesz a *trafikban*, ujonc-szót nem fogad a *regruta* helyébe, nem ,reggelizik', hanem *fölöstököl*, a lábiból *masinát* (= gyufát) vesz elő, *patikába* megy, nem gyógyszerárba, a földet nem bérbe, hanem *arendába* veszi, vagyonát a gyermekeire *tesztálja*, miután *móresre* tanította őket — és *plánétát* húz, ha meg akarja tudni, hogy sorsáról mi van megírva a bolygócsillagokba. Patinás latin világunk, mint „gesunkenes Kulturgut“, paraszti szívekben él tovább. A ,*curta'* annyira meghonosodott nyelvünkben, hogy igen nagy a száma a belőle származó zamatos-népies kifejezéseknek: a faluban *kurta*

¹² V. ö. Szekfű Gyula: Iratok a m. államnyelv stb. 1926: 130.

kocsma, kurta szoknya, kaparj kurta, kurtán bánik vele, kurtán-furcsán, kurta-nemes, kurtafarkú stb.

Hozzátehetjük még ehhez, hogy a művelt-literátus magyar középosztály sokat megőrzött nemzeti életünknek régi szép latinosságából, amely — valljuk be — egyik bástyája volt patriotizmusunknak az elnémetesedéssel szemben. Az osztrákok tőlünk tanulták a *servus* üdvözlő-szó használatát. A magyar szónokot külföldön ma is arról ismerik meg, hogy mindenuntalan latin idézetet kever az előadásába... Idehaza pedig *persze*, hogy tele van a beszéde latin particulákkal, amikkel fogalmait determinálja (*qua, quasi, pláne, ab ovo, de facto, a priori*), formulákkal, amikkel kijelentéseit klaszszifikálja a *per tangentem*, a *sub specie aeternitatis* vagy az *in camera sinceritatis* kategóriáiba. A magyar „logikácska“ még mindig humanista formákban él. Nincs is „lateiner“, aki például az *argumentum ad hominem*-et, vagy a *tabula rasa*-t magyarra akarná fordítani. Az egyetemi grádus elnyerésének pedig *conditio sine qua non*-ja a latinos műveltség (*fakultás, rector magnificus, absolutorium, kollokoium, absentia, habilitáció, sub auspiciis*), nem is szólva a medicináról, mely mai napig megmaradt a latin nyelv keretei között.

Mindezekhez hozzátartoznak a magyar nyelv fizikai konstrukciójának ismeretéhez. Levonhatjuk az eddigiek konklúzióját. Az újkor elején az ugor magyar nyelv török, szláv és latin elemekkel megerősödve készen áll arra, hogy a szóbeliség állapotából irodalmi nyelvvé emelkedjék és az alkalmi használat, a gyakorlati közszükséglet kielégítése mellett szélesebb körben megszervezett politikai, vallási, világnézeti célokat szolgálva közüggé legyen.

II. Az ősi nyelvkinés.

A mult kárpitját szellőztetem s a jelen század fiát s leányát hívogatom ama diéső korba: midőn a királyi termekben magyar szó hangzott.

Jósika, Csehek Magyarorsz., előszó.

Erre a „közügyre“ még visszatérünk. Itt azt a kérdést vessük föl: mikép lehetséges, hogy a különböző nyelvek szavaival erősen kevert magyar nyelv kifelé, az idegenek felé,

története egész folyamán azt a benyomást keltette, hogy őseredeti, az árja szellemtől idegen, mondjuk „ázsiai“, nehezen elsajátítható, különleges világot képvisel, amelynek titkaiba alig lehet behatolni. Szinte ugyanaz történt itt, mint a magyarság ethnikumával: belülről nézve keverék, főleg vezető rétegeiben, kívülről pedig föllépésében, életformájában, zenéjében, folklorejában, irodalmában, tudományában önálló és zárkózott sziget, *magyar glóbus*, egységes, erős, bélyeges, sajátosságaira büszke faj, talán épen az asszimiláltjaiban mutatva legerősebben az ősi faji sajátosságokat... A magyar nyelvben is megismétlődik a magyar csoda: széthullani látszik egy szentistváni sokféleségbe és mégis szilárdan összetartja valami benső atomerő, valami ezeréves gravitáció, örök univerzum-alkotó törvény.

Mi az oka annak, hogy a magyar nyelv — rengeteg jövővényszava ellenére is és túlfejlődve az ugor gondolatvilágon — megőrizte ősi mivoltát és eredetiségét? Három mozzanatra hivatkozhatunk. Mindenekelőtt arra, hogy nem szavaiban él a nyelv. Természetes jelenség, hogy a hódító, államalkotó nemzet megtanulja a háborús tartomány szavait. A franciák a spanyol harcokból hozták haza a ‚guerilla‘ szót. A leigázott görögök nyelve fölfrissítette a rómaiak szótárát, anélkül, hogy ártott volna az imperiumnak. A törökfajú bolgárok elvesztették nyelvüket, mikor szlávokat hódítottak meg: mi megmaradtunk magyarul beszélő ugor-töröknek a szláv tengerben... A magyar gondolkozást, a magyar kifejezőmód lényegét az idegen szó nem támadja meg. A szó csak eszköz, mint a külföldi gyárból való áru: hasznos, de el is hajítható, ha nem kell és tulajdonosának lelkét nem külföldiesíti... Zrinyi Miklós a nagyúr rendíthetetlen és önismerő magyarságával merte hirdetni, hogy apró idegen szódíszek nem ártanak a nemesi nyelvnek: „Török, horvát, deák szókat kevertem verseimben, mert szebbnek is gondoltam úgy; osztán szegény az magyar nyelv! az ki históriát ír, elhiszi szómat.“

Az átvevő nyelv szuverén módon bánik az idegen materiával. Ki gondolná, hogy a német ‚ziegel‘ a latin ‚tegula‘ utóda és a francia ‚choucroute‘ mögött a német ‚Sauerkraut‘ rejtőzik? A ‚soutache‘, a ‚charivari‘, a ‚sabre‘, a ‚cocher‘ — magyar eredetű francia szavak... Ady szavait módosítva, a

magyar nyelv géniusza is elmondhatta volna a jövevényszavak tömegéről:

En voltam úr, a szó csak cifra szolgálja.

Az átvevő társadalmi réteg kényétől-kedvétől függött, hogy a szót nemesi rangra emelje és a választékos stílusrétegbe ossza be, mint a szívbéli *mátkával* történt, vagy pedig a cselédsorba vesse a másodrangú nyelvpolgárok közé, mint az előkelő-szláv *kupeccal* történt, amely Prágában könyvkereskedőt is jelent, nálunk azonban a lókereskedők közül a kevésbbé rokonszenvest... Az idegen szó az átvétel pillanatában elszakad az átadó nyelvtől. Legtöbbször speciális jelentést visz magával és érzelmi valeurje megváltozik. Maga az a tény, hogy az átvevő nyelv értékeli, rangsorozza, korlátlan tulajdonának tekinti az idegen szót, amellet bizonyít, hogy a nyelvteremtő ösztön elégül ki az új nyelvi lehetőségek bekebelezésében és asszimilációjában. (Ha nem vettük volna át a szláv *vínkót*, ma csak nehézkesen, körülírásokkal tudnánk kifejezni a könnyű, olcsó, rossz bort.) Az áthasonulás legkézzelfoghatóbb és legtökéletesebb az idegen szó fonetizmusában lesz: a mássalhangzótorlódásokat kiküszöböli a magyar artikuláció (brat > *barát*, sztol > *asztal*) és hozzáidomítja a magyar hangcsoportok analógiáihoz. „Florenus”-ból így lett *forint*, dallamosítva az elejét és megfejelve magyaros véggel a szót... A *darab* még közeláll a szlávhoz, a *diribdarab* már a magyar játékos nyelvösztön teremtménye. Ki érezné ki a *fukar* irodalmi szóból, hogy valamikor *Fugger*-nek hangzott és egy gazdag német család neve volt? A *palánta* magyar földön termett szép szó-alak a hozzánk *plántált* latin „plantata”-ból. A „plántál” viszont modern átvétel, újabb szín nyelvünkben. Az „ültetvény” magyarítást tengerentúli exotikus vidékekre korlátozza az egészséges magyar nyelvérzék. Kölcsey még arra érdemesítette a *plántál* jövevényszót, hogy heroikus-történelmi gondolatvilágot kifejező pathetikus szövegbe, a nemzeti himnusz emelkedett hangulatába illessze:

Zászlónk gyakran plántálád
Vad török sáncára.

A *plántál* azóta némi pejorativ hangulatot kapott...
Mikor Petőfi népszerűvé tette a *róna* szót:

Börtönéből szabadult sas lelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom —

a *róna* hangzásban már örökre elszakadt szláv testvéreitől és kizárólag magyar síkságot jelentett... A magyar falu két magyaros motívuma, a *rozmaring* és a *muskátli* talán megőriztek még hangzásukban valamit az idegen eredetből, de a hozzájuk fűződő képzetek annyira összeolvasztják ezt a két szót a népies világgal, hogy mindakettőt magyarnak érezzük, a népdalba-illő, egyszerűséget lehellő szavak közé soroljuk. Nyelvünk asszimilációs képessége oly eleven és hatékony, hogy egész mondatokat el tud nyelni, idegenből magába kebelezni. A nyájas-kedélyes osztrák-bajor *willkomm!* a magyar nyelv retortáiba hullva mint *billikom* (1640) ébredt új életre, zord idők hangulatát, balladás lovagtermek lakomáit rezonálva. Arany János — nyilvánvaló anakronizmussal, de helyes stílusérzéssel — föl is használja a magyar-hún elődök jellemzésére:

Mi haszna ezentúl billikomok, tálak...
(Buda Halála, X.)

A német versike mondata: „Ich spiel' eine, ich spiel' eine Rose“ — „*ispiláng*, *ispilángi* rózsa“ lett a magyar gyermekkert nyelvében, mintha valami játékos onomatopoezis teremtette volna.

A hangzásbeli asszimiláció mellett második mozzanata az idegen szavak beözönlése ellenére is szilárdan álló magyar nyelvkarakternek: nyelvünk agglutinációs-képzős fölépítésében rejlik.

Ha összehasonlítjuk nyelvünk idegen szókészletét például azzal az anyaggal, amit a francia nyelv más idiomáknak köszönhet, akkor mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a francia szellem, különösen a középkorban és a tizenhatodik században, mohón szívta föl a legkülönbözőbb és legtávolabbi hatásokat. Már a gallorómán nyelv nagyszámú szót vett át az alacsonyabb kultúrájú frankoktól és gótoktól. Az ó-francia nyelv rendelkezésére álltak a román (latin, provanszál,

spanyol, olasz, portugál) és a hazai nyelvek (baszk, ókelta, modern breton), amiket — ideszámíthatjuk még a latinon át-szűrt görögöt — házi rezervoárnak tekinthetett és amikből a legtöbb esetben saját fonetizmusához igen közelálló alakokat kapott. De kapott jócskán a germán (ófelnémet, angol, holland) nyelvekből is. Ezek a szavak azonban legtöbbször izolálva maradtak a francia szókincsben, mert a flektáló nyelvek (erre még visszatérünk) nehezebben ágaztatják, gyökereztetik a szavakat. A magyarban azonban mindjárt megfiadzott az idegen szó és sokasodó származékai már magyar jelleget öltöttek, belekerültek a nyelvi gondolkozás analogiás sorozataiba. A *szabad* (< szlobod) szóból virágzott ki a magyar *szabadság*, amely *szabadulást* hozott minden kárpátaljai nemzetre. A szláv eredetű *csin* szóról elmondhatjuk, hogy hozzájárult nyelvünk és nemzetünk csinosodásához, mert belőle származnak rokonszenves, magyarízű szavaink, a *csinos*, *csinosodás*, *csintalan*, *csínja-binja*, *külcsín*, *csínján* (bánik), *csíny*, *csinosít*. A szláv *akolból* ma már humorosan ható nyelvújítási képzéssel *kiakolbolít* lett: nincs szláv nyelv, amely ezt utánozni tudná. A németek szlávból vették a ‚Groschen‘ szót; a magyar *garas* messze esett a fájától, a német ‚groschen‘-től; a *fagaras* meg a *garasos*, a „leteszi a *garast*“: már teljesen magyar észjárást tükröz. Örölnünk kell, hogy nyelvünknek alkalmá volt gazdagodni az idegen szó révén. Mihelyt a „nép ajkára“ kerül az osztrák szó, már „indivisibiliter et inseparabiliter“ a magyar királyság része lesz:

Arass szívem arass,
Megadom a garast,
Nem kell nekem garas,
Csak te velem arass.

A *férc* (1724) német szó volt, de a *fércel*, *fércmű* már gyökeresen magyar. *Vitéz-utca* lehet Zágrábban is, éppúgy, mint a magyar Kiskundorozsmán, mert a ‚vitéz‘ és az ‚ulica‘ élő horvát szavak, de a *vitézség* csak magyarnyelvűségben élhet éppúgy, mint a nemzetes nemesnek *vitézlő* jelzője. Legszebb szertartásunk a Hadúr nevében való vitézzé-avatás, amit ma már a „Magyarok Istene“ égisze alatt végeznek: a pogány Hadúr elejtése jogos volt, mert csak 1822 óta él az irodalomban, akkor még *Haddur* alakkal, mint Aranyosrákosi Székely

Sándor költői fantáziájának szuggesztív terméke és egy germán istenség nevének („Hadr”) magyarosítása.¹

A *bolond* (1381) szláv eredetije bizonyára nem ismerne önmagára a *bolondos*, *bolondít*, *megbolondul*, *bolondoz*, *bolondság*, *bolondjában*, *bolondóra*, *bolondokháza*, *félbolond*, *bolondéria*, *bolongomba* alakokban, vagy a népdal refrénjében: „...belebolondultam magába!” Micsoda gazdag vegetáció az importált magból! Ezzel szemben hasonlítsuk össze egy azonos jövevényszó sorsát a francia és a magyar nyelvben. A *revolver* („to revolve”) Angliából jött a kontinensre. A franciában önmagában áll a szó, semmi származéka, semmi közelebbi kapcsolata egyéb szavakkal. Nálunk, valószínűleg német közvetítéssel, szintén „meghonosult” a szó, annyira, hogy két új szó is keletkezett belőle: a *revolveres* (merénylet, támadó) és az átvitt értelmű *revolverez* (zsarol). Hasonló mondható a *sport* angol szóról, amelynek a franciában csak egy származéka lehetséges (*sportif*), míg a magyarban a továbbképzett alakokon kívül (*sportol*, *sportszerű*) számos összetétel (*sportegylet*, *sport hírek*, *sportpálya* stb.) dokumentálja azt az erősebb kohéziót, amely az angol jövevényt új hazájához fűzi.

A hangbeli asszimiláció és a származásos meggyökereztetés mellett harmadik — legerősebb — mozzanat, amely a magyar nyelv karakterének őseréjét és megingathatatlan önállóságát megadja: nem más, mint a honfoglalás-előtti ugor-török vagy pláne finn-ugor szókincs, amely domináló szerepet játszik nyelvünk életében. Ez az ősi készlet az alapszavak számát illetőleg körülbelül felét alkotja a magyar szóanyagnak, ami azt jelenti, hogy származékaival és a jövevény-szavak magyarképzős hajtásaival együtt diadalmas és fölényes többségét teszi a tényleges szóhasználat anyagának. Ez a finnugor anyag névszókban és igékben egyaránt gazdag és fölmutat olyan ige-névszókat is, amelyek ugyanazzal az alakokkal mindakét funkciót ellátták az ősnelvben (ma is még: *fagy*, *les*, *tér*, *nyom*).²

Finnugor szavaink nyilvánvalóan éppen azok, amelyek

¹ V. ö. Gragger Róbert, *Egyet. Philol. Közl.* 1920 : 40.

² V. ö. ezekről Boldogréti Vay László, *Versegi Ferentznek megfogatkozott okoskodása a tiszta magyarságban. Pesten 1806 : 223.*

a legközelebb állanak az ember természetes életéhez: a mindennapi használatban, a nép minden rétegében ezek emelkednek túlsúlyra.³ A test részei (*fő, haj, szem, fül, íny, fog, kéz, vér, ér*), a családtagok megjelölései (*ös, nő, fi, öcs ip, vő, meny, árva*), a névmások (*én, mi te* stb.), a természet jelenségei (*ég, tél, víz, év, jég, fénylik, kő*), az embert környező állatvilág (*ló, eb, hal, fecske*), a primitív eszközök (*háló, nyíl, ár, fazék*) és a lelkiéletnek nem is fejletlen megnyilvánulásai (*ének, álom, lélek, esküszik, fél*) — mind ősi finnugor eredetűek. Ezek azok a szavak, amikből ma is a magyar lélek szemléletvilága és mítosza fölépül. Ezek azok az igék, amik ma is összekapcsolnak bennünket a volgamenti fajrokonokkal, zürjénekkal, osztjákokkal és a nagykulturájú finekkel, észtekkal. Bármennyire elszakadtunk is faji összetételben, kultúrában az orosz szeppe és szláv világ tengerebe merült primitívebb ugoroktól, bármennyire is a finnektől, észtektől különböző temperamentumot, életstílust, államformát öltöttünk magunkra a Kárpátok síkságain: ugyanaz az *ég* borul valamennyiünkre, mint kétezer év előtt és nyelvünkben élve ugyanabból a *lélekből* lelkezettek vagyunk és ugyanaz a *világ* fényeskedik mindnyájunknak.

Még elevebb életre ébred előttünk a magyar nyelv finnugor szókészlete, ha arra utalunk, hogy igéink szinte kivétel nélkül ősi eredetűek és a rokonnépek verbumaival azonosak. A cselekvést kifejező ige adja meg a gerincét a nyelvnek. A főnevek, a tárgyak megjelölései jönnek-mennek cserélődnek, változnak, elmúlnak, de az igék nem múlnak el: a mozgó-élő természet tüneményeit ma is ugyanazokkal a szógyökökkel rögzítjük meg, mint az ősi természet-determinálta korban. Nyelvünkben ezek az igék az elpusztíthatatlan vitalizmus rétegét alkotják. Nincs még egy nyelv, amelynek ilyen energiaszóró magja lenne, mint a magyarnak. És ez a mag, mint valami solaris hőcentrum, folyton újjáteremtisokszorozza önmagát a képzési lehetőségek meg nem szűnő aktivizmusában.

Elsőnek említsük az *él* igét. (A finn és az észte ma is ugyanazzal a szóval „éljenez“ mint mi.) A *halál* szintén közös

³ V. ö. Jos. Szinnyei, Die Herkunft der Ungarn, Berlin, 1920. (Ung. Bibl. hgg. v. R. Gragger.)

végzetünk. A mozgás variációit ugyanazokkal a hangkombinációkkal asszociáljuk: *jön, áll, jut, lep, hág, les, hajlik, megy, fárad, visz, kel, esik, bujik*. Az életvédelem mozgatai: *öl, szúr, szel, lök, bök, kap*. A táplálkozás: *eszik, fal, emik, nyel, nyal*. Valóságos hadsereget alkot nyelvünkön belül az igéknek ez a mindenütt jelenlévő elevensége. És mindegyik ősigé tízszeresen visszhangzik a képzett alakokban, amik folyton szaporodnak, hogy minden jelentésárnyalatra külön szó szülessen. Ez a szóteremtő vitalitása nyelvünknek épen az *él* gyökérrel kapcsolatban mutatkozik legjellemzőbben: *élet, élelem, eleven, eledel, eleség, édegel, éldel* (ez már a XIX. századi szenvelgő kor gyártmánya!), *élvez, éled, éledez, éleszt, élesztget, élesztés, élesztő, élelmes, élemedik, élemedett, élmény* (huszadik századi német-utánzat!), *élénk, élés, éléstár, mindéltig, éltes, élő, elevenül, megelevenít, megél, elevenség, élhetetlen, élőski, élősködik, éltet, éltető, élv...* Az egész magyar nyelvtörténet fölvonul előttünk és a sor nem teljes, mert közben sok képződmény elkallódott. Egy nyelvet, amely önmagából ennyi energiát tud fejleszteni, nem kell félteni a jövevényszavaktól, amik egyébként maguk is arra jók, hogy önsokszorozó energiáját szaporítsák. Nem is szorult a magyar nyelv igék átvételére. Halász Ignác véleménye szerint (M. Nyr. 1881 : 196) a szlávból alig kaptunk tíz egy-néhány igét, mint a *babrál* (ami lehet hangutánzó is), a *csinál* (amely ma is köznapi hangulatú a 'tesz' mellett), a *kalapál, kapál, mázol, panaszol* stb. A modern-angol „*lestoppol* egy autót“: elhanyagolható mennyiség nyelvünk igekészletében. A francia nyelvnek rendelkezésére állott a latin fejlett igekészlete, mégis kapott az ónémet nyelvből — a frank meroving-karoling uralom idején — majdnem száz igét, amelyek között olyan közhasználatúak és primitív gondolatkörbe tartozók szerepelnek, mint a *choisir, cracher, gagner* (modern német 'weiden'), *garder, saisir, lécher, regretter, rôtir, souper, tomber, toucher* stb. Ami az 'érint' jelentésű *toucher* („modern német: 'ziehen'") ige átvételét illeti, érdekes párhuzam, hogy a magyarban sem lehet az *ér*-ige ősi-finnugor eredetét kimutatni, ellenben a török nyelvekben vannak megfelelői. A *toucher* azonban — amint már említettük általában a francia nyelv jövevényszavairól — alig tudott néhány új, honi szót

fejleszteni önmagából, míg a magyarban egyik legnépesebb és jelentésben leggazdagabb, jelentőségben legfontosabb szócsalád alapul az *ér-* átvételén, amelynek valamennyi származékát nem is lehet felsorolni: *ráér, érdekel, érdek, érdekes, érdes, érez, érzékel, érzéklet, érzékelhető, érzékeny, érezhető, érzékenységg, érzeleg, érzelgős, érzelem, érzelmes, érzemény, érzés, érzéstelenít, érzet, érzület, érint, érintő, érintés, érintkezik, érintkezés, ért, értekezik, értekezés, értekezlet, értelem, értelmes, értelmetlen, értesít, értesítő, értesítés, értesül, érkezik, érték, értékes, érvény, érvényes, érvénytelenít, érem, érme, érik, érlel, érettségi, éretlenség* stb., stb. Körülbelül azt lehet mondani matematikai analógiával, hogy a származékok száma az alapszótól való távolság négyzetének arányában nő...

Még egy mozzanatra utalhatunk, amely nyelvünknek ősi-eredeti és a mai európai nyelvektől elütő jelleget biztosít: az igeképzők nagy száma és finnugor közössége. Nyelvünk a cselekvés gyakoriságát, pillanatnyi tartalmát, műveltető és visszaható voltát körülírás nélkül ugyanegy ige alakjaival ki tudja fejezni és ezzel az igék számát igen nagyra növeli. A frequentatív *döföl, bököd, kiáltoz, metsz* (v. ö. ,metél') *rakos* (~ ,rak'), *mozog* (~ ,mozdul'), *hunyorit* (~ ,hunyt'); a momentán *röppen* (~ ,röpül'), *rikolt* (~ ,ri'), *tilt* (~ ,tilos'); a kauzativ *mosat* (~ ,mos'); a reflexiv *fekvő* (~ ,fektet'); olyan mozgalmasságai a magyar szemlélet tárgyainak, hogy ehhez képest a mai kultúrnyelvek szegénynek és megmerevültnek tűnnek föl.

III. Belső gazdagodás.

Nyelvünk folytonos tökélyesbülésre képes... Nyelvünk történetéből is bátorságot meríthetünk népiünk életrealitáságra... Rövid száz év alatt elfogadta a kereszténységet, el a sok szláv és német szót... E könnyű elsajátítása az idegen elemnek... világos jele annak, hogy nem maradtunk el az árja népek haladásától.

Bodnár Zs., A m. ir. tört. 1891, I: 7.

Még mindig a szókészlet elemzésénél maradva és az ugor kincs gazdagságához, fejlődési lehetőségeihez kapcsolódva — föl kell vetnünk a kérdést: mik voltak a magyar nyelv belső

szaporításának forrásai? A felelet minden stilisztikában megtalálható: képzés, összetétel, elvonas, új szó gyártása, népnyelvi szavak átvétele, elavultak fölüjítása... Ezekről mindegyikről szólanunk kell, mert jellemző, sajátosságait revelálják a magyar nyelvnek, a magyar stíluseszménynek és a nyelv-ápolással foglalkozó mozgalmak. Tolnai Vilmos számításai szerint 1000 magyar tőszóból 450 jövevény; a származékokat is figyelembe véve, a magyar szótár szavai közül már csak 35 százalék az idegen eredetű; a XIX. század írott nyelvében ténylegesen használt 100.000 szó közül pedig nem kevesebb, mint 88440 az ősi-magyar.¹

Nyelvünk — mint az idegen szavak asszimilációjánál és az ugor szókincs domináló szerepénél rámutattunk — hallatlanul gazdag szóképzési lehetőségekben. Ezt a tényt külföldi nyelvművelők bámulattal konstatálják.² Minden grammatikai kategóriát, mindenfajta jelentési és érzelmi árnyalatot ki tud fejezni képzők és igekötők segítségével. Ebből a szempontból jóval fölülmúlja a képzőkben gazdag német nyelvet, amely maga is előttejár a francia szóképzésnek. A németnek viszont van egy különleges képzési lehetősége, az „ablauf“, a belső magánhangzóváltoztatás, amivel a finnugor nyelvek csak nagyon kivételesen rendelkeznek (hangmetafora: „itt' ~, ott').³ A francia készen kapta a latin nyelvnek racionális igényeket teljesen kielégítő képzőrendszerét, de ebben megmerevedett, sőt veszített is belőle a népi hangváltozások folyamán. Ugyanegy tőből ritkán van meg valamennyi lehetséges igei, főnévi, melléknévi származék, ami aztán, ha ugyanannak az igének konkrét vagy absztrakt főnevét keressük, körülírásra vezet. Ebből ugyan semmi baj nem származik, de mégis alkalmas szegénysége a nyelvnek, mert körülíráshoz olyan nyelv is folyamodhat, amely tud absztrakt szót képezni az igéből, mint például a német, mikor az infinitívust egyszerűen névelővel látja el és főnévi rangra emeli. (Néha a franciában is,

¹ V. ö. Tolnai Vilmos cikkét: Halhatatlan magyar nyelv. M. Nyv. 1924 : 50.

² Berczik Árpád, A mi édes magyar nyelvünk (1912 : 74.) idéz. erre von. nyilatkozatokat a német Sprachverein folyóiratából.

³ V. ö. Szóhangulat és kifejező hangváltozás c. dolgozatomat, Szeged, 1939 : 94.

nyilván német-angol analógiákra: *rire* ‚nevetni‘ és *le rire* ‚nevetés‘). A német filozófiai nyelv sok hasznát húz ebből az absztraháló lehetőségből, bár a francia, mikor a nomen actionis-t elemző, fogalom-szétbontó úton kényszerül kifejezni (‚beszél; beszélés ~ ‚parler‘; ‚action de parler‘, ‚usage de la parole‘) világosabban adja a fogalmat, mint a német pregnáns infinitivusok. (A ‚parler‘ főnévként is él, de ‚beszédmodor‘ jelentésben; a régi franciában viszont eredetileg nomen actionist jelentett.)

A magyar nem jön zavarba, ha főnevet kell gyártania igéből. A három nyelv képzési szellemének illusztrálására hasonlítsuk össze a magyar *ír* igéből képzett főneveket a megfelelő német és francia szavakkal.

Írás (nomen actionis) ~ das Schreiben' ~ ‚action d'écrire'. — *Írás* (nomen acti, v. ö. „itt az írás, olvassátok“) ~ ‚das Schreiben', ‚die Schrift' ~ écriture. — *Írat* ~ ‚die Schrift', ~ ‚écrit'. — *Írásbeli* (dolgozat, vizsga) ~ ‚schriftliche Arbeit, Prüfung' ~ ‚l'écrit'. — *Iroda* ~ ‚die Schriftstelle' ~ ‚bureau'. — *Irka* ~ ‚Schreibheft' ~ ‚cahier'. — *Irodista* ~ ‚Kanzleibeamter' ~ ‚expéditionnaire'. — *Irodalom* ~ ‚Literatur' (‚Schrifttum' kevésbé használatos purista szó) ~ ‚littérature'. — *Irodalmiság* ~ ‚das Literarische' (?) ~ ‚élément, valeur, qualité littéraires'. — *Iromány* (néha pejorativ értelmű) ~ ‚die Schriften', ‚Aktenstücke' ~ ‚les écrits', ‚les papiers'.

Látható ebből az egy példából, hogy — pusztán a képzésre szorítkozva és az összetételeket, igekötős alakokat ezúttal figyelmen kívül hagyva — a magyar nyelv szereti egy tőből fejleszteni főneveit. Viszont a francia nyelvről is el kell ismernünk, hogy van egy „belső“ gazdagodási forrása, amelyel sem a magyar, sem a német nem rendelkezik (vagy legalább is csak ritka esetben): a latin képzett alakok följújtása és a még eleven latin képzők alkalmazása. Amint Bárótzsi mondotta (1775) „a' frantziák még mai napig is görögből és deákból szedik a' gyöngyöket, melyekkel nyelveket gazdagítyák.“ A ‚kenyérsütés‘ fogalmát a ‚cuisson du pain' analitikus kifejezés tökéletesen visszaadja, a ‚coctionem' (sütés) latin alakból származó vulgáris szó segítségével. A klasszikus latin *panificium* alakban ismerte a szót, a vulgáris nyelvből lett ófrancia ‚panehier' azonban nem maradt fönn és a humanista tizenhatodik század szükségét érezte egy szintetikus-latinos szónak: így keletkezett a latin *panis*-ból a népi

,-fier' (< *facere*) agglutinált képző segítségével a ,panifier'. A mai francia nyelvérzék a szóban nem lát semmi idegenszerűt és az írástudatlan pék affektáció nélkül írhatja ki üzletére a ,panification' címet. A magyar nyelv azonban még az ilyen latin-örökségből is tud magának részt szerezni: a művelt társadalom nyelvében — részben francia-német analógiákra — szép számmal élnek és képzős-asszociáció-sort alkotnak a latin ,-ficare' változatai (glória ~ *glorifikál*, nulla ~ *nullifikál*, *purifikál*, *petrifikál*, *amplifikál*, *pontifikál*, *per-szonifikál*, *pacifikál*, *rektifikál*, *elektrifikál*, *trafikál*), amelyeknek viszonya az alapszóhoz annyira tudatos, hogy át is vettük tréfás célokra a képzőt: *sétifikál*.⁴

A képezhetőség előnyei nyilvánvalóak: a nyelv tetszés szerint gazdagítható, minden jelentés-árnyalatra könnyen hajlik. Akármilyen kifejezéssel vagy grammatikai kategóriával indítjuk is el a mondatot, a többi rész rögtön igazodik hozzá és — ha másképp nem, egy nyakatekert új képzés segítségével — befejezésre tudjuk kanyarítani a mondókát. A franciában ez nem lehetséges. Ott kész sémák vannak, amiket alkalmazni kell és a stilisztika inkább emlékezik, mint te-rent. Még csak arról szóljunk, hogy a magyar képzők bőkezű száma túlmegy azon a határon, amennyire egy nyelvnek voltaképen szüksége van. Mi olyan jelentésrezdüléseket tudunk regisztrálni finom apparátusunkkal, amiket a nyugati nyelvek skálája nem ismer. Mely nyelv merne versenyezni Vörösmartynak ezzel a lebegő-muzsikáló versorával:

Fut, riadoz, szökdel, s meg-megzendítgeti sípját...

(Délsziget, I.)

Jelentésrezdületekről szólva, maradjunk épen a *rezdület* szónál: *rezzen*, *rezeg*, *rezdül*, *rezget*, *rezdit*, *rezzent*, *rezgetet* *rezzenget*. Magyar-német, magyar-francia szótárak nem is veszik föl valamennyit, kitérve a nehézségek elől, amik pontos lefordításukat szinte lehetlenné teszik. Mozzanatos, gyakorító, műveltető képzőket a francia nyelv nem ismer. Franciaul *rezdül* annyi, mint ,vibrer', ,tressaillir', ,frémir'; *rezeg*:

⁴ V. ö. Tolnai Vilmos, Makaróni nyelv és irodalom, Magyar Nyelv. 1930: 343. A ,sétál' egyébként délszláv szó.

„trembler“, „vibrer“, „frémir“, „osciller“ (fizikai műszó, ezt mi is átvettük: „oszcillál“); *rezzen*: „frémir“, „tressaillir“, „trembler“. Ugyanazok az igék szerepelnek mindenütt, de még a *reszket* is csak „trembler“ a legtöbb esetben. A többi alakokat csupán körülírással lehet megközelíteni. A magyar szavak a jelentés-differenciáltságon kívül még expresszívebbek is, zeneibb-dinamikusabb hangkombinációt nyújtanak, mint a megfelelő francia szavak, bár azokban is van hangutánzás. A német középúton áll a magyar és a francia között. A műveltetés szintén csak körülírással tudja kifejezni, de igekötővel érezteti a pillanatnyi cselekvést. *Rezeg*: „zittern“, „beben“, „schwingen“; *rezzen*: „erzittern“, „erbeben“, „zusammenfahren“; *rezdül*: „erbeben“, „erzittern“, „sich rühren“. Amint látható, a *rezzen* és *rezdül* jelentésbeli megoszlását a német egy szón belül nem tudja kifejezni. A „rezeg“ ~ „rezdül“ ~ „rezzen“ és „csörög“ ~ „csördül“ ~ „csörren“ típusú képzés-sorral a magyar a cselekvés összes mozzanatait megrögzíti: folytonosság, kezdet, befejezés.⁵

A természetes szóképzésnek már a tizenötödik századi kódexíró szükségét látta, mikor a fejlett latin nyelv árnyalatait kellett visszaadni.⁶ A „spiritus“-t letükrözi a magyar *szellet* szóval, a „psalmus“-t pedig, hogy ne legyen egyszerű „ének“: *énekletté* rangosítja. A latin nyelv állandó jelenléte a magyar közéletben, a német és olasz-francia főiskolák és irodalmak állandó ostroma nyugat felől; csupa ösztönző hatás, amely a magyar nyelvet belső energiáinak kifejtésére készítette. A tizenhetedik században, mikor a francia klasszikus szellem megkezdte nyelvszegényítési harcát és elnyomja az Itáliából, Spanyolországból importált barok dagályt, nálunk megindul a szavak programmszerű gyártása, a minden eszközzel való pompázatos nyelvfáragás. Azóta nemzeti hagyományunkká vált új szavakat „képezni“ (ez maga is „képzett“ szó, mégpedig a német „bilden“ mintájára) és egészen a múlt század végéig szinte fixa ideája lett íróinknak, hogy nyelvünket legalább néhány új származékkal kell gyarapítaniok. A tizennyolcadik-tizenkilencedik század fordulóján lezajló nyelvújítás (főleg 1805—1819) páratlanul áll a világ szellemi

⁵ V. ö. Simonyi Zs.: A jelentéstan alapvonalai. 1881 : 28.

⁶ V. ö. Tolnai Vilmos, A nyelvújítás, 1929 : 28. stb.

mozgalmainak történelmében. Neologus törekvések voltak Franciaországban is a tizennyolcadik század folyamán,⁷ amely — saját racionalizmusához híven — a nyelvek mechanikus alakulását hirdette és a nyelvet főleg a természet-tudományok, az agrikultúra irányában gyarapította, egyébként igen mérsékelten. A forradalom diktatúrája merészebben élt a nyelverteremtő elvvel, rányomva republikánus-római bélyegét a szótárra. De a „néologisme“ nem vált mesterségesen szervezett mozgalommá és csak abban állott, hogy a szótár-irodalom — utólag és óvatosan — szankcionálta a már közhasználatú újításokat. A magyar nyelvújításnak szellemi mintája — mint annyi hazafias magyar mozgalomnak — Németországban keresendő.⁸ A német racionalizmus abból a nyelvfilozófiai meggyőződésből indult ki (Campe), hogy amikor hiányzik valamilyen szó, a nyelvművelő a beszéd első föl-találóinak (?) jogaiba lép és alkothat újat. A lassú fejlődést a nyelv életében is megakaszthatja a forradalom, amely új állapotokat teremt. Ilyenkor nem a régi szokás, hanem az ész diktál törvényt... Kazinczy Campe-t visszahangozza (1817), mikor kijelenti: „az író parancsolja, hogy úgy legyen, s úgy lesz; sőt az író usussá csinálja, ami usus nem volt.“ A magyar nyelvújítás, amely évtizedekig lázba tartotta egy ország közvéleményét, tízezerrel képezte a szavakat. Nemlétező gyökökből fiktív képzőkkel „csigázta“ az új szókombinációkat, amiknek megértéséhez sokszor szótárhoz folyamodik a jámbor olvasó (pl. zuhajda = parforce-vadászat). A magyar nyelv szellemével kitűnően megegyeztek a koholt képzők, amik a franciában, németben lehetetlenek volnának. Ilyenek a „-tyü“ (*csöngetyü*), az „-any“ (*higany*), az „-ar“ (*szivar*), a „-c“ (*bohóc*), a „-da“ (*járda*), az „-or“ (*kalandor*), az „-ora“ (*zongora*) stb. Kolozsvárott hagyományos elnevezéssé vált a *Tornavivoda* és remélhetőleg a pesti *Reáltanoda-utcát* sem fogják eltüntetni, mint ahogyan a *Körönd*-del történt, amely nevében nemcsak a nyelvújításnak, hanem az újjáalakuló főváros egyik ritka mérnöki konstrukciójának emlékét is

⁷ V. ö. A. Dauzat, *Hist. de la langue fr.*, Paris 1950 : 21; W. v. Wartburg, *Évolution et structure de la langue française*, Leipz. 1934 : 184.

⁸ V. ö. Thienemann Tivadar, *Német és magyar nyelvújító törekvések*. Bp., 1912.

őrízte. A biedermeier *Lövölde*-tér még a mienk, de fönnmaradásáért évről-évre aggódnunk kell, A nyelvújítás ma már történelmi kincs, műemléknek kellene nyilvánítani. Nyelv-érzékünk bizonyos idegenszerűséget még mindig regisztrál ugyan egynémely erőltetett nyelvújítási képzésben (*kegyenc, öltöny, korány, idény*) de a megszokott fonetizmustól eltérő disszonanciák erőt visznek a nyelv szimfóniájába és a talán szabálytalanul faragott szavakról ma már nem mondhatunk le nyelvünk nagyfokú vérszegényítése nélkül. Miképen nélkülözhetnők például magát a *nélkülöz* igét, amely szintén a nyelvújítás újdonsága és gyártmánya az *újdonsággal* és a *gyártmánnyal* együtt! Verba valent usu... Még abból is nyereséget húz sokszínű magyar beszédünk, ha a nyelvújított szóalakzatot elveink fönntartásával csupán fűszernek-borsnak használjuk; milyen jó, ha vannak „rossz” szavaink, amikkel megbélyegezhetjük a *zugírászt*, az olesó *elménc*-séget, tréfásan *dögésznek* nevezhetjük a természetrajz-tudóst, avagy — sit venia verbo — zsidó**bérenc**nek a liberálist. Mikor a nemzet csínosodását óhajtó Kármán József kirohant a „sok *korcsszók*, idétlen faragású, hangú, a nyelv természetével ellenkező és fület sértő *korcsszók* sáskaserege” ellen: nem tudta, hogy ő is élvezi a *korcsszók* áldásait, épen a *korcs* szóban amelyet az újító-költő Gyöngyösi István hozott világra a „korcsos” megcsonkításával (1693) — és amelynek híján Kölcsey sem írhatta volna meg örökszép verssorát: „Vándor állj meg! korcs volt anyja vére...” A legsikerültebb gyártmányok épen az irreális szavak, amilyen például az *anyag*, amely a latin „*materia*” („*mater*” + „*ia*” képző) egyszerű letükörözése. A *matéria* viszont népies szó lett mindenható nyelvünkben. (Egyike ez ama nem-ritka eseteknek, amikor a puristák is kielégülnek, az idegen szó is megmarad.) Filozófiai nyelvünk egyik sarkalatos szava lett az „*essentia*” kaptafájára készült *lényeg* (1832), amelyből az *átlényegülés* (transsubstantiatio) származhatott. Szabálytalanul és barbárul alkotott szó a *pamlag* is (1787), semmi magyar rokonságra nem emlékeztet, csupán a vége utal analógiákra, de egyébként úgy hat, mintha expresszív idegen szó lenne. Talán épen ennek köszönheti elterjedését és költői hangulatát:

Nem kér Chinai pamlagot,
Sem márványpalotát a' Megelégedés.

Szily Kálmán (1908) két kötetre valót gyűjtött össze a nyelvújítás szavaiból. Nyelvi életünk legnépesebb tartományába kalauzol Szily szótára. A nyelv párhuzamosan és kölcsönhatásban fejlődik a lelki étellel: a magyar gondolkodás, szemlélet, társadalmi élet, állam-rend gazdagította önmagát ezzel a nagy kincessel, új kifejezési lehetőségeket adva és a kifejezési lehetőségekkel a lelki élet belső formáit alakítva differenciáltabbá és bonyolultabbá. Fogalmaink, gyakorlati műszavaink költői elképzeléseink megsokszorozódtak az új képzésekkel. A *jog* elkülönült a „juss”-tól, az *állam* konkrét keretek közé szorította vissza a „státus”-t. A *hon*, melynek *virányain* boldogul a nép, lelkes optimizmussal ölelte magába a honfiak szűkebb „pátriáit”. A „tirannus” nem halt meg, sőt a *kényúr* és a *zsarnok* alakokban háromszoros szerepre kapott líránk színpadán. *Ábrándozni* csak a magyar poéta-lélek tud: nincs a világon nyelv, amelyre ezt az 1803-ban fölbukkant, ismeretlen eredetű szót és a körülötte zsongó jelentés-asszociációkat le lehetne fordítani. A *fogalom*, bár a német „Begriff” letükrözése, sarkalatos szava lett a magyar gondolkodásnak és az „ideák” világát friss névvel gyarapította... Itt említhetjük, bár nem új képzés, hanem elvonás, hogy a nyelvújító termékenység bőkezűen még egy szót alkotott az „idea” mellé: az *eszmét*, mely Széchenyi „eszmévé fínomulásában” kapta meg nemzeti consecratio-ját. Madách angyalai nem énekelhették volna: Hozsánna néked, *Eszme!* Arany pedig költészetről és valóságról elmélkedve, nem írhatta volna:

Idea: eszme. Nem szó, nem modor.

Azt hát fejezzen ki vers, kép, szobor.

Ebben a szép ars poetica-részletben a *modor* is faragott szó: a *szobor* pedig szláv: a nyelvújítás használta először, „statua” értelemben. Hangulatos képzés a *hangulat*, a német „*Stimmung*” analógiájára.⁹ 1840 táján még „hangolat” alakban pro-

⁹ Ez a szép szó tette lehetővé, hogy a *stimme* (= egyezik a dolog, rendben van) és a *stimmol* (= zongorát hangol) megmaradhattak materiális közhasználatban.

pagálták, de hamarosan a zeneibb lejtésű és a ‚hangol‘ ígétől elkülönülő mai formában állapotodott meg.

Ez az a szó és fogalom, amit a francia nyelv nem tudott sem produkálni, sem önmagába olvasztani („le Stimmung“), az analitikus körülírások pedig („état d’âme“) nem adják vissza a szintetikus-homályos német szót; a magyar viszont onomatopoeitikus-jellegű alapszavával és hosszúra nyúló, érzelmes képzeteket földidéző (alkonyulat, indulat, borul) szuffixumával expresszívebb szó a németnél is. Egyik legköltőibb szavunk, szerencsés ihletből született, miként az *ihlet* maga is... A *kedély*, amelynek láthatárán ködképek támadnak, a német „Gemüt“ átfordítása. A „Gemüt“ speciálisan német praefixumával nem tudott volna nálunk soha meghasonulni. (A „gemütlich“ örökre idegen szó marad és csak a műveltek kedélyeskedő beszédében él.) Viszont a magyar „kedély“ elég szuggesztíven adja vissza az ősgermán „Gemüt“ elmélyülő lelki tartalmát, amit a francia szinonimák („humeur“, „esprit“, „tempérament“) nem tudnak megközelíteni. Az *átszelleml* nem azonos a francia „transfigurer“ jelentésével és a német „sich vergeistigen“, „sich verklären“ alakoknál is emfatikusabb szó. A latin „transfiguratio“ viszont színe-változást jelent bibliai nyelvünkben. A szokatlan képzők és képző-variációk alkalmazása lehetővé tette, hogy a lelki élet új szavaiba expresszív homályt, hangulatot, érzelmi valeur-t vigyen bele a nyelvújítás.

Az irodalmat örök hálára kötelezte ez a mozgalom, nemcsak az *irodalom* szó megteremtésével, — amely hajlékonyabb (pl. *irodalmasít*), mint a patinás és kihalásra nem ítérendő *literatura* a maga izolált formájában, amely régi deákságot őriz — hanem a *bohózat*, a *dagály*, a *regény*, a *szöveg* és más terminusok megalkotásával is. A *képzelet* sebesszárnyú sas Petőfi költészetének egén, bár a nemes versenyben, nem mindig éri utol a *fantáziát*, amelynek kiváló sasfiókéi a csúnya *fantazmagória*, a sejtelmes *fantasztikum* és a modern-dekadens *fantasztikus*. „Mint fantasztikus és fáradt arab“ — éneklí Tóth Árpád. A *képzeleg*, a *képzelgő*, a *képzelgés*, a *képzeletbeli* viszont a „fantázia“ hiányait pótolják, és kitűnően beváltak a hasznos újdonságok között. A *költő*, *költészet*, *költemény*, *költői* sikerült és hétköznapi

használatra való másodpéldányai az érzelmes-pejorativ *poétának* (néha csak ‚fűzfapoéta‘), a görögös *poézisnak*, a szűkebb jelentésre szorult *poémának*, amely nem téveszthető össze a latinból fejlesztett, vitézi ‚versezet‘-tel; a *poétikus* azonban költőibb, mint a ‚költői‘. *Költőiség* viszont elevenebb, mint a papírszagú *poeticum*. Petőfi nem kívánt magának édeskés-nyárspolgári „poétikus“ életet, hanem rendkívüliséget, lángészhez méltó szabad pályát:

Költő vagyok, *költőileg* kell
Végigrohannom az életúton.

Ilyen jelentésmegosztási lehetőségek nem volnának a magyarban, ha nem csinálunk új szót a latin mellé, amely azelőtt az egész terhet viselte. Ugyanilyen szerepre született a *színiész* a *komédiással* szemben. Nincs megállás a nyelvben! Valósággal *circulus vitiosus* a latinosságnak és purizmusnak ez az egymástkergető, ráduplázó harca: mennél jobban pusztítani akarják egymást, annál inkább gyarapodnak és — *inter grammaticos litigantes* — a nyelv géniusza örvendezik törvényes-törvénytelen ivadékainak szaporulatán.

Van még egypár reálisabb kuriózuma a nyelvújításnak. — A *csárdás-tánc* 1833 és 1842 között bukkan föl, de nem a nép ajkán, hanem a szerkesztőségi asztalon. A nép akkoriban még csak a rossz erkölcsű nőszemélyt ismerte ilyen jelzővel:

Csárdás kis angyalom,
Rossz híredet hallom!

A kereskedelmi élet prózai szócsinálmányai (*forgalom, leszámítol, szövetkezet*), hozzájárultak a német Pest-Buda megmagyarosodásához. Az egész magyar élet új köntöst kapott: *egyesületek létesültek*, az Akadémia *levelező* tagokat választott és az *estélyeken*, a *vigadóban társalogni* kezdtek, mégpedig *úriás modorban*... A *társadalom* csak 1786 óta létezik! Madách még más képzést használ, ma már anakronizmusként:

Ki mondja itt meg, melyik bünösebb,
Avagy csupán a társaság talán...?

Sem a német, sem a francia nem tudja megkülönböztetni a ‚társadalom‘ és a ‚társaság‘ fogalmát. A franciában mindkettő ‚société‘, amit latinból készen vettek a XI. században.

A németnek is csak egy szava van: az újkori ‚Gesellschaft‘, amely egyébként mintája volt a két magyar gyártmánynak. — A *laktanya* hivatalos megjelölés lett, (kicsit fura szó, mert a tanya is *lak*, a laktanya pedig nem *tanya*), de a népdalból nem tudta kiszorítani meghonosult német elődjét:

Édesanyám, ha bejön Egerbe,
A *kaszárnya* ablakán nézzen be...

Orvosi műnyelvünk sokat köszönhet a nyelvújításnak, még a hírhedt *orr-porc-soro*-ot is. Anatómusaink azóta *boncol*nak és a „macerálást“ ‚szekálást‘ átengedik a zsémbes laikusoknak. A *sejt*, a *rovar*, a *hímpor* és *sivatag* hasznos szavak után befejezésül az *emberiség*-et említsük, amely először 1645-ben jelentkezik és univerzális jelentésre jutva, Vörösmartynál kulminál: „Legszentebb vallás a haza s emberiség.“ (V. ö. Minerva, 1922: 100.)

Szinte elképzelhetetlen, hogy mindezeket a szavakat nem fedeztük föl a 17—19. század előtt, pedig ott szunnyadtak a lehetőségek a magyar szókincs karakterében. Tolnai Vilmos a tízezernyi új szó láttára fölkiált: hogyan beszélünk és írunk ma, ha mindezeket törölnünk kellene szótárunkból? De annak, aki nyelvünk és a magyar nyelvi kultúra belső rugóit, lényegét kutatja, azt is kérdeznie kell: hogyan beszélünk és írunk a nyelvújítás termékenyítő vízőzöne előtt, a „praediluviális“ korszakokban?

A képzés-túltengésnek van azonban bőjtje is. Mindenekelőtt az az „esztétikai“ hátrány, hogy igen terjengőssé válnak a szavak. Ez minden nyelvben megvan, ha kínálkozik rá alkalom: *indivisibiliter*, *irrévocablement*, *Vertraulichkeit*, *megvesztegethetetlenség*. A magyar azonban túltesz valamennyin. Nálunk a szavak hosszúságát súlyosbítja még az a körülmény is, hogy a magánhangzó-illeszkedés törvénye szerint egy szón belül a palatális-előlképzett magánhangzók (e, ö, ü) nem keveredhetnek a veláris-hátulképzett magánhangzók (a, o, u), csupán két magánhangzó (e, i) közömbös. Aztán az amúgyis gyakori *a* és *e* hangok összetorlódása hosszú szóban igen árt a nyelv-szépségnek (*halhatatlanság*, *lehetetlenséget*). A régiebb középkori magyar nyelv, amely nem aknázza ki a képzési lehetőségeket és az illeszkedést sem

hajtotta mindenütt végre: hangzásban változatosabb volt. A beszéd emfaticus melódiája és hangsúlya azonban enyhít valamit a helyzeten, mert a szót tagolja és az egyneműek ejtését differenciálja: „Ama ret-te-ne-tes Szolimán szablyáját...“¹⁰ Nem lehet azonban tagadni, hogy a szavak képzőkkel való nyújtása ad bizonyos gravitást a beszédnek. A szó testesedik és nagyobb nyomatékkal lép föl a terjengő mellékhangsúlyok lábain. A perszóniás írhatnám beszéd szereti is a szavak ilyenfajta öblösítését (*mikéntségesképen*), de a nyelvösztön egészséges befolyása mégis arra irányul, hogy a fölösleges nyulvány-komplikációk eltűnjenek. *Kegyelmedből* így lett a *kend*, *tekinteteseből* a *tés*, amikben már föl sem ismerhetők a képzők. A *diadalom* 1750-ben önkényes kurtítással *diadal* lett és — mondhatjuk — jól bevált. (A nyelvújítás önkényes szórövidítéseiről mint nyelvünk belső gazdagodásának eszközéről, még szólni fogunk.)

A szóképzés túltengésének a terjengősség mellett van még egy hátránya: a hangbeli variáció hiánya. Épen a leggyakrabban használt szavaink azonos kezdetűek és visszavezethetők néhány gyökre. A stilisztikában figura etymologica-nak nevezik azt a mesterséges nyelvjátékot, mikor ugyanazon a kifejezésen belül egy szónak származékai kerülnek viszonyba egymással: „*megharcoltuk* már a *harcunk*“ (Ady). Aranynál: „*lelkemből lelkezett* gyönyörű magzatom“; sőt hármas alakban is: „óh, ha *lehetlent lehetne letetni*.“ Ott, ahol ennek jelentősége van és kiérzik belőle a szuggesztív szándékosság: a figura etymologica költői eszköz. De ahol nyelvünk természetes konstrukciójánál fogva kényszerűségből kerülnek egymás mellé a közös tőből képzett szavak: ott már a stílus rovására megy az egyhangú képzésgazdagság. Az egész magyar nyelvkinccs egy figura etymologica-halmaz. Minden nehézség és erőltettség nélkül lehet ilyen mondatokat szerkeszteni: „*ellenkezőleg*, az *ellenzék ellenállása* csökken“; „*szervezetünk az érzékszervekkel érzékeli* a külvilágot és az *érezkelésből* származnak *érzeteink*“; „a *segédfogalmazó* már a *fogadóban hozzáfogott fogsága emlékeinek megírásához*“; „a *borulató* [= pesszimista a neopurizmus szerint] *látogató*

¹⁰ V. ö. erről és az alábbiakról bővebben Szóhangulat és kifejező hangváltozás c. tanulmányomat, Szeged, 1939 : 106 és 143.

kilatástalannak látta a látszerész helyzetét“; „messzelátóval is alig látszott már a látóhatár.“ Ezek a példák első pillanatra kómikusan hatnak és a szójátékok vissza is élnek az ilyenek szerkesztésével, de aki ügyel a stílusára, minduntalan beleütközik a kínálkozó ismétlésekbe és mindent elkövet, hogy elkerülje az ilyenfajta ügyetlen homonimiákat. Még a ‚százszázalék‘ helyett is inkább ‚százpercent‘-et ír, ‚kegyesrendi rendház helyett pedig ‚piarista rendházat.

Hasonlítsuk össze a Biblia két részének elnevezéseit a magyar és a francia nyelvben. A francia ‚Nouveau Testament‘ etimológiai rokonsága az örökség, hagyaték fogalmával kapcsolatosak: ‚testamentaire‘, ‚testateur‘, ‚tester‘, ‚testimonial‘. A magyar az Uj-Szövetséget a ‚sző‘ igéből alkotta, amelyből a prózai *szöveget*, a politikai ízű *szövetség*, a komerciális *szövetkezet*, az irodalmi *szöveg* (textus), az orvosi *szövődmény* (complicatio), a biblikus *szövetnek* (fáklya) és az agyonképzett, de expresszív *szövevényes* származnak: az Uj-Testamentom nem került a legelőkelőbb rokonságba... Igaz, hogy a beszélő lelkében nem tudatos a származékok együvé tartozása és ez minden nyelvben így van, de bármikor — reflexió útján — tudatossá válhatik. Ez a tudatosság szemantikai előny, ha a származékok megőrzik az alapjelentést (‚hiba‘, ‚hibás‘, ‚hibázta‘, stb.; a németben: ‚fehl‘, ‚fehlen‘, ‚Fehler‘) és így tudatosítják a szó tartalmát, de zavarólag hat a homonímia, ha a jelentések divergálnak, mint a francia ‚compromettant‘ = ‚veszélyeztető‘ ~ ‚compromis‘ = ‚kiegyezés‘, vagy a magyar ‚szövet‘ ~ ‚szövetség‘ esetében. A magyar nyelv erősen képzős-szerkezetű lévén, a nehézségek többszörözve jelentkeznek és nyelvünk átlátszósága néha zavaróan világos. Mikor a jelentések megoszlanak, jobb, ha a szó belseje homályban marad és nem analizálható. Példa erre az a nyelvbotlás, amelyet Illyés Gyula mesél el a Magyarokról írt könyvében (250) egy magyarul tudó finn professzorról, aki *hirtelen* helyett — emlékezve a szó szerkezetére és szimoniával helyettesítve, a számunkra már elhomályosult alapszót — ‚újságtalan‘-t mondott.

A képzési nyelvrendszernek az a hibája mutatkozik itt meg, hogy az alapszó idővel kénytelen lesz sokféle és tőle idegen jelentést hordozni, de a képzett alakok belső szerke-

zete még visszaatal az alapszóra... Az utalás megfordítva még erősebben fönnáll. Amint Czuczor és Fogarasi írták szótárunk előszavában (1862, 16. l.): „az anyaszó világot vet s mintegy saját bélyegét üti leányaira.“ Persze a nyelvben minden lehetséges és amit egyhelyen elveszítünk, másutt visszanyerjük. A *szószóló* mutatja, hogy a ‚szólni‘ ma is előkelőbb, mint a szláv eredetű ‚beszélni‘. (V. ö. „szólott az Úr“, ‚Isten szava‘, ‚harangszó‘, ‚ékekészölés‘, ‚szózat‘ — de: ‚szóbeszéd.) Költői szövegben a „fennen lobog a lobogó“ expresszív lehet, közömbösebb szövegben szebben hangzik a ‚zászló lobogása‘. Ezt a zászlót a szlávból vettük a 15. század előtt (< ‚zasztava‘), a kódexek korában már szereplő *lobogó* mellé, amely eredetileg a zászló „lobogó“ részéről kapta nevét és ezzel a jelentésével már a régiségben konkurrenciát csinált a ‚lobogó‘ sok szép melléknévi használatának: „égő s lobogó szeretet“; „a mennyei tüzek lobogó pirossága“ (Gyöngyösi).¹¹ Az önmagából való végnélküli nyelvfejlés, ez a túlhajtott parthenogenezis, végeredményben unalmassá, sótalanná teszi a nyelvet. Szerencsére nyelvünk természetes ösztöne úgy segít az elszíntelenedésen, hogy tréfás, játssi képzésekkel keveri a komoly beszédet,¹² onomatopoetikus szavakat teremt és ezeréve folyton új, ismeretlen szerkezetű, expresszív idegen szavakat asszimilál magába.

*

A képzés mellett legtermékenyebb belső gazdagodási forrása nyelvünknek az összetétel útján való szaporodás. Ezen a téren termékenységre nézve középuton állunk a francia és a német struktúra között. Ide számíthatjuk az igekötőket is, amelyek a magyarban mind elválaszthatók, külön életet is élnek, tehát voltaképen egyenrangú felei az új szónak, míg a franciában a praefixumok között alig van elválasztható (‚contre‘), a németben is aránylag kevés (‚zusammen‘, ‚auf‘ stb.). Nyelvünk korlátlan bőséggel alkalmazza az igekötőket, amik az igék további származékainál is megmaradnak, úgyhogy ezáltal szókincsünk igen megnövekszik. Eck-

¹¹ V. ö. Szarvas és Simonyi, M. Nyelvtört. Szótár, 1891. II: 620.

¹² V. ö. Laczkó Géza, Játssi szóképzés, Bp., 1907. és Gombocz, Melich (Etym. Szótár) adatait.

hardt Sándor Magyar-francia szótárában a *meg-* igekötővel összetett szavak jegyzéke harminchét oldalt tesz ki, ami — a szótár terjedelmét (952 lap) alapul véve és az ilyenfajta statisztikai számítások hibáit nem számítva — annyit jelentene, hogy szavaink négy százaléka *meg-* szótaggal kezdődik. Az *el-* kezdetű szavaink, „elábrándozik”-tól az „elzsidósodik” szóig: 40 lapot foglalnak le ugyanebből a szótárból, ami újabb négy százalékot jelent. A *fel-* már 31 lapon elfér, de egyedül ennek a három igekötőnek szerepléséből bátran azt a konklúziót vonhatjuk le, hogy minden tizedik magyar szó *meg-*, *le-*, vagy *fel-* szótaggal kezdődik. Annyira megszoktuk, hogy már észre sem vesszük az ilyen „természetes” monotóniát: „végre a megjelentek megtalálták a legmegfelelőbb megoldást.” A franciában igen sok a latin „cum” > „con” praefixum, a németben a „ver” igekötő (Weber szótárában, 1908: tizennyolc lap!); de amire egyik nyelv sem képes, az a magyarban közönséges szó-szaporító eszköz, t. i. a reduplikáció, amely megváltoztatja a cselekvés jellegét:

Be-bejárom a faluba
Édes Iluskámhoz.

A magyar nyelvben a reduplikációs összetételek is (iker-szók) nagyobb számban találhatók, mint a németben. Az összetételnek ez a legritívvebb fajtája egyúttal a leginkább expresszív is.¹³ Nem érdektelen, hogy a szerkezetében olyan racionális nyelv, mint a modern francia, szereti és állandóan gyártja az effajta játékos szavakat (pl. „pousse-pousse” = gyaloghintó; Hatzfeld-Thomas 1924-ben még nem szótározza, a francia Akadémia szótára 1935-ben már igen). A nyelv-ösztön ott kárpótolja magát, ahol tudja. Német játsz-reduplikációs alkotás a „popo” („po” < lat. podex), amit mi is átvettünk.

Az összetétel nem a legideálisabb módja a nyelvgyarapításnak. Két eset lehetséges: az összetétel tagjai jelentésben, alakban elszakadnak eredeti szavuktól, az összetétel „elhomályosul”. Ilyenkor valóban új szó az összetétel. Ezek közé a szerencsés alakulatok közé tartozik a *jámbor*, amely valóban

¹³ V. ö. a kérdésről bővebben Szóhangulat és kifejező hangváltás c. tanulmányomat, 1939: 133.

harmadik szó ,jó' és az ,ember' mellé. A *nép* szóban ma már nem is sejtjük, hogy valamikor ,nő' + ,fi' volt és így kapta kollektív jelentését. A *zsákmány* jövevényszavunk semmit sem árul el belső szerkezetéről és talán épen ezért olyan hangulatos, míg német eredetije, a ,Sackmann' trivális összetétel. *Suszter* familiáris szavunkat, amely nem mindig azonos a szabadságharc idejéből való ,cipész'-szel, már „elhomályosult“ alakban kaptuk: benne van a német ,Schuh' és a latin ,sutor'. A ,fortuna' magyarítására nem kellett összetételeztetést csinálni, mert ott volt a szlávból asszimilált *szerencse*: ha összetételhez folyamodunk (*balsors*), megint visszajutunk a Zrinyi latin nyelvbe: *sors bona nihil aliud*.

A németben egyébként igen elszaporodtak az összetételek és nagy terhet raknak a gondolkozásra (erről alább még szólnunk). De a természetes fejlődés ott is elhomályosított sok összetételeztetelt (pl. ,Welt' < ,wëralt' = ,ember' + korszak, a latin ,saeculum', ,világi' értelmében). A francia hangfejlődés számos latin összetételeztetést homályosított el szerencsésen (,de' + ,intus' > ,dans'), vagy már így kapta a latinból, mely pl. a *melancholiát* az európai nyelvekben elterjesztette. Ez a szintetikus alak annak köszönheti költői sikerét és szentimentális jelentését, hogy elhomályosultak benne a görög összetétel tagjai, a ,fekete' és az ,epe', amelyet, ha tudatunkba jutnak, túlságosan fiziológiai karaktert bélyegeznek a szóra. Egy szóvá szintetizálódva azonban és lezárva földi terhét, a ,*mélancolie*' étheri szárnyakon lebeg, s nyomában „enyhítve leng az érzetek homálya“, vagy amint Berzsenyi dallotta:

Te a setét erdők vadonjain
Szeretsz álmodozni ó Melancholia.

A német is, a magyar is megpróbálta hazai szóval és összetétellel visszaadni a „*melancholia*“ értelmét. A német ,Schwermut' kevésbé sikerült, de költői szó. A magyar *bús-komor*, Kisfaludy Sándor szava (1808): nem megszokott, tehát érdekes alakzat, összekapcsolása két rokonjelentésű melléknévnek, amelyek közül az első a ritkábban előforduló egytagúak közé tartozik... Határozottan költői összetétel a *mélabús*, a ,méla' segítségével, amely a régibb nyelvben még prózai jelentésű volt (,bámész' v. ö. ,málé'), de a reformok lantján, valószínűleg a hangutánzókra emlékeztető jellegénél

fogva és rokontalan-idegenszerúsége miatt, mély expresz-sziókra vált alkalmassá, a *méla* lesben ülő vadász és a *mélázó* haramja képeit hagyva ránk örökségül.

A nyelvújítás nem fukarkodott az összetételekben sem, szabályokat félretéve és csak a sikert ismerve el törvényül, mint a politikus, vagy a hadvezér. Szótöredékeket gyúrt egybe,¹⁴ keveri, összerántja a szavakat, de mégis neki köszönhetjük az *esernyőt* (1788), amelynek megfelelőjéhez a francia is összetétel után jutott, az olaszból vett ‚parasol‘ (1580) analógiájára gyártott ‚parapluie‘ szóban (1622); a *belváros-t*, *külváros-t* és a *külföld-et*, amik tömör, szívós gyártmányok, az orthológusok haragja ellenére is. Persze az új összetétel sokszor idegen szemléletet hoz nyelvünkbe, mint a *világpolgár*, amely a német ‚Weltbürger‘-t öltözteti magyar ruhába, míg a *kozmpolita*, elhomályosult szerkezetével, már csak hangzásban árulja el az idegen származást... A mindenáron való „szovászat“ (= szóalkotás) avagy „neologo-mania“, magyarosítani akarva nem vette észre, hogy voltaképpen németesíti nyelvünket, az idegen gondolkodás szolgai utánzásával: a *kebelbarát* (~ ‚Busenfreund‘), a *légyott* (~ ‚rendez-vous‘), a *vaspálya* (~ ‚Eisenbahn‘) típusú összetételek nem is tudták soha levetkőzni idegenszerűségüket. A magyarosításnak ez a kényelmes, de nem nagyon ízléses módja még ma is kísért. A németből vett, de népiessé vált *sintér* (< ‚Schinder‘) kiküszöbölésére kitalálták a hivatalos előkelőségű, de a magyar észjárástól idegen *gyepmester-t*, amit csak az ért meg, aki szellemi apjára, a ‚Wasenmeister‘-re gondol, nem is szólva arról, hogy a ‚mester‘ szóval csöbörből vödörbe jutottunk, mert azt is németből kaptuk. A *társaskocsit* ma már csak néha olvashatni papírízű nyomtatványokban; a közönség egészséges, magyaros nyelvöszöne már régen *omnibuszt*, vagy *autóbusz-t* mond helyette. A sietve-élő angolok még tovább mentek az ‚automobil-omnibus‘ lerövidítésében: ‚buss‘. (Az sem humor nélkül való, hogy a magyarító *társ*: szláv szó.) Szörny-született nyelvújító-purista összetétel még (a *szörnyszületett* maga is nyelvújítás-született, de egyébként igen kifejező szó): a *géperejű bérkocsiállomás*, ‚taxi-állomás‘ helyett, amit a né-

¹⁴ V. ö. Tolnai, i. m. 66.

met purizmus plántált hozzánk (~ ,Kraftmietwagen-Stand'). A németek száműzik a taxit, mi becsempésszük nyelvünkbe a német szóelhárító formulákat... Ugyanezt mondhatjuk a pesszimistáról, amelyet a németek a 'Schwarzseher' összetétellel akartak kiszorítani, de eredménytelenül. A háború utáni magyar neopurizmus német mintára *borulátó*-val akarja helyettesíteni a pesszimistát, *derülátó*-val az optimistát. Ez az összetétel a lelkiélet szavát visszasüllyeszti a konkrét érzékelések nivójára és nem válik hasznára sem a 'derű'-nek, sem a 'látó'-nak, mert új jelentésekkel terheli őket. Arra pedig a mai irodalmi ellenőrzés mellett nem lehet számítani, hogy a 'derülátó' fonetikailag vagy jelentésben valaha is elhomályosult összetétellé váljék. Különben is a *derülátó* az esernyős városi ember szemléletét tükrözi, mert az optimista gazda többnyire borút remél...^{14a} Ezekkel a szavakkal is úgy lesz, mint a többi magyarításokkal: nem szüntetik meg a jövevényszót, de maguk is elhelyezkednek a szókincsben. Barbárság volna arra gondolni, hogy a *Gyorskocsi*-utca (a 'diligence' fordítása, 1832) vagy a *Bérokocsi*-utca (1801) nevét letöröljük Budapest térképéről. *Budapest* maga is új összetétel; meg is maradt benne a szokatlanság: írni még írjuk, de mihelyt szájunkra vennők, már azt mondjuk, hogy *pesti* urak, *Pestre* megyek... *Budapest*ről csak a könyvből nyelvtanuló „budapestiek” vagy affektáló úrhatnámok beszélnek. Az összetétel úgy jó, ha minél homályosabb, mennél erősebben egybeforrt. Azért kitűnő a Bugát-féle *higany*, mert nem érzik benne, hogy *anyag*-ból született. A régi *kéneső*vel épen a fordítottja történt: elhalványult benne a 'kén' gyökérből képzett igei melléknév jellege és a szó úgy hat, mintha értelmetlen összetétele lenne a 'kén' és az 'eső' szavaknak. Így lehetett egyeduralkodóvá a 'higany' a Mercuriusról elnevezett fém megnevezésében. (Az *egyeduralkodás* szintén nyelvújítási összetétel.) Kitűnően sikerült a *könnyelmű* is, nyoma sincs benne a 'könnyű elmé'-nek (= 'Leichtsinn') s így örökre leszakadt német családfájáról. A nyelvújítási összetételek tragikuma, hogy tudós szerkezetük és laza kontaminációjuk miatt nem tudtak lekerülni a népnyelvbe. A Debreceni Fű-

^{14a} V. ö. Széphalom X: Visszhang.

vészkönyv (1807) *aranyvirágnak* fordította a ‚chrysanthemum‘-ot, de az új összetétel sem a nép, sem a költők nyelvében nem tudott elterjedni. Adynál stílushiba lenne az aranyvirág:

Paraszt zsályaként aludt el
S bús krizantém-fürttel ébredt.

Az *irón* (= ‚ír‘ + ‚ón‘) nem lett soha népies szó, s a paraszta is *plajbászt* (< ném, ‚Bleiweiss‘) vagy *ceruzát* (lat. ‚cerussa‘) használ. (Ez utóbbit a tótok is eltanulták tőlünk.) Az úgynevezett népies iskola azonban kénytelen volt átvenni a nyelvújítás szókészletét, hogy forradalmat csináljon a rokoko és empire franciás-németes-latinos írmodorával szemben. Innen van, hogy legnépiesebb költőink sokszor a tudákosmesterkélt műírók köntösében kénytelenek mozogni... Szinte érthetetlen, hogy Tatay István, 1847-ben megjelent *Költészeti Remekei* közé fölvette az ilyenfajta, nyelvújítási összetételekkel spékelt és — szerinte — „népi“ dalszövegeket:

Nincs bece a *hazafinak*,
Csak a hajlongó *úrfinak*...
Átok fogta meg a *magyart*,...
Rajta igaz a *közmondás*:
„A mennyi ház, annyi szokás.“
Régi őseink elhaltak,
Kik a *közjónak* hódoltak...

Petőfi sem a legprimitívebb szókötéseket alkalmazza, mikor Kisfaludy Sándor szavát elfogadja: „Mégmérhetetlen *látköröm* volt egykor...“ (Kéket mutatnak még.) Vagy amikor *précieus* körülírással fejezi ki a szőlőtőt:

Térjünk hűs árnyékú lugasba
A *borgyümölcs* tőkéihez.

(Szerelem és bor.)

*

Az úgynevezett „elvonás“, gyökök kikövetkeztetése, szintén magyar specialitás a nyelvgazdagítás terén. A németben sem ismeretlen ugyan a „Rückbildung“, de az elvonás ott nem történt programszerűen és csak szórványosan jelentkezett; ritkán ment vissza az egytagú „gyök“ kihámozásáig („Schwur“, „Scherz“, „loh“); legtöbbször megelégedtek vele, ha

egy értelmes összetételt kaptak ilyen módon: ‚Ausland‘, ‚Beweis‘, ‚Edelmut‘ (1691).

Igen szerencsés, de néha fájdalmas operáció, amit nyelvújítóink végeztek; Helmetzi elmetszi derűre-borúra a szavakat és Hunnia tapsol az új életre nyesett szónak. Ez a módszer már közeljár az értelmetlen, fiktív kombináció gyártásához, ami — ha elfogadtatik — új hangzatokkal gyarapítja a nemzeti nyelv testét, míg az összetétel csak a meglevőt variálja. A *téboly* (1805, Verseghy), a *tévely* (1785), a *korcs*, a tömör *fém*: új, és hasznos szóegységek, amik azelőtt nem léteztek. Értelmük homályosabb, mint a képzett szavaké: ezért olyan expresszívek. Maga a nép is csinál elvonásokat, amilyen pl. a tizennyolcadik századi *vita*, amely a ‚vetélkedik‘ ~ ‚vitálgodik‘ > ‚vital‘ igéknek törvénytelen, de egészséges főnév-gyermeke. Nyelvünkre jellemző a beszélő mindenható önkénye! Nálunk a nép maga is tirannusa lehet a szavaknak-szótagoknak, nem csupán — mint Boileau nemzeténél — a tudós költő-nyelvművelő. Nincs még egy nyelv, amely ilyen mohón változtatná szavainak arculatát (arculat alatt értve a szó lelki alakulatát, mert hangváltozás aránylag alig történt a magyarban ezerév alatt). A *mohó* legjobb példája szavaink viszontagságának. Volt egy középkori szavunk: *moh* = ‚avidus‘, ‚vágyakozó‘ jelentéssel. Ebből a határozó: *mohon*, mely később a *mohón* ejtést kapta. Ebből csinálta Faludi Ferenc 1748-ban a *mohó*-t, visszakanyarítva a szót melléknévi kiindulásához. Mindenféle nyelvben van „érdekes“ története a szavaknak, de annyi drámai fordulatot, annyi külső manipulációt, egyik nyelv szavai sem éltek át, mint a mieink.¹⁵

Sok előny származott költői nyelvünkre az elvonásból. Mintha nyelvünk egészséges ösztöne megtalálta volna a vélt vagy valódi gyökök kultuszában ellenmérgét a képzők kóros elfajulásának. Ádám az *ürben*; a *dics* elborul; kebel, hol csak mulékony *kéj* után kutattál; a még forrongó *zürnek* ellenében (Az Ember trag. 1431); felhőbe hanyatlik a drégeli *rom*, rá visszasüt a nap, *ádáz tusa* napja; *lázba* jött a honvéd tőle... Ezek a költői elképzelések nem léteznének a nyelvújítás nél-

¹⁵ Tanulságos Horger A. könyve: Magyar szavak története, 1924.

kül és az Akadémia sem választhatta volna jeligéül a biedermeier-szelídségű, szép igét: *burúra derű*. A *tusára* vonatkozólag megható Kazinczy följegyzése: „Osszián fordításában, 1814. aug. Széphalmon csináltam...” Mely nyelv szellemtörténete mutathat föl ilyen szentimentális dátumokat, örvendetes családi eseményként megörökített születésnapját egy-egy szónak? Szinte szemünk láttára folyik a teremtés *műve*, amelybe maga a ,mű' szó is beletartozik. Ez az ősnemzés bőven ontotta a szavakat olyankor is, amikor nem a meglévő idegen szóval kifejezhető fogalmat kellett magyarosítani, hanem — esztétikai szükségletből, idegenszerű-expresszív új hangzatokat keresve — a szinonimkészlet színezésén töprengett az író, — amint Kazinczy írja a *tusá-ról*: „A szóra szükség vala s Ossziánban szépest fest, mert illik a régi ismeretlen világ ismeretlen történeteihöz az ismeretlen szó.” Régi hangulatot új szóval kifejezni: erre a föladatra csak nyelvünk modern hőskora vállalkozott.

Az egytagú szavak megsokasításával költői nyelvünk könnyen kezelhető és a ritmus merészebb kanyarolataiba is beilleszkedő kisebb egységeket nyert: *bű, báj, csáb, sír, üdv*... Egyúttal azonban vissza is fordult a terjengősség állapotából a régiség felé, amely nemcsak az igékben, hanem a főnevek között is olyan tömör szavakkal rendelkezett, mint *dísz, bér, kegy, kény, lét, csúz*.

A régi nyelvből szókincs-gyarapítás csak azt veszi föl újra, amit elvesztettünk: *év, hon, kegy* stb. Persze van ezek között feledésbe merült jövevényszó is, mint *aggastyán* (< Augustinus), a *csín*, vagy a latin ,globus'-ból való *golyó*, amelynek párja a népnyelvben még a latinos *golyóbis* alakot őrzi. A gyarapodásnak ez a módja csekély mértékű maradt, főleg azért, mert képzős nyelvünkben nehezen avult el a szó; ha el is avult, valamelyik származéka fönntartotta. A német költészet megelőzte nyelvújítóinkat régi szavak új-életre-hozásában. Ilyen szép szavak a ,Minne', a ,Fee', a ,Hain', amelyet először Klopstock szólaltatott meg a költői berkekben (1748).

A tájszavak irodalmiasítása szintén aránylag csekély mértékben történt, a nagy lelkesedés ellenére, mely a század közepén a nép iránt megnyilvánult. Mialatt az irodalom meg-

tanulta a néptől a *pete*, a *rikkancs*, a *hús*, a szlávból magyarrá lett *betyár*, a németből zamatos magyar szóvá asszimilált *zamat* (< ‚smack‘ = Geschmack) használatát, — a nép igyekezett úri kifejezéseket, deáknyelvi szavakat befogadni ünneplő, úrhatnám célokra. Nem érdektelen az sem, hogy a népnyelvi szavak — bár népünk valóban magyar, talán legmagyarabb rétegéből valók — igen gyakran az idegenszerű választékos stílusréteg jellegét viselik ma is. Ilyen „költői“ és egyáltalában nem népies ízű, bár népi eredetű például a nyelvújítás által irodalomba-hozott *bitó*, amely talán olasz szó; a furcsa *badar*; a szentimentális *csalít*; a választékos *kelme*, amelyből Erdélyi János a *kelmeiséget* csinálta, divatos népieskedőket dantei módra saját bűnükkel, népi szóval büntetve; a majdnem précieux *évad*; a gyéren használt *gyér*; az irodalmi asszociációkat keltő *hulla*: „Mint hulla a hulla! veszett a pogány.“ Fajiság és nyelv gyakran divergálnak a nemzetek életében. A centralizáló francia irodalmi ízlés például valóságos irtóhadjáratot indított a tizenhetedik században a dialektális szavak, vulgáris-népies kifejezések ellen. Ezzel szemben a német nyelvközösség a szókinszben is széthull történelmi alakulataira és előfordul, hogy egy szó, amely közéletű Berlinben, Bécsben nem is szalónképes.

*

Végül még egy igen fontos gazdagodási eszközt említünk, amellyel a magyar nyelv gyakran él, gyakrabban, mint a német: a semmiből való ösztönszerű teremtést. Ilyen teremtés a hangutánzás-hangfestés és az indulatszók nagy birodalma.¹⁶ Detre mondja Etelének: „Ez vagyon áruló, *sese-susa* szóktól: Órízsd magadat te a fülbesugóktól.“ (Buda Halála, III.) A hangutánzókat, mint a nyelv irracionális elemeit, nem vette komolyan a nyelvtudomány, csak újabban fordult feléjük a figyelem, mikor az etymologia kimutatta nagy számukat és azt a tényt, hogy akusztikai szempontból neutrális, jelentésben intellektuális szavak sokszor hangutánzó eredetűek. Ilyen például a magyar *cafát*, amely a ‚cuppog‘, ‚cafog‘ hangutánzó szavakból ered; vagy a *bumlizni* (lassan utazni, cammogó vonaton), amely a német ‚bummeln‘ köz-

¹⁶ V. ö. Szóhangulat stb., id. dolgozatom, 1959, 75.

vetítésével a ‚bumm!‘ hangutánzásra vezethető vissza. Ha felütjük egy lapját Gombocz és Melich nagy Etymologiai Szótárának, a 675—678. hasábkokon a következő onomatopoeitikus, tehát nem gyökérből fejlesztett, hanem önkényes kombináció útján létrejött és a jelentéssel hangulati kapcsolatban lévő szóalakulatokat találjuk: *cihog, cikog, cihog, cihol, cikákol, bokákol, ciákol, ciápol, kikog, sikákol, tikog*. Ezek a szavak annyira egyéni impressziók alapján utánoznak, hogy szótár nélkül nem is tudjuk pontosan megadni az értelmüket. De van ilyen még egy csomó, csupán a betűrend elejéről: *berbitél, bizsikél, birmityül, burbukol, burrog*. A legtöbbjük megmarad az alkalmi kreáció fokán vagy dialektális keretben. De annyi kétséges, hogy az effajta „utánzó“, indulatkifejező szóalkotás a nyelvnek ma is ősi-ösztönös eszköze, függetlenül minden konvenciótól. Olyanok ezek a minduntalan fölbukkanó, intellektus-alatti rétegből jövő szavak, mint a láva, amely kihült földkérgünk alól imitt-amott kitör és a természeti erők történelem-előtti játékát sejteti. Persze, nem minden láva forró és kihűlve könnyen exportcikk válik belőle: a hangutánzók, indulatszók között is vannak eltanult, idegenből vett jövevényszók, pedig első pillanatra azt hinné az ember, hogy ezek a szinte „a priori“ jelentésű szavak a legszemélyesebb egyéni kincsei egy-egy nyelvnek. A német ‚Zick-zack‘-ot, amely a ‚Zacken‘ játszi képzésű, hangmetaforával teremtett alakpárja, átvették a franciák, olaszok, angolok;¹⁷ nálunk csak a múlt század közepén szótározzák a *cikkcakkot*. Németből vett indulatszavaink: *pszt, kuss; ,mukkot se szólj; ,paff* vagyok, ami németes, de elterjedt. (A ‚pisszeg‘, ‚pisszen‘ = zajt ad, ellenkezik: magyar hangutánzó igék.) A német ‚au-weh‘-t átvettük, de nem mint indulatszót, hanem a férfiatlan, ellenszenves jajgatás jellemzésére: ‚ne óbégass!‘ A német *hopp* tovább is képezhető neutrális szóvá: ‚hoppo marad‘.

*

A véletlennek és a könyvkultúrának kell tulajdonítani azokat a szavakat, amik egy sajtóhibának köszönhetik létüket. Ilyen a *föveg* (‚söveg‘ helyett) és a *nemtő* (‚nemző‘).

¹⁷ V. ö. Fr. Kluge, A. Götze, Etym. Wörterb. 1934 : 701 és 710.

Hibás olvasásnak köszönheti létét a *sirám* (,sirás' helyett) és a *vezekel* (,veszékel', 1831) szavunk: mihelyt fölbukkantak, a nyelvösztön mohón kapott rajtuk és rögtön külön jelentéssel ruházta fel őket, ami egyéb területeken szerencsésen csökkentette a teherviselést. Minek lehet tulajdonítani, hogy ezek a bizarr és értelmetlen hangkombinációk elterjedtek? Semmiféle nyelv nem ismeri az efféle kreációkat, bár a helyesírás és a nyomtatás minden nyelvben befolyásolja a kiejtést.¹⁸ Nyilvánvaló, hogy a magyar nyelv géniusza örömmel fogadta az ilyen idegen hangzatokat, mert ezek nem csatlakoznak a meglévő gyökökhöz és képzésekhez (a ,föveg' suffixuma emlékeztet ugyan magyar szóvégzetekre): az új variációkat ösztönszerűleg keresi a nyelvtudat. Ez a magyarázata annak is, hogy nyelvünk készen belekapcsolódott abba az európai divatba, amely — megúnva a szóösszetétel és képzéssel való nyelvhibát — szimbolikus, kezdőbetűből elvont, merőben fiktív szavakat hozott forgalomba: ,P. L. M.' (Paris-Lyon-Méditerranée-vasút), ,SS', ,SA' (Hitler-rendőrség), ,FIAT' (olasz autógyár), OTI (Országos Társadalombiztosító Intézet) stb. Ezek a szavak jellemzően tükrözik egyfelől mai korunk racionális és gyorsütemű élet-szemléletét, másfelől pedig azt az ösztönös megérzést, hogy az izolált szavak jótékonyan ellensúlyozhatják az eddigi elveken fölépülő nyelv-konstrukció egyoldalúságát. Olyanok ezek az újelvű szavak, mint az átütő sugárút, amely merészen utat tör egy nemlétezett átlós iránynak a zegzúgos vagy körkörös utcarendszer tömkelegében: új lehetőségeket nyit az asszociáció-forgalom számára és körülötte termékeny élet keletkezik.

*

Utoljára hagytuk, mint a semmiből való nyelvteremtés non plus ultráját, azokat a szavakat, amik még annyira sem kapaszkodnak a valósághoz, mint az onomatopoezis, vagy a betűszavak. Ilyen a *cikáb* = ,ár-apály', amelyről az Etym-Szótár megjegyzi: „tudatosan csinált szó... hogy miből, azt nem tudjuk.“ A magyar nyelv egyedüláll ilyenfajta semmiből teremtett szavaival. Csak egy ilyen szerencsés teremt-

¹⁸ V. ö. A látható nyelv c. tanulmányomat, Minerva 1926.

mény közismert, a tizenhetedik századi Van Helmont belga filozófusnak pseudolatin *gaz* szava, amelyet minden nyelv átvett a légnemű testek megnevezésére. A Kazinczy-t dicsérő magyar *lég* (levegő + ég) két meglévőből csinál szerencsés új szót, amely olyan „légnemű“ és átlátszó, mint a gáz: egyetlen szótagból áll és magánhangzóját vékony keretbe foglalja egy-egy consonans. A *tömkeleg* eredete szintén homályba vész, amennyiben 1760-ban tűnik föl először, ismeretlen elemekből (,töm‘, ,kel‘, igék?) kombinálva és értelmét írói önkényből nyerve; használták ,tömpeleg‘ formában is; Jósika (1853) faragatlannak tartotta ezt a faragott szót és a ,labyrinthus‘-sal azonosította; költői szankcióját azonban már Petőfitől megkapta a ,tömkeleg‘ éspedig ,tömeg, az élet forgataga‘ értelmezésben:

S csak midőn a tömkelegbe lépünk,
Venni észre gyászos tévedésünk.

Főnévgyártás még megjárja, de semmiből igét alkotni csak a magyar tud: a *bitorolni* igét Helmetzi koholta és az idegen csemete megeredt az újítók nyelvében: tovább nyesték, hogy erőre kapjon és így született a *bitor* ,usurpator‘ jelentéssel, Petőfinél pregnáns-expresszív hangulatot kapva:

... Ahol bitor kény mennykövit nem szórja
Az ártatlanság népének fölötte.

Meg kellene egyszer már írni a magyar szókinés emocionális és szellemi történetét. Szavaink sorsa a magyar stílus és a magyar szellemiség történetét is jelenti.

Zolnai Béla.

NIETZSCHE MAGYAR UTÓKORA.

I.

Nietzsche magyarságélménye.

Első találkozás a magyarsággal. Körner: „Zriny”; „Im Mondschein auf der Puszta”. — Petőfi. A Meltzl-féle szájhagyomány. — Liszt. — Magyar tárgyú és stílusú kompozíciók.

A SERDÜLŐ NIETZSCHE két különböző módon találkozik a magyarsággal. Irodalmi élménye közvetett: Körner *Zriny*-jét olvassa s a drámáról elmélkedik.¹ Egyik feljegyzése arra mutat, hogy elő is adta a darabot társaival.² Mélyebb és így nagyobb jelentőségű zenei élménye; ennek legrégebb nyoma *Im Mondschein auf der Puszta* c. szerzeménye 1858-ból.³ R. M. Meyer Petőfi hatásának tulajdonította.⁴ De csak négy évvel később, 1862-ben jegyzi fel a tizenyolc esztendős Nietzsche: „Petőfi kennen gelernt.”⁵ Ez a jelentős mozzanat nem került el egészen kutatóink figyelmét: személyes közlés alapján tudtak róla. Meltzl Hugó, a kolozsvári egyetem egykori irodalomtanára Lipszében együtt diákoskodott Nietzschével. Úgy látszik, baráti viszony nem keletkezett közöttük. Meltzl sohasem emlékezik meg munkáiban Nietzschéről,⁶ de tanítványai szerint szemináriumi órákon és a magánéletben is nem egyszer beszélt

¹ Friedrich Nietzsche: Werke und Briefe. Historisch-kritische Gesamtausgabe. (Röv.: Werke.) I. B. München, 1935. 446. l.

² U. o. 264—5. l.

³ Elisabeth Förster-Nietzsche: Das Leben Friedrich Nitzsche's. I. B. Leipzig, 1895. 73. l.

⁴ R. M. Meyer: Nietzsche. München, 1915. 117. l.

⁵ Werke II. B. München, 1934. 100. l.

⁶ Kerekes Sándor: Lomnitzer Meltzl Hugó. Budapest, 1937. 15—6. l.

róla.⁷ A Meltzl-féle szájhagyomány egyetlen pozitív adatát Bartók György rögzítette meg. Az ő nyomán tudjuk, hogy Nietzsche Petőfi „dalaira játszott zongora-rögtönzéseik közkedveltek voltak.”⁸ Kornis Gyula véleménye szerint Meltzl fordította le számára a „Szeretném itt hagyni” c. Petőfi-verset.⁹ A probléma kutatása terén Barabás Ábelé a legfőbb érdem. Nietzsche húga beszélt neki Petőfinek bátyjára tett hatásáról s arról, hogy a filozófus több magyar tárgyú verse elveszett. Barabás szól a megzenésített költeményekről is (*Szeretném itt hagyni... , Te vagy, te vagy, barna kislány, Te voltál egyetlen virágom, Ereszkedik le a felhő*) és rámutat a zene erősen pesszimista színezetére. Valószínűnek tartja, hogy Nietzsche a fordításokat átsímította, mert szövegei nem egyeznek meg egyik ismert fordítással sem.¹⁰ Francianyelvű cikkében¹¹ és német tárcáiban¹² úgy véli, hogy a Kertbeny-féle fordítás szolgált alapul. Geréb József röviden összefoglalja Barabás közleményeinek és R. M. Meyer Nietzsche-könyvének Petőfire vonatkozó adatait.¹³

Nem tudjuk, hogyan és mikor ismerte meg Nietzsche Petőfi verseit. Alkalom bőven adódhatott; tudjuk, milyen fejlett Petőfi- és Alföld-romantika élt ezidőtájt a német irodalomban.¹⁴ Jól ismerte Lenaut és Beck Károlyt; Beck *Magyarenschenke* c. versét le is másolta.¹⁵ Műveik és a

⁷ Barabás Ábel: Meltzl Hugó. Budapesti Hírlap, 1908. jan. 25. — Farnos Dezső: Meltzl Hugó emlékezete. Erdélyi Lapok, 1910. 3—4. sz.

⁸ Bartók György: A serdülő és az ifjú Nietzsche. Prot. Szemle. 1935. 3. sz. 118. l.

⁹ Kornis Gyula: Petőfi pesszimizmusa. Budapesti Szemle, 1936. 9. sz. 278. l.

¹⁰ Barabás Ábel: A Petőfiánus Nietzsche. Magyarország, 1909. aug. 24.

¹¹ Ábel Barabás: Nietzsche et Petőfi. Revue de Hongrie, 15 mars 1910. A kérdéstről tervezett könyve (U. o. 327. l.) nem készült el.

¹² Weimariische Zeitung, 5. Aug. 1909. és Frankfurter Zeitung, 14. Jan. 1911.

¹³ Geréb József: Nietzsche és a magyarság. Egy. Phil. Közl. 1914. 6—7. sz. 498. l.

¹⁴ V. ö. Dukony Mária: Az Alföld a német irodalomban. Budapest, 1937. 17. kk.

¹⁵ Werke II. B. 457. l.

németre fordított Petőfi irodalmilag is ösztönözték. A zene lényegéről szólva, 1862-ben úgy találja, hogy Hölderlin és Petőfi fejezték ki leghívebben e művészet démonikus jellegét.¹⁶ Olvasmányainak hatása alatt írta meg *Der alte Ungar* c. költeményét. Melankólikus aláfestéssel idézi fel benne egy vén csikós elszállt ifjúságát. Csak a refrénszerűen visszatérő „hej“ felkiáltás ad az ifjúkori kísérletnek némi magyar jelleget.¹⁷

Érdekes, hogy arról a fontos kapcsolatról, mely a fiatal Nietzsche magyarságélményének legfőbb közvetítőjéhez, Liszt Ferenchez fűzte, eddig egyáltalán nem esett szó. Pedig alig akadt kortársa, Wagnert kivéve, aki annyira felkeltette volna esztétikai s egyben emberi érdeklődését, mint épen Liszt. Ennek a mély és maradandó benyomásnak ösztönző hatását árulja el a tizennyolc éves Nietzsche, amikor töredékes kompozíciójáról, az *Ermanarich*-szimfóniáról így emlékezik meg:

— „Trotzdem schwankte ich noch, wie ich das Produkt taufen sollte, ob „Ermanarichsymphonie“ oder „Serbia“, da ich den Plan hatte, ähnlich wie in der „Hungaria“ Liszt's geschehen, die Gefühlswelt eines slavischen Volkes in einer Composition zu umfassen. — Allerdings, es sind keine Gothen, keine Deutschen, die ich gezeichnet, es sind — ich wage es zu behaupten — Ungargestalten; der Stoff ist aus der germanischen Welt in die ungarischen Pußten, in die ungarischen Gluthseelen getragen.“¹⁸

Ermanarichot s a töredék befejezését így jellemzi:

— „Seine stürmischen Gefühle verschlingt der machtvoll eintretende Hochzeitsmarsch, voll ungarischer Gluth und Kraft. — Ein letzter Aufschrei Ermanarichs — voll ungarischer Wildheit — und der erste Theil eines Dramas ist ausgespielt —.“¹⁹

Ez a kis zeneesztétikai fejtegetés mindennél világosabb fényt vet Nietzsche-nek a magyarsághoz való viszonyára, vonzalma alapjára. A lengyel származására büszke ifjút

¹⁶ U. o. 89. l.

¹⁷ U. o. 73—4. l.

¹⁸ U. o. 101. l.

¹⁹ U. o. 102. kk.

romantikus rajongása vezeti Petőfihez s fűzi erős szálakkal legtöbb zeneművének ösztönzőjéhez, Liszt Ferenchez.

Liszt Wagner apósa s Cosima atyja volt, vagyis annak a két embernek legközelebbi hozzátartozója, akik Nietzsche pályáját végzettszerűen befolyásolták. De egyébként is fontos szerepet töltött be életében. Már a serdülő és az ifjú Nietzsche sem rejti el minden bámulata mögött sem Liszt új stílusával szemben érzett idegenkedését;²⁰ magyaros szerzeményei mégis ellenállhatatlanul magukkal ragadják. Mint diák a Dante-szimfóniáról tart előadást barátainak.²¹ 1861 karácsonyára egy híres kortárs, Liszt vagy Wagner arcképét kéri ajándékkul.²² 1869 elején személyesen is megismerkedik Liszttel.²³ Később őt is megemlíti azok között, akiktől a *Die Geburt der Tragödie* terjesztését reméli.²⁴ Örömmel olvassa²⁵ a zeneköltőnek hozzáintézett elismerő sorait:

— „Darin braust und flammt ein gewaltiger Geist, der mich innigst ergriff. — Ihre Exegesen des „Apollinischen und Dionysischen“, des Mythos und der Tragödie bilden wahrhaft „Ernstes und Eindringliches“ in erstaunlicher Sprache.“²⁶

Boldogan fogadja egyik szerzeményének méltatását.²⁷ S bizonyára nem hagyja közömbösen Rohde levele sem:

— „wenig besondere Nachrichten; außer der, daß Liszt Deine Unzeitgemäßen mit Bewunderung lese.“²⁸

Gondosan ügyel arra, hogy művei eljussanak Liszthez,²⁹ s örül, mikor Liszt túlszigorúnak találja Bülow lesujtó ítéletét kompozícióról.³⁰ Csak miután Wagnerrel szakított, távo-

²⁰ E. Förster-Nietzsche: i. m. I. B. 74. 1. („Zukunftsmusik“) — Werke III. B. München, 1935. 81. 1.

²¹ E. Förster-Nietzsche: i. m. I. B. 146. 1.

²² Friedrich Nietzsche's Gesammelte Briefe. Leipzig, 1909. V. B. 1. T. 17—8. 1.

²³ E. Förster-Nietzsche: i. m. I. B. 300. 1.

²⁴ „Franz Liszt in Pesth.“ Ges. Br. V. B. 1. T. 233. 1.

²⁵ U. o. 241. 1.

²⁶ E. Förster-Nietzsche: i. m. II. B. 1. Abt. Leipzig, 1897. 70. 1.

²⁷ Ges. Br. V. B. 1. T. 260. 1.

²⁸ Ges. Br. II. B. Berlin und Leipzig, 1902. 433. 1.

²⁹ Ges. Br. I. B. Berlin und Leipzig, 1900.² 123., 268. 1.

³⁰ Ges. Br. II. B. 358. 1.

lodik el tőle. Liszt szellemét, közvetlenül Cosimát³¹ okolja Wagner esztétikai katolizálásáért, a *Parsifal*-ért, melyről így nyilatkozik:

— „mehr Liszt als Wagner, Geist der Gegenreformation.“³²

Paganinit, Lisztet és Wagnert, a XIX. század zenéjének három „színész-lángelméjét“ az örök Cagliostro megtestesülésének tartja (XI. 27.).³³ A század német zenéjéből mégis épen Wagner *Siegfried*-idilljét s Liszt néhány szerzeményét emeli ki. (Lisztről: „der die vornehmen Orchester-Accente vor allen Musikern voraus hat“) (XI. 300.).

Nietzschének szinte anyanyelve volt a zene s így számára a magyarság elsősorban zenei élményt jelentett. Ezt főképen Liszt közvetítette:³⁴ indulótematikájával alakította ki romantikus felfogását a magyar szenvedélyről és harci kedvről.

Liszt hatását mutató magyaros kompozícióit többször is összefoglalja jegyzeteiben. 1862 augusztusától 1863 augusztusáig keletkeztek: *Ungarische Skizzen. Nachts auf der Haide. Hoihü! Durch die Haid. In der Szarda. Schenk ein, schenk ein. Längst begraben. Ueber die nächtige Puffta flimmern.*³⁵

1862 októberében a következőket sorolja fel: *Heideschenke. — Sei still mein Herz. — Ungar(ischer) Nachtmarsch. — Heldenklage. — Drei ungarische Skizzen. — Hochzeitsmarsch. — Wilde Träume. Ung(arischer) Marsch. — Vier ungarsch(e) Skizzen. Sturmmarsch. Edes titok.*³⁶ *Es*

³¹ E. Förster-Nietzsche: i. m. II. B. 2. Abt. Leipzig, 1904. 862. 1

³² Ges. Br. I. B. 424. 1.

³³ A Nietzsche-idézeteket zárójelben követő számokat v. ö. Nietzsche's Werke. 10 Bde. Leipzig. Naumann 1906. B. XI.: Leipzig. Kröner, 1919.

³⁴ Szívesen játszotta Schubert „Divertissement à l'hongroise“-át is. Werke II. B. 333—4. 1.

³⁵ U. o. 73. 1.

³⁶ Sem a magyar címből, sem a még sokkal rejtélyesebb, saját nevével üzőtt filológiai játékból: Freodarius Niotazius (alias) Imre Szégéni (l. u. o. 459. 1.) nem szabad arra következtetnünk, hogy magyarul tanult volna. Német dalgyűjteményekben, illetőleg verskötetekben olvashatta a címet és a nevet.

*geht ein Bach. Aus der Szarda. Im Mondschein auf der Puszta.*³⁷

1864-ből származnak: *Die Kette von Petöfi*. — *Ich möchte lasse(n)*. — *Ständchen*. — *Unendlich*. — *Verwelkt*.³⁸ Az utóbbi kompozíciók közül hármat, két másik saját szerzeményű Petöfi-dallal (*Es winkt und neigt sich, Nachspiel*) és Chamisso-dalokkal együtt, 1864 karácsonyára elküld hűgának, előadásukra vonatkozó utasításokkal.³⁹ 1875 karácsonyán Gersdorffnak írja, hogy a szünetet ifjúkori szerzeményei összegyűjtésének akarja szentelni:

— „daraus soll etwas gebraut werden „dran sich der Lenz erkennen läßt“, ich meine zur Erinnerung, für das Alter.“⁴⁰

Sajnos, nincs nyoma, hogy tervét megvalósította volna. A weimari *Archiv*-ban való kutatás még nem egy jelentős adatot tárhat fel.

II.

Az első irodalmi nyomok.

A talaj előkészítése: Alexander nyilatkozata a historizmus ellen. Schopenhauer-kultusz. — Péterfy Jenő. — Pauer Imre. — Dóczy Lajos. —

Az első számontartott olvasó: Diner-Dénes József.

Nietzsche hatását csaknem két évtizeddel előzi meg szellemi műveltségünk Nietzsche-előtti korszakának egy érdekes megnyilatkozása:

— „félő, hogy az epigonok elvesztik a spekuláció minden önállóságát s a tudományos teremtés helyébe alexandriai holt tudományosság lép.“¹

Így panaszkodik Trendelenburg halálakor a huszonkét

³⁷ U. o. 121—2. l. — Az utóljára említett szerzemény az 1858-as zongora-fantázia újabb változata.

³⁸ Werke III. B. München, 1935. 135—6. l.

³⁹ Ges. Br. V. B. I. T. 83—4. l.

⁴⁰ Ges. Br. I. B. 192—3. l.

¹ Alexander Bernát ifjúkori levelei Horváth Cyrillhez. Budapest, 1928. 29. l. A levél kelte: Berlin, 1872. 4/3. — Nietzsche az „alexandrin“ emberről: I. 162. l.

éves Alexander Bernát — néhány hónappal a *Die Geburt der Tragödie* megjelenése után.

A historizmus elleni jelképes tiltakozás mellett a kizárólagos érvényűnek tartott kanti bölcelet is lassan háttérbe szorul. Meltzl Hugó, aki Lipcsében, Nietzsche atmoszférájában kezd Schopenhauerért rajongani, 1873-ban már elő is ad róla a kolozsvári egyetemen.² Néhány év múlva Vajda, Reviczky s Komjáthy líráját járja át a pesszimista gondolkozó szelleme.³ E negatív irányú életfilozófiától ihletett, romantikus idealizmusból bontakozik ki később Nietzsche hatására a nagybetűs Élet kultusza.

Nietzsche ismeretének első irodalmi nyomait Péterfy Jenő műveiben kell keresniünk. Már 1889-ig készült tanulmányai is elárulják a *Die Geburt der Tragödie* olvasását. A tragikus érzés lényege szerinte az, hogy azonosítjuk magunkat a hőssel: „Vele haladva kitörünk egyéniségünk korlátaiból s érzésünkben, képzeletünkben a végtelennek érzete s képe támad.“⁴ Korunk nem kedvez a tragédiának, mely ennél fogva lehangol. Mégis vannak megújítási kísérletek, mint az opera — itt nyilván Wagnerre gondol — és a modern problémákat tárgyaló dráma (itt bizonyára Ibsenre).⁵ A tragédia megújulásának s az operának képzetkapcsolata még határozottabban sejteti Nietzsche első művének tanulmányozását. A *Geburt* nyilvánvaló ismeretét mutatja s egyben érdekes bírálatát tartalmazza későbbi Wagner-kritikája. A zeneszerző életében a szenvedélyes imádat és gyűlölet lehetetlenné tett minden tárgyilagos megítélést: „mint valami Caesart övezték a mestert irodalmi praetorianusok“ (!).⁶ A wagneri zenét így jellemzi:

— „A szenvedélyesség hübrise csapong e zenében s ritkán enged pathologiai hatásoktól ment, tiszta aesthetikai élvezetet. — Azért nem komikum nélkül való az a párhuzam, melyet a görög dráma s Wag-

² Kerekes Sándor: i. m. 23. l.

³ V. ö. Pukánszky Béla: Schopenhauer és a századvégi magyar líra. Minerva, 1922. 4–7. sz. 241–51. l.

⁴ A tragikum (1885). Péterfy Jenő Összegyűjtött munkái. III. k. Budapest, 1903. 16. l.

⁵ A Tragédiáról (1887). I. h. II. k. Bp. 1902. 505–6. l.

⁶ Wagner: Rajna kincse és Walkür (1889). I. h. II. k. 460. l.

ner műve között megvontak; mert alapjában nagyobb ellentétet alig képzelhetünk, mint a görög művészi eszményt s a Wagner műveit.⁷

Ezzel elutasítja a fiatal Wagner-rajongó Nietzsche zseniálisan bizarr képzettársítását, melyet később az maga is megbánt (I. 43—4.). A Péterfy-essay-k idézett helyeinek az ad különös jelentőséget, hogy itt találkozunk először Nietzsche tudományos értékelésével. Sok év telik még el, míg tudományos irodalmunk felfigyel rá. Ezért kivételnek kell tekintenünk Pauer Imre értekezését is, mely szerint Kant kategórikus imperativusának „rabszolga-morál“ a következménye.⁸

Úgy látszik, a ressentiment-morál tana ösztönözte Döczy Lajost egy tárcájának megírására. Az átlagembernek a lángész iránt érzett titkos gyűlöletéről elmélikedik. Shakespeare esetében például ez az érzület („Superiorität der Inferioren“) úgy nyilvánult meg, hogy akárhányszor kétségbevonták szerzőségét.

— „So haben denn die Menschen für hervorragende Menschen — — eine eigene Moral, welche ich die Neidmoral nennen möchte.“⁹

E „prehisztorikus“ korszak végéről van egy érdekes kis adatunk, mely határozottan bizonyítja Nietzsche műveinek tanulmányozását. Az Egyetemi Könyvtárban már ekkor megvolt a *Jenseits von Gut und Böse* és a *Zur Genealogie der Moral* elsőkiadású példánya. Mindkét könyv katalóguscéduláján ez áll: „Elveszett Diner Józsefnél 1889.“ Az első számontartott olvasó két év múlva a magyar Nietzschekultusz megalapozója lesz.

⁷ U. o. 464—5. l.

⁸ Pauer Imre: „Az ethikai determinismus elmélete“. Budapesti Szemle, 1890. 6. sz. 544. l.

⁹ Onkel Tobias (D. álneve); Neidmoral. Neues Pester Journal, 2. März 1889.

III.

Komjáthy Jenő.

Alapélménye Schopenhauer. — Felfedezi Nietzschét. Alkati és kifejezésbeli megfelelések. „Sehnsucht der Überfülle.“ — Arisztokratizmus és kétféle morál. — A „lét ártatlanságának“ visszahódítása. — Dionizoszi életkultusz. — Öröksége.

A XX. század első éveiben gazdagon kibontakozó lírai korszakot Vajda és Reviczky mellett Komjáthy készítette elő. Schopenhauer volt legmélyebb, közös szellemi élményük. Egyéni alkatuk szerint más-más mozzanatot fogadtak bölceletéből magukba.¹ Komjáthyt a földi lét utálattal tölti el; vágya: „eggyé olvadni a nagy éjjel“ (Magamhoz). Csak Schopenhauer „szenvedéstelen“ világa, a Nirvána hite ragadja ki a kétségbeesésből (Schopenhauer).

1890-ben írt versei feltűnő fordulatról tanuskodnak: megismerte a Zarathustrát és hatása alá került. A nagyjelentőségű szellemi találkozás részleteit nem ismerjük. Az 1890. évre mutat a versek időrendje. E mellett szól közvetve az is, hogy egy évvel előbb elhunyt barátjának, Reviczkynek² lírájában még semmi nyomát sem látjuk Nietzsche ismeretének. Igen valószínű, hogy akármelyiküknek is jut előbb osztályrészül ez a nagy művelődési élmény, közvetítette volna azt a másiknak. Ez azonban nem történt meg. — Ha adatokkal nem is bizonyíthatjuk, mégis feltehető, hogy Komjáthy legjobb barátja, Palágyi Menyhért, a kiváló filozófus, volt a közvetítő. Bár a költő fennmaradt írásaiban, a Nemzeti Múzeumban őrzött kéziratos hagyatékában is hiába keressük Nietzsche nevét, versei igen sokszor a Zarathustra alapos ismeretére vallanak.

A század elejétől fogva többen is megállapítják egy-egy általános utalással ezt a kapcsolatot. Inotay László szerint Komjáthy „az istenember elkövetkező országának leg-

¹ V. ö. Pukánszky Béla: i. m. 241—51. l.

² Reviczky-nél joggal gondolhatnánk nagyműveltségű barátjára, Justh Zsigmondra, mint közvetítőre. Érdekes, hogy Justh barátnője, a Párizsban élt Némethy Emmi írta a legelső francia Nietzsche-ismertetések egyikét. Jean de Néthy: Nietzsche-Zarathoustra. Revue Blanche, 1892. II.

nagyobb prófétája.³ Kosztolányi Dezső ismeretlen forrás alapján azt állítja róla, hogy „könyvei közül egyformán szeretete a Bibliát, az Also sprach Zarathustrát s a Bagavathgítát.”⁴ Hangsúlyozza egyéniség-kultuszát és stílusának nietzschei jellegére is rámutat. Sikabonyi Antal, az életrajzíró, nem érinti a hatás kérdését. Csak Komjáthynek az individualizmust és az altruizmust (Nietzschét és Tolsztojt) egyesítő erejéről beszél.⁵ Koller István a filozófus eszmei hatását vizsgálja s a költő nietzschei stílusfordulataira is utal,⁶ de későbbi tanulmányában tagadja a genetikus kapcsolatot.⁷

A nietzschei elem igen sokfelé ágazik el Komjáthy lírájában. E nagyfokú recepciónak alkati megfelelések az előfeltételei. Az élmények rokonsága egyengeti az irodalmi hatás útját.

Egyetlen kötetének⁸ nyitányában a hosszas zarathustrai magányból kilépő költő szólal meg:

Ki fény vagyok, homályban éltem,
 Világ elöl elrejtézem;
 Nagy, ismeretlen messzeségben
 Magányosan lobogtam én.
 — — — — —
 Magamban égő láng valék;
 — — — — —
 De mostan szívem szerteárad,
 Gátját szakítva szétömöl,
 — — — — —
 Rohanj a lelkek tengerébe
 Lelkem, te büszke nagy folyam!
 Szakadj a boldog összeségbe,
 Hova minden világ rohan!
 — — — — —

³ Inotay László 1901 januárjában tartott felolvasása: Egy névtelen magyar költőóriás. Lapkritikák és nyilatkozatok Komjáthy Jenőről. Budapest, 1909. 77. l.

⁴ Lehotai (K. álneve): Komjáthy Jenő. Magyar Szemle, 1906. 54. sz. 550—53. l.

⁵ Sikabonyi Antal: Komjáthy Jenő, Budapest, 1909. 106. kk.

⁶ Koller István: Vajda, Reviczky, Komjáthy. Beszterce, 1910. 12—3. l.

⁷ U. a.: Darwin élete, tana és hatása. Nietzsche bölcsőlete. Budapest, 1911. 44. l.

⁸ Komjáthy Jenő: A homályból. Budapest, 1895.

Beoltani e tiszta lángot
Vágyom milljók szívébe én.
(A homályból).

Zarathustra pedig így beszél:

— „Siehe! Ich bin meiner Weisheit überdrüßig —. Ich möchte verschenken und austeilen —. Segne den Becher, welcher überfließen will. — Siehe! Dieser Becher will wieder leer werden, und Zarathustra will wieder Mensch werden“ (VII. 9—10.).

Végtelen dionizoszi vágy, a „Sehnsucht der Überfülle“ (VII. 326.) űzi ki mindkettejüket a remeteségből s kényszeríti őket egyéniségük feladására, a principium individuatio-nis áttörésére. Komjáthy szép láng-szimboluma a *Nachtlied*-ben gyökerezik:

— „Aber ich lebe in meinem eignen Lichte, ich trinke die Flammen zurück, die aus mir brechen“ (VII. 153.).

Ez a jelkép máskor is visszatér nála:

A fény örök forrása lelkem,
Önön lángomban égek ...

Majd így folytatja:

Megvethetem — óh mily élv ez!
E kapzsi, bárgyú népet.
(Megnyugvás).

Az utóbbi két sor alkotói magatartásából emberi állásfoglalásához vezet át. Ezt arisztokratizmus és a kétféle morálhite jellemzi. Írtózik a „törpe lelkek“ alacsonyágától:

Szeretem azt, amit gyűlöltek,
Mi éget, mint a nyári nap,
— — — — —
Gyűlölöm azt, amit szerettek,
Az aljast és a köznapit ...
(Magamról).

Nietzschével együtt hirdeti:

Mindenha egyetlen s magányos
Minden kiváló érzemény.⁹
(Csak tartsatok ...)

⁹ „Mein Bruder, wenn du eine Tugend hast, und es deine Tugend ist, so hast du sie mit Niemandem gemeinsam“ (VII. 49.).

Sajátmagán érzi a terméketlen lelkek ressentiment-ját:

Mindíg gyűlölte a nagyot a kisebb,
Alkotni kontár, de bosszúra frissebb...
(Le vagy tiporva).

Gyötrelem neki ebben a világban élni:

És kik lakói vajjon? Tudja ég!
Valami emberforma ivadék,
Gonosz, alantas, rút, ravaszdi nép.
Szemében borzalom az ősi szép;
Lángelme díja biztos vértanúság,
A nagyszívűt, dicsőt keresztre húzzák;
De egymást közt régen megalkuvának;
Kimentí bűnök' kölcsönös bocsánat.

— — — — —
Koldús-világ! Kifosztott, megalázott,
Hol bűn szeretni s élni már gyalázat!
(Idegenben).

Küzd a gyengéket fenntartó részvétmorál s az eredendő bűn tana ellen. Az alkotó tragikus sorsának képe a Zarathustrából sem hiányzik:

— „Ungerechtigkeít und Schmutz werfen sie (t, i. a tömeg) nach dem Einsamen... — Und hüte dich vor den Guten und Gerechten! Sie kreuzigen gerne Die, welche sich ihre eigne Tugend erfinden, — sie hassen den Einsamen (VII. 93.). — ich rate, ihr würdet meinen Übermenschen — Teufel heißen!“ (VII. 213.).

Egészen Nietzsche inspirációjára vall a következő két vers:

Mindenkoron szerény, alázatos volt
Az aljas és a korcsszívű;
Alázatbőrbe' jár minden gyalázat,
Ez ékesít föl satnya vázat,
De büszke mind a jó, a hű.
(„Alázat“).

Óh, szörnyű szó! Dícséri szolga-erkölcs,
De hallatára, engem rémület tölt,
Követni nékem őt iszony.
Lelkem nem ismer gyáva törvényt,
Mosolygva lejtí át az örvényt,
Mert lelkesíti égi szomj.

Lerontok minden földi féket,
 Hogy mint a fény, legyenek szabad!
 (A kötelességhez).

A társadalmi megállapodások merev elutasítása már inkább Stirner szellemére vall, de valójában a meghasonlott serdülő lélek általános tagadására emlékeztet. Nietzsche szavai jutnak eszünkbe:

— „das Verlangen nach Freiheit, der Instinkt für das Glück und die Feinheiten des Freiheits-Gefühls gehört — — notwendig zur Sklaven-Moral und-Moralität —“ (VIII. 243.).

Ez a fejlődésében megrekedt, küszködő lelkeség vezet Komjáthyt az értéktáblák szétzúzásához. A rombolás képei egymást váltják fel verseiben.

A régi, kór világot mindenáron
 Lerantom én és bízva, égve várom
 A büszke kort, mely korokat temet.
 (Az újkor szelleme)

Ledönteni e léha, korhadt
 Világot óriási kéj!
 (Törj össze mindent...)

Testvéreim! romboljuk össze
 A mult sötét nagy házait!
 — — — — — — — — — —
 Ami utánzott, léha, bárgyú,
 Görnyedt, kislelkű és pulya,
 Mi nem buzog az őserőből,
 Azzal nem lépünk alkura.
 (Szózat).

Ezzel a megegyezést nem ismerő harccal akarja visszahódítani a „lét ártatlanságát“:

Eltörölöm a bűnök
 Bánatteli poklát...
 (Riadó).

A világról lemondók halálvágyával szembefordulva harogja az élet himnuszát:

Új élet, új forradalom
 Hirdetője lett a dalom:
 Lelkesedve vagy remegve,
 Emlékezzél az életre!
 (Memento vivere!)

Dionizoszi életkultusza megkapóan jut szóhoz „A nyár dalai“-ban:

Lehelni, élni óriási kék:
A lét varázsa óh mi mély, mi mély!
A fájdalom is csodaszép zene...

Nem a nietzschei, álom és ébrenlét közt dúdolt misztikus dal továbbregése ez?

— Die Welt ist tief,
Und tiefer als der Tag gedacht.
Tief ist ihr Weh —,
Lust — tiefer noch als Herzeleid:
Weh spricht: Vergeh!
Doch alle Lust will Ewigkeit —,
— will tiefe, tiefe Ewigkeit!

(VII. 471.)

Ez a sokrétű eszmei egyezés és a stílusfordulatok gyakori párhuzamossága megengedi, hogy joggal feltegyük Komjáthy közvetlenül nemigazolt Nietzsche-ismeretét. Közösnek találtuk alkotói magatartásukat: a közösségben való feloldódás dionizoszi vágyát, továbbá a társadalom fölé helyezkedő arisztokrata étoszukat, a tökéletesebb jövő feltétlen akarását s az askéta ideállal szembehelyezkedő életkultuszt. Gyakran emlegették rokonvonásként individualizmusukat.¹⁰ Ez súlyos félreértés. Komjáthy misztikus-panteista én-konceptiója idegen a nietzschei gondolkozástól. A másik fontos eltérés: költőnkben a dekadencia mélyebb húrokat pendített meg, mint a dekadencia legyőzése (Magamhoz, Sírversek).

Nietzschének ez a korai hatása világirodalmilag is nevezetes tény. Komjáthy — mint a nyugatos költők előfutárja — a nietzschei elemet átörökítette a XX. század elején kivirágzó líránkra. Ezt a belső összetartozást megérezték az úttörő emlékéit kegyelettel ápoló utódok.¹¹ Juhász Gyula az etika és esztétika szembeállításával akarja — kissé egyoldalúan — kettejük viszonyát meghatározni: „Amilyen nagy érték a nagy germán esztétikailag, olyan nagy érték a nagy magyar költő etikailag.“¹² Babits Mihály „teljességgel

¹⁰ Lehotai: i, m 530—33. l. — Sikabonyi Antal: i. m. 106. kk.

¹¹ Lehotai (Kosztolányi Dezső): i. m. 530—33. l.

¹² Juhász Gyula: Komjáthy Jenő. Tűz. 1905. 1. sz. 20—1. l.

dionysosi“-nak¹³ mondja Komjáthy. A Komjáthy-Nietzsche kapcsolat tehát élt a nyugatos líra klasszikusainak tudatában.

IV.

A magyar Nietzsche-kultusz kezdete.

A Nietzsche-kultusz feltétele. — Az „Élet“ és munka társai. — Diner-Dénes József, Nietzsche eszméinek első magyar hirdetője. „Az idealizmus ellen.“ — „Az antik művészet és a modernség.“ — „Mult és jövő.“ — Gerő Ödön elbeszélései. — Az első szemelvényes fordítások. Katona Lajos.

Nietzsche ismerete hazánkban 1891-ig szórványos, esetleges és elszigetelt. A véletlen szeszélye juttatja egyik-másik művét néhány magyar olvasója kezébe. Mindaddig, amíg nem akad két-három lelkes híve, aki szellemében egy folyóirat kötelékei által alkotott közösséget teremt, nem alakulhat ki Nietzsche-kultusz; pedig ez a szélesebbkörű ismerteté-válás és a hagyomány-képződés legfőbb feltétele. Épen ezért döntő fordulat az *Élet* megalapítása. Itt már nagyobb társaság verődik össze, melynek tagjairól feltehető a filozófus munkáinak többé-kevésbé alapos ismerete. A társaság az Operával szemben a Reutter-kávéházban ütötte fel tanyáját. A kör jelentősebb tagjai: Diner-Dénes József, Diósy Béla, Gerő Ödön, Jancsó Benedek, Kabos Ede, Katona Lajos, Kunos Ignác, Lenkei Henrik, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pápai Károly, Vári Rezső és Vikár Béla.¹ A lap munkatársai tehát jobbára radikális gondolkozású filológusok, kritikusok, hírlapírók; úgynevezett „szabadgondolkozók.“ Szellemi tevékenységük objektiválódása, az *Élet* a honi — nem politikai értelemben vett — radikálizmus első számottevő orgánuma.

Hőseiket, Ibsent, és Nietzschét, mint a jövő társadalom előharcosait ünneplik. Ibsen pesti tartózkodásának leírásában olvassuk:

— „Az ő jelenléte kivitte szélesebb körbe a modern, individualisztikus eszmékkal való foglalkozást, propagálta azon

¹³ Babits Mihály: Az irodalom halottjai. Nyugat, 1910. 9. sz. 610. l.

¹ Gerő Ödön úr szóbeli közlése.

tanokat, melyeknek Nietzsche kívül éppen Ibsen a legkimagaslóbb képviselője.²

Az egész irány eszmei célkitűzését tükrözi az a reflexió, mely Abonyi Árpádnak a modern áramlatokat elítélő cikke³ ellen irányul:

— „Lehetetlen, hogy azok az új eszmék, a „Jenseits von Gut und Böse“ eszméi, melyek mindössze tegnaptól valók, okozták volna a nihilizmust a szellemiekben; úgy látszik, hogy a mérég már régebről való.“⁴ Ez a „mérég“ az egyéniség. — „Nekünk fiataloknak is megvannak a magunk eszméi, s a legelső közöttük az, hogy: helyet az individuumnak!“⁵

Nietzsche kultuszát a lap szerkesztését is irányító három író alapozza meg: Diner-Dénes József az új gondolatok hirdetésével, Gerő Ödön elbeszéléseivel, Katona Lajos pedig az első szemelvényes fordításokkal. Az a tény, hogy Katona a főszerkesztői állást elvállalta, megsejtet valamit a mintaszerű filológus lelkében lappangó nagy ellentétekből.⁶

Diner-Dénesnek úgyszólván valamennyi ebből az időből származó cikkén észre lehet venni Nietzsche hatásának nyomait. Legnagyobb jelentőségű az a három közleménye, melyben in nuce, gyakorlatian összefoglalja a filozófus gondolatvilágát.⁷

A bevezető elmélkedésben az idealizmus ellen támad, melyet szerinte mindmáig gondolkozás nélkül egyedül helyes világnézetnek tartottak. Pedig „az idealizmus betegség: a léleknek betegsége;“⁸ a tetterős férfi nem ismeri. Ősei

² Viharos (Gerő Ö. álneve): Ibsen Henrik Magyarországon. Élet, 1891. 5. füz. 398—9. l. — Ibsen budapesti látogatásával gróf Zichy Géza intendáns meghívásának tett eleget.

³ Abonyi Árpád: Gombák a levegőben. Magyar Hírlap, 1891. márc. 25. — Abonyi — Gerő Ödön úr közlése szerint — azt hitte, hogy Nietzsche koholt személy, pusztán Diner-Dénesék közös álneve.

⁴ Csatangolás. (Nincs szignálva.) Élet, 1891. 4. füz. 339. l.

⁵ U. o. 340. l.

⁶ V. ö. Császár Elemér bevezetését; Katona Lajos irodalmi tanulmányai. I. k. Budapest, 1912. 48—9. l.

⁷ Később németül is: Josef Diner-Dénes: Vergangenheit und Zukunft. Berlin, 1896.

⁸ Cserekye Bálint (D.-D. álneve): Az idealizmus ellen. Élet, 1891. 3. füz. 222. l.

Buddha és Sokrates. „Mindakettő elaggott kultúrákra épített. — Mindakettő a vénülőt, a betegest tanította, a tétlen szenvedést és epedést, a természetellenes, az elérhetetlen felé való törekvést, az idealizmust.“⁹

A cikk alapgondolata a „pozitivista“ Nietzschénél játszik nagy szerepet: „aller philosophische Idealismus war bisher etwas wie Krankheit“ (VI. 355.). Az író lélektani szempontjában mesterének a morál keletkezését vizsgáló eljárása érvényesül. A dekadencia okát is ugyanott — az idealizmusban — keresi, de nem fordul Nietzschével együtt a kereszténység ellen.

A középső közlemény a *Geburt* és a „pozitivista“ korszak Nietzschéjének érdekes szintézise. Diner-Dénes úgy látja, hogy a modern eszmék újra felidézik az életvidám görög világnézetet:

— „A modernség nem utánzója ugyan a görögségnek, de ugyanaz az életkedv, ugyanaz az individualizmus, ugyanaz az egészséges realizmus hatja át, mint am azt.“¹⁰

Tiltakozik a hellén lélek winckelmanni értelmezése ellen. Sokratest itt is a hanyatlás kiindulópontjaként ábrázolja:

— „Sokrates mérgezte meg elsőnek a görög életerőt spiritualizmussal, s mindaz, amit sokratikus szellem hat át, már nem pogány-görög, hanem keresztény-orientális. — Csak Nietzsche, a modernségnek legmélyebb és legnagyobb szelleme világította meg teljesen az eredeti görögséget és állította a maga kellő helyére. A görögség vidám kacagás, életöröm és életkedv, mely a természetes embert természetes ösztöneivel a világ középpontjába állítja. A görögség ellensége minden spiritualizmusnak és minden metafizikának.“¹¹ Még a szociáldemokrácia is „görögös“, „mert a görögségnek a rabszolgákra és a nőkre való kiterjesztését jelenti.“¹²

Az első cikk kritikai-negatív irányzatával szemben itt az új életeszmény ölt alakot. Az a bizakodó hangulat tölti el írónkat is, melyet a fiatal Nietzschében a tragédia újjászületésének gondolata kelt. A görögség felfogása terén azon-

⁹ U. o. 225. l.

¹⁰ Az antik művészet és a modernség. Élet, 1891. 4. füz. 389. l.

¹¹ U. o. 391—2. l.

¹² U. o.

ban teljesen félreértette — vagy önkényesen értelmezte — mesterét. Diner-Dénes meg sem látja a dionizoszi tragikus életfilozófiát s az apollói és dionizoszi elv poláris feszültségéből származó eszmei dinamikát. Át nem hidalható szakadékokat támasztanak a filozófus és öközötté a szociáldemokrácia s a nők és rabszolgák „görögség“-éről mondtak. Az ellentétes nézetek bizarr egyesítése úgy hat, mint amikor ugyanarra a lemezre véletlenül több fénykép kerül; Nietzsche és az egymáshoz már közelebb álló naturalizmus, szocializmus és feminizmus rétegződik egymásra ugyanazon a szellemtörténeti pillanatfelvételen.

A harmadik elmélkedés vallomás: az író útja az evolucionizmustól Nietzschehez. Megrajzolja az elképzelt új ember képét:

— „a jövő, a szabadszellemű egységes ember, az egyénnek a nagy tömegben való győzelme, valamennyi egyéni tehetségnek a tömegnivellálással szemben való szabad kifejlődése, az eddig volt értékeknek újraeverése a természetes emberség fényes valutája szerint, az aszkétizmusnak kiírtása, az életörömnél győzelme, az öröm nevetése, bátorság és pajzánság, mely úrrá lett a lemondással tele hypochondrián, minden dolognak magának a dolog egyéni mértéke szerint való megítélése, nem pedig hagyományos előítéletekhez való szabása, az emberi erők legnagyobb megtestesítése, s ép ezért a legmagasabb kultúra.“¹³

Igen érdekes a Nietzsche kettősségét megállapító jellemzés is:

— „Még sok van benne a hisztórikusból és filológusból, a német junkerségnek egy-egy maradéka is háborgatja még néha, még a décadent ő maga is,¹⁴ mégis nála találhatjuk meg a magában uralkodó, magában hatalmas egyénnek, a szabad szellem világának első merészen előreszegő nyilatkozását.“¹⁵

¹³ Mult és jövő. Élet, 1891. 7.—9. füz. 198. l.

¹⁴ A dekadencia kérdése erősen foglalkoztatja: „Mindannyian, mi modernnek is Nietzsche Friggyessel egyetemben, a multhoz tartozunk még.“ L. Domokos Illés (D.-D. álneve): Ola Hansson. Élet, 1891. 10. füz. 282. l.

¹⁵ Mult és jövő. I. h. 199. l.

A jövő az erős egyéniségeket, a szabad szellemeket fogja uralomra juttatni.

A befejező közlemény az átértékelő Zarathustra-Nietzsche szellemét tükrözi. Az evolucionizmus irónikus rajzából az Übermensch-várás pátozába átcsapó szenvedélyes hang írónk elmélkedéseinek legnietzscheibb mozzanata. Itt jelentkezik leghatározottabban a magyar Nietzsche-kép első — pozitivistá-radikális-individualista — változata.

Diner-Dénes cikksorozata Nietzsche fejlődésének mindhárom korszakát átfogja, de természetesen nem egyenlő erősséggel rezonál rájuk. Legkevesebb megértést mutat a *Geburt*-periódussal szemben. Ezt bizonyítja az antik szellem tisztán naturalista értékelése is. Mestere pozitivista és a morál eredetét kutató irányzata felel meg leginkább egyéniségének, de maga előtt látja a teljesebb ember, az „Übermensch“ képét is.

Mint Diner-Dénes József, Gerő Ödön is a társadalom gyökeres átalakulását sürgeti a gátlástalan individuum nevében. Főként Nietzsche és Ibsen hatására valló elbeszéléseiben élesen szembefordul a hagyományos erkölccsel. Egyik története hősnőjéről mondja:

— „megismerte az egyedüllevést, az egyéniség főiskoláját és erőt tanult tőle és bátorságot. Megismerkedett benne az énnel és megszerette és megbecsülte.“¹⁶

Nietzschei életfilozófiát hirdet:

— „az élet azoknak való, akik élni tudnak, nem pedig azoknak, akik csak tengődnek.“¹⁷

Ugyanitt így beszél a hűtlen nő férjének:

— „felébredt bennem az erő és az akarat az élethez. — az életért odaáldozom azt, amit te becsületnek nevezel és megszegem azt, amit ti hűségnek hívtok. — Az erőse az élet, a gyenge akármennyit síránkozik is, nem segíthet magán. Megszerettem egy férfit, aki az erőnek arisztokratája és el fogja pusztítani a plebejusokat, ha útjába mernek állani.“¹⁸

¹⁶ Vargha Ilona (G. Ö. álnéve): Csatavonalban. Élet, 1891. 7.—11. füz. Megjelent Gerő Ödön kötetében is: Egyének. Budapest, 1894. 140. l.

¹⁷ Gerő Ö.: A béna. Egyének. 107. l.

¹⁸ U. o. 150—1. l.

Az emancipált „Überfrau“ nietzschei fordulatokkal túlsúfolt, színpadias tirádája egészen távolesik a nőket szinte középkori lovag módjára tisztelő, de határozottan antifeminista gondolkozó felfogásától.

Az *Élet* 1891-es évfolyamában névtelenül megjelent első, szemelvényes fordítások¹⁹ Katona Lajostól származnak.²⁰ Katona a következő művekből tolmácsol egy-egy szakaszt: *Schopenhauer als Erzieher*, *Richard Wagner in Bayreuth*, *Menschliches-Allzumenschliches*, *Die fröhliche Wissenschaft*, *Also sprach Zarathustra*. Tehát a közölt fordításrészletek szintén iparkodnak Nietzsche egész fejlődését bemutatni — ha csak töredékesen is.

Az *Élet* írói, Diner-Dénes József, Gerő Ödön és Katona Lajos a nietzschei mű pozitivistá-radikális-individualista megjelenítésével — ez a magyar Nietzsche-kép első változata — erőteljes és sokrétű kultuszt teremtettek. Úgy látszik, a filozófus ekkor még „időszerűtlen“ volt nálunk, mert a sokatígérő kezdeményezés folytatás nélkül maradt. Még öt évnek kellett elteltnie a hagyományt megalapozó közlemények megjelenéséig.

V.

Péterfy Jenő.

Péterfy Jenő Nietzschéről. — Nietzsche-irodalmunk megalapozása: Szlávik Mátyás. — A költő hagyomány megteremtése: Szilágyi Géza.

Nietzsche-hagyományunk megindulását öt év választja el az *Élet* nagyjelentőségű kezdeményezésétől. Ezt az időközt néhány németnyelvű kritika és vitairat tölti ki. Csak egészen kevés magyar közleményben találkozunk Nietzsche nevével vagy szellemével.

Péterfy Jenőnek, Nietzsche egyik legkorábbi magyar ismerőjének a filozófusról alkotott véleménye érdekes kifejezést nyer Emerson-tanulmányában:

— „az olyan könyvnek, melyből egy eredeti egyéniség szól, ki a mellett az emberi művelődés legjobb forrásaiból ivott, megbecsülhetetlen az értéke. — Természetesen minden

¹⁹ Nietzsche. *Élet*. 1891. 2—8. füz.

²⁰ V. ö. Katona Lajos: i. m. II. k. 392. l.

azon fordul meg, milyen az egyéniség; Nietzschének hívják-e vagy Emersonnak. Olyan az egyén, ki tudását s szellemét arra a szomorú munkára használja, hogy magát óriássá fölfujja, a társadalmat, a fejlődést, e meglevő műveltséget pedig értéktelennek mutassa föl?¹

E vígasztalan, sőt elutasító kritika után Aristophanes képét mégis nietzschei eszközökkel ábrázolja:

— „A dionysosi düh jóval nagyobb benne az erkölcsi-nél.“² — „mint valami classicus Puck naív, természetes jókedvvel s kéjes nevetlenséggel csapong az „illő és illetlen“ határain túl.“³ (Lábjegyzetben: Ad normam: jenseits von Gut und Böse.“)

Nietzschével közös tárgyat dolgoz fel *A görög tragédia keletkezése* címen. Tagadja „azt a keresztyén mysteriumokból elvont nézetet, mintha a dráma Dionysos isten tetteinek s halálának mímeléséből keletkezett volna.“⁴ Mégis összefügg a Dionysos-ünnepekkel; a dithyrambból fejlődött. Péterfy méltatja a szkepszis által kiszorított hősmonda nagy jelentőségét. A tragédia történeti beágyazottságát egészen Nietzsche szellemében mutatja be:

— „A görög szellemi élet egyik nagy csodájának tartom, hogy oly magas költői fejlettség a nép közkincsének, a mondának cultusával együtt maradhatott. — Csak egy fényes pillanat volt. . . a sophisták megölik a hősmondát, a hagyományban való hitet s a görög tragédia menthetetlenül veszve van. A monda halálával elveszti életerejét s a drámai dialogus helyébe lép Plato dialogusa,⁵ a tragédia helyébe Menander comoediája.“⁶

Péterfy ösztönösen konzervatív, mozarti harmóniakért rajongó lelke írtózott minden hangostól, patetikustól, különösen, ha azt mesterkéltnek is találta. Úgy látszik, ilyesmit érezhetett ki Zarathustra magatartásából s ezért mindvégig idegenkedéssel nézte Nietzschét, bár nagy tehetségét elismerte s a *Die Geburt der Tragödie* mély benyomást tett rá.

¹ Péterfy Jenő: Emerson (1895). Ö. m. II. k. 401. l.

² U. a.: Imre Sándor: Irodalmi tanulmányok (1897). Ö. m. III. k. 356—7. l.

³ U. a.: Aristophanes (1899). Ö. m. II. k. 110. l.

⁴ U. a.: A görög tragédia keletkezése. Kéziratból. Ö. m. I. k. 366. l.

⁵ V. ö. Nietzsche, I. 130—1. l.

⁶ Péterfy J.: A görög trag. keletk. I. h. I. k. 378. l.

VI.

Harc az Antikrisztussal: Prohászka Ottokár.

Prohászka Nietzsche-élménye. — „Két világnézet.“ — Kisebb közlemények. — „Az intellectualismus túlhajtásai.“

Prohászka Ottokárt, utolsó félszázadunknak talán legnagyobb hatású katolikus gondolkozóját nem pusztá művelődési élmény fűzi Nietzschéhez. A filozófus tagadásainak szenvedélyes átélése közben válik hite egyre tudatosabbá s alakul ki „diadalmas világnézete.“ Korán felbukkan írásai-ban Nietzsche neve,¹ de csak 1902-ben látja meg a probléma jelentőségét. Abból a felismerésből kiindulva, hogy nem a vallásilag teljesen negatív, hanem a nemes érzületből fakadó, de új utakat kereső idealista irányok veszélyeztetik az Egyház tanítását, minden erejével Nietzsche ellen fordul.

Az „athleta Christi“ az „advocatus diaboli“ ellen!

Nem elégszik meg a keresztény felfogást támadó tanok megcáfolásával; azzal sem, hogy a krisztusi eszmény abszolút fölényét a nietzscheivel szemben kimutassa; — megkísérli az új bölselet valláserkölcsei szempontból használható részeinek az Egyház szellemébe való beolvasztását.

Új idealista korszak közeledését érzi. Az egészséges törekvésekből azonban itt-ott veszélyes nézetek is kihajtanak:

— „Nézzétek Nietzschét, az öntudatlan szolgát, — — aki kalapácsával elékteleníti a századok hódolatos dicsfényétől sugárzó Krisztus-arcot —. Szava ének és melódia, de gondolatai torzonborzak. ... a mélységbe iparkodott; de alapot nem tudott vetni kínzó s elkínzott ideáljának —.“² (Észménye) az imperiális ember — — visszaesést képez a harmónikus, szelíd erő magasztáról az erőszak ösztöneinek világába.“³

Az örök visszatérés tana nihilizmushoz vezet; ebből támad a feledést nyújtó dionizoszi mámor szüksége.

¹ A XIX. század szelleme. Alkotmány, 1899. dec. 25.

² Pethő dr. (Prohászka álneve): Két világnézet. Magyar Sion, 1902. 6—12. f. — A diadalmas világnézet. Budapest. Év n. Összegyűjtött munkái. V. k. 12. l.

³ U. o. 53. l.

— „Ő szép élet, erős, földi élet... álmodozik Nietzsche, a migrénes, beteg szobatudós, a könyvmoly — —, aki belefurta magát a régi klasszicizmusba, mint a csibor a vizes kádba —. Nevetni, kacagni akart ő is, ki többnyire elnyűtt, fejfájós melankóliával nézett a napsugárba — — s vigadni akart s tombolni akart s legyőzni Napoleonként a világot, ő... a filológ.“⁴

E dekadens képpel állítja szembe a „szép egyéniség“ kultuszát, melyet az Egyház valósít meg a legnagyobb művészettel:

— „a mennyország csupa arisztokrácia —. Nézzetek végig a szentek — — sorain, mit láttok? Látjátok a szellem arisztokráciáját, — látjátok a „Wille zur Macht“ megtestesüléseit. ... az „ariston“, a „legjobb“ az ő jelégük. — Végül, ahol az ideál s a géniusz alkot, ott harc van, ott a gladius szerepel. — Az egész kultúra a kard s a harc jegyében áll!“⁵

A kereszténység rabszolga-erkölcs lenne?

— „Jézus a szabadság öntudatára nevelt minket s csakis szabad elhatározást becsül —.“⁶

A kereszténység nagy szintézisbe foglalja Nietzsche és Tolsztoj egyoldalú tanításait.

Prohászka teljes nietzschei fegyverzetben indul harcba s a negatívumok ábrázolása után kimutatja, hogy a filozófus erényei: — az előkelő érzület, a „szép egyéniség“ kultusza, a szabadság, függetlenség és harci bátorság tisztelete — keresztény erények. Lelke mélyéig áthatja Nietzsche arisztokratikus érzülete:

— „Aki igazán pap akar lenni, annak lovagias, előkelő léleknek kell lennie. — Van nemes és nemtelen vér; csak-hogy az nem a családfához van kötve.“⁷

Élményének erősségét jellemzi a kis profán anekdóta a parasztról, aki Prohászka egyházmegyéjében Nietzschének akarja kereszteltetni újszülött fiát, mert „erről a szentről sokat beszél az új püspök úr.“⁸

⁴ U. o. 107—8. l.

⁵ U. o. 151—2. l.

⁶ U. o. 164. l.

⁷ Homo Dei (1902). Élet igéi. II. k. Budapest. Év n. Ö. m. XVII. k. 274. l.

⁸ M. L. „A modern katolicizmus.“ (Prohászka O. könyve). A Hét, 1907. 43. sz. 723. l.

A nietzschei elem csak néhány év múlva éri el benne fejlődésének tetőpontját. Indexre tett értekezésében a tiszta intellektualizmus ellen fordul, mely „a kellőnél nagyobb szerepet juttat ismeretnek s tudásnak az életben s ez által elgyöngíti és elsorvasztja azt.”⁹ Az értelem csupán az élet egyik funkciója, melynél sokkal lényegesebb „az akarat s a tettek meleg világa.”¹⁰

A nagy cselekvés, a lét legfőbb szépsége s boldogsága, átsugárzik a kis emberekre is:

— „Ezért él az ember Cézároknak vagy Borgiáknak alatt, vagy Rockefellereknek közt —.”¹¹

A nietzschei egyéniségkultuszt már Bergson antiintellektuális szellemével egyesítő gondolatsorának végső eredménye:

— „nem szabad elsorvadnunk az abstract fogalmaktól; mert lenni s élni s tenni a mi világunk s a tudás csak jobbagya az életnek — ... azért vagyunk, hogy a tudás és fejlődés bármely fokán — — erős, szép, nemes, egyéni világot kialakítsunk; — — és életünket nagy egyéni tetté emeljük!”¹²

VII.

Ady Endre.

Nietzsche: etikai eszménye. — Hatására szembefordul a hagyománnyal; 1. a polgári morál, 2. az aszkétikus-keresztény világnézet, 3. a nemzeti tradíciók ellen. — Eszmei és stílusegyezések. — Nietzsche-élményének jelentősége. — Végzetekonságuk.

— „Félszázad év után eszébe jutott a nemzetnek, hogy valaha régen, mikor nem „Übermensch“-ek, de félistenek éltek — —, volt neki egy nagy dalnoka —.”¹

Keserű gúnnyal ítélkezik a huszonkét éves Ady kicsinyes, napi érdekeket hajszoló, metafizikai elmélyedésre képtelen kora felett.

⁹ Az intellectualizmus túlhajtásai. Budapest, 1910. 6. l.

¹⁰ U. o. 54. l.

¹¹ U. o. 61. l.

¹² U. o. 69. l.

¹ Dyb: A hétről. Debreczen, 1899. júl. 15. (Petőfi halálának félszázados évfordulójára).

A zarathustrai étosz még kiforratlan, de mélyen átérzett eszménye állítja szembe Szilágyi Gézával, a baudelairei erotikájú költővel, aki Nietzscheben az egyéniség és az ösztönök felszabadítóját ünnepelte.²

Zarathustrád nem az ilyen világról
Szennybe fúlásról sohasem beszélt.³

(E könyv olvasása után)

Ez az érzelmi élmény csakhamar gazdag eszmei tartalommal sűrűsödik, s Ady egész pályáját meghatározó jelentőségre tesz szert.

Az új század kezdetén csendül meg az első nietzschei hang lírájában; talán ez a *Perdita* szerelmét magasztaló, a hagyományos erkölcsöt a *Zarathustra* egyik motívumával támadó verse az első, amely már nemcsak emlékeztet rá:

Szétzúzva minden kőtáblát és láncot,
Holtig kacagnók a nyüzsgő világot.⁴

(Fantom)

A heinei színezetű *Paraszt Apolló*-ban (később: *A krisztusok mártírja*) a kereszténységet életerejének elsorvasztásával vádolja meg:

Pogány erőtl, daltól, vágtyól,
A lelkem immár nem buzog,
Megöltek az evangélisták,
Az életbölcsek, krisztusok.

E két tradícióellenes gesztusát legfájóbb tagadása követi: *A magyar Ugaron*-ciklus verseiben nemzeti hagyományainkkal fordul szembe. Úgy érzi, földje, faja közönyösen, megértés nélkül nézi a magyarság szebb jövőjéért vállalt szenvedéseit. Nincs itt keresni valója:

Az én földem aludni akar —.

(Elúzott a földem)

Nietzsche is fájdalmasan kiált fel:

— „ein Erwachter ist Zarathustra: was willst du nun bei den Schlafenden?“ (VII. 11.).

Sivár reménytelenség fogja el, amikor az itthoni viszonyokra gondol:

² Szilágyi Géza: *Tristia*. Budapest, 1896. 56—7. l.

³ Kiadatlan Ady-vers. Közli Kosztolányi Dezső. *Eszkendő*, 1919. jan. 157—8. l.

⁴ Későbbi címe: *Az én menyasszonyom*. A verseket v. ö. Ady Endre összes versei. Budapest, Év. n.

Itt meddő a nagy gerjedés —,

(A lelkek temetője)

visszhangzik nála titkosan a civilizációnk lelki törpe-
ségét feltáró Nietzsche szava:

— „Hier verwesen alle großen Gefühle —“ (VII. 258.).

Tragikus magyar Zarathustrának vallja magát:

Forró, szűz lelkünk rakjuk a sutra,

— — — — —
Be megjártad itt, óh Zaratusztra.

(Ének a porban)

Nem valósíthatja meg nagy álmait, mert:

— ha virág nőtt a szívében,

A csorda-népek lelegelték.

(A Hortobágy poétája)

Néha mégis meglepi nagyságának mámoros érzése:

Szállani, szállani, szállani egyre

Új, új Vizekre, nagy szűzi Vizekre.

Röpülj hajóm,

Szállani, szállani, szállani egyre.

Új horizonok libegnek elébed

Minden percben új, félelmes az Élet —.

(Új vizeken járok)

Nietzschét is leküzdhetetlen vágy röpíti az „új Vizek“
felé:

Dorthin — will ich: und ich traue

Mir fortan und meinem Griff.

Offen liegt das Meer, in's Blaue

Treibt mein Genueser Schiff.

Alles glänzt mir neu und neuer —.

(Nach neuen Meeren. VI. 385.).

Közösen kedvelt akarati szimbolumuk, az ismeretlen tengereknek bátran nekivágó hajó, a végtelen lehetőségektől megrészegült, játékosan kísérletező ifjúi erő képe. Mindkettejüket elragadja az „új Vizek“ vágya, a „gefährlich leben“ új kategórikus imperativusza: a veszélynek életfokozó és megtermékenyítő hatását érzik.

A két vers eszmei megfelelése és a stílusfordulatok párhuzamossága felveti a „hatás“ kérdését. Mindenképpen nevetéses lenne Ady költeményével kapcsolatban utánköltésről beszélni; az élmény és a kifejezés szuggesztív ereje elvitathatatlanul Adyénak vallják a verset. A kérdés így más síkra tolódik át: Ady Nietzsche-ismeretének vitás problémájára.

Nagyváradai szerkesztőtársa egykorú kritikájában szól megismerkedésük történetéről:

— „megtudtam felőle, hogy buzgón olvassa Spencer Herbertet, Nietzschét, Lassallet, Marxot —.“⁵

Egy regényes visszaemlékezés szerint a következő látvány fogadta reggelenként az alvó Ady szobájába belépőt:

— „A szőnyegen, félig a lerugott cipőkre bukva, szétnyílt könyv, legtöbbször Nietzsche Aforizmái —.“⁶

A költő — öccse, Ady Lajos szerint — első párizsi útja előtt sokat olvasta Nietzschét.⁷ Ez az állítása, az előbbi két adalékkal együtt, bizonyos fokig ellentétes, egy másik, Ady minden közelebbi ismerője által helybenhagyott megállapításával, hogy bátyja „Goethe nyelvével élete fogytáig hadilábon állott.“⁸ Hogyan olvashatta akkor a saját verseinél is zsúfoltabb szimbolikájú Zarathustrát? Ha nem is lehetne közvetlen Nietzsche-ismeretét igazolni, akkor is akadna kielégítő megoldás. Nagyműveltségű váradi barátaival való érintkezése,⁹ a lapokban megjelent szemelvényes fordítások s a zseni intuíciója, mely a kevésből is megismeri a lényegét, nélkülözhetővé tették számára a művek eredetiben való olvasását. Az alkati rokonság, az élménystílus azonossága pedig érthetővé teszi a filológiai alig magyarázható megfeleléseket is. De még így is problematikus marad Nietzsche-ismeretének eredete, mely régebbre, debreceni korszakába nyúlik vissza.¹⁰ A kérdést véglegesen megoldja s egyben a filozófushoz való viszonyát is teljesen megvilágítja egy igen érdekes vallomása:

— „Testvéreim, vigyázzunk arra, mit mondott Zarathustra s ne engedjük Nietzsche Frigyest földönteni, míg bálvány nem lesz belőle is. Ha ő nem lett volna, talán sokan nem volnánk, de ha volnánk, mi volnánk az eldobott mankók, melyeket még tűzre se vetnének. Ő volt az első nagy

⁵ Fehér Dezső: Ady Endre. (Még egyszer. Nagyvárad, 1903.) Nagyváradai Napló, 1903. okt. 3.

⁶ Nagy Andor: Tavasz Váradon. Magyar Hírlap, 1937. ápr. 16.

⁷ Ady Lajos: Ady Endre, Budapest, 1923. 95—6. l.

⁸ U. o. 54. l.

⁹ V. ö. az Ady-Múzeum közleményeit. I—II. Budapest. Év. n. és Nagy Andor: i. m. (Magyar Hírlap, 1937. február—június. — Könyv alakban is megjelent).

¹⁰ V. ö. Dyb: A hétről. Debreczen, 1899. júl. 15.

alkotó, aki rombolásával megalkotta a mi bátorságunkat. — Óh csak megteremne, aki Nietzsche után jön, az Igen és Ámen kategórikusa. Aki csak a kisujját nyujtaná be a szívünkbe s ettől már nevető oroszlánok lennénk. Testvéreim, csak annak van joga Nietzsche-t úgy szeretni, aki olyan nehezen találkozott vele, mint én. Már tizenkilenc éves voltam s még mindig csak azt éreztem, hogy valakinek az árnyéka vagyok. Bambán futottam valaki után s a nevét is Öreg Jánostól¹¹ hallottam először, aki Debrecenben professor philosophiae. Csak annyit mondott róla, hogy Nietzsche bolond volt s meghalt agylágyulásban. S nekem az elfelejtett derdie-das sem volt akadály, hogy tudatlan árnyékából tudatos árnyéka legyek. — ha valaki úgy érzi közületek, hogy többet kíván, mint a szeretet, már a Nietzscheé. — Ő volt a Szellem, az Értelem jó táncosa, aki sírva is csuhajgatott s rogyásig táncolt. Nekünk már könnyebb mernünk, mert ő épen úgy megpecsételte a tanítását, mint az, akit gyűlölt. Akit Nietzsche gyűlölt, azt az alázatos Érzés, — őt, Nietzsche-t pedig a fékezhetetlen Értelem vitte föl a Kálváriára. Ő, az értelem Krisztusa, szerencsés a jövődre nézve azért, mert sokféle értelmű. Ő önmagát hozta, ez a Nietzsche Frigyes, új költői hasonlattal, új Istennel jött.¹²

Ez a hatalmas élmény továbbrezeg hírlapi cikkeinek hosszú sorában is.

— „hej, ha volna egy szobám, melyben minden az én nagyjaimról, Heinéről, Byronról, Nietzsche-ről s a többiről beszélne s melyben én olykor megtisztulhatnék a szent hangulatoknak legszentebbjeiben!...“¹³

Mikor barátját, Somló Bódogot, progresszív gondolkozása miatt meg akarták fosztani tanszékétől, sajtóharcot indított védelmében.¹⁴ Zarathustra pátozával gúnyolja a reakciós felfogást:

— „Majd szól a gonosz: gondolkozatok. Jaj nektek, ha

¹¹ A debreceni jogakadémia tanára volt.

¹² Ady Endre: Nietzsche és Zarathustra. (Fényes Samu Zarathustrafordítása.) Budapesti Napló, 1908. márc. 5.

¹³ Dyb: A hétről. Nagyvárad Napló, 1902. aug. 3.

¹⁴ Ady Lajos: i. m. 83. l.

gondolkozni fogtok. — Azt mondom nektek: jaj, ha az ember kaoszt hordoz az ő vemhében.¹⁵

A politikai szatira Zarathustra első beszédének paródiája; a groteszk forma alatt is megvillan Ady nietzschei alapérzése:

— „Nicht eure Sünde — eure Genügsamkeit schreit gen Himmel —“ (VII. 15.).

Az „extra Hungariam non est vita“ elvével szemben azt vallja, „hogy ha Európában élni és győzni akarunk, akkor ázsiai magyarokból „jó európaiak“ kell lennünk.“¹⁶

Közvetlenül első párizsi útja előtt írja a végzet igenlésétől („amor fati“!) és az élet abszolút értékességének hitétől eltelve:

— „Az élet szent, szép, hatalmas és értékes valami. A sárban is szép, a szűz havasi tetőn is. Mert mélység és magasság az élet. — Nem siratok a multamban semmit. — Pénzt, polgári módot, borostyánt nem hajszoltam. Csak önmagamot akartam megtalálni s ma már úgy érzem: büszke, szabad és bölcs vagyok. — Éltem... És nincs más igazság, mint az élet. — Minden bölcs és törvényszerű az életben.“¹⁷

A XIX. századról ezt mondja:

— „Napolconnal kezdte s Nietzschével végezte szépen és stílusosan.“¹⁸

A tragikus germán világnézetet szembeállítja a latin életigenléssel:

— „Ha Nietzsche meteorok elébe tartja gögös, szomorú fejét, Meudon fái között az élet szerelmes himnuszát éneklő az emberiségnek egy Zola.“¹⁹

Ihlettelen, „józan“ perceiben hajlandó néha — mint legelső cikkében láttuk — az „Übermensch“ és a „jenseits von Gut und Böse“ fogalmának irónikus szemléletére is.

A választási korteskedés undorral tölti el:

¹⁵ A. E.: Zarathustra a jogakadémián. Nagyvárad. Napló, 1903. szept. 17.

¹⁶ Juhász Gyula: Ady és a Holnap. Holmi. Budapest. Év n. 89. I. (A „guter Europäer“ nietzschei gondolata.)

¹⁷ Ady Endre: Itthon vagyok. Szilágy, 1903. nov. 26.

¹⁸ Ady Endre: Költők. Budapesti Napló, 1906. dec. 18.

¹⁹ Ady Endre: Ibsen és Mistral. U, o. 1906. júl. 21.

— „A mi úri és paraszti parasztjaink túlságosan progresszívek nekem, nagyon előkelők. Büdösek a bűntől és a bűn és erény előkelő tagadásától.“²⁰

Inkább tudálékos, mint őszinte és mély önjellemzésében írja:

— „A Tasok vitézlő vére ez, huncutul effeminálódva. — A többi csak cafrang rajtam, a többi: a civilizáció, a nehezemre eső férfiaszkodás, a Nietzsche koncepciójára rálicitáló én-kultusz.“²¹

Csak 1910 körül kezdik meglátni lényének és költészetének nietzschei jellegét. Karinthy Frigyes szerint hatásának alapja „az önelragadtatásnak — — mámoros zarathustrai érzése.“²² Oláh Gábor²³ az egyező stiluselemekre, Riedl Frigyes²⁴ szimbolikájuk rokonságára, Loósz István,²⁵ majd Benedek Marcell²⁶ közös magatartásukra utal. Szabó Dezső a „Korszerűtlenek“ rejtetten önábrázoló stilizálásával állapítja meg Ady történeti jelentőségét:

— „Ady ép oly energia forrást jelent a fiatal magyar generációnak, mint Nietzsche a németnek. — Ő jelenleg az új generáció leghatalmasabb nevelője egy magyarabb magyarság, egészségesebb morál, élethebb élet felé.“²⁷

A zarathustrai érzés pályája végéig nem lobban ki benne; vezérmotivum gyanánt fel-felbukkan magatartásában és fordulataiban (*Fekete Hold éjszakáján, A Holnap elébe, A köd-be-fúlt hajók, A Halál rokona, Vezeklő vigadozás zsoltára, Szent Lehetetlenség zsoltárja, A veszélyek Istene, A megunt csatazaj*), de sehohsem olyan mélyen átélt, mint *A magyar Ugaron-ciklus* verseiben. Ady nagy Nietz-

²⁰ Ady Endre: A paraszt Nietzschek. Pesti Napló, 1910. máj. 29.

²¹ Ady Endre: A magyar Pimodan. Nyugat, 1908. 4. sz. 182. l.

²² Karinthy Frigyes: Ady Endréről. U. o. 1909. 10–11. sz. 561. l.

²³ Oláh Gábor: Írói arcképek. Budapest, 1910. 142. kk.

²⁴ Riedl Frigyes előadása Ady Endréről. Ady-Múzeum. II. k. 147–8. l.

²⁵ Loósz István: Ady Endre lírája tükrében. Szabadka, 1914. 85. l.

²⁶ Benedek Marcell: Ady-breviárium. Budapest, Év n. I. k. 199–200. l.

²⁷ Szabó Dezső: A romantikus Ady. Nyugat, 1911. 24. sz. 1094. l.

sche-periódusa, mely 1903-tól 1906-ig tart, itt éri el fejlődésének legmagasabb fokát.

Az *Új versek* nagyszerű jelzői, összetételei, szimbolikus megszemélyesítései már Nietzsche nyelvének élménye után keletkeztek. Ilyenek:

Szép szeretőm: az ifjú Mosoly,
(A Léda szíve)
Pán-kereső utamba most már
Mámor-gályák utasa én
Itt állok a zord Bizonyosnál.
(Vén faun üzenete).

A tenger, ez a sápadt részeg,
Ezüstlávát ivott —
(Vörös szekér a tengeren)

Királyleányom, szűz Teljesedés —
(Az alvó királyleány)

Az életet mint nőt jeleníti meg (*Halál a sineken*).²⁸

Első párizsi tartózkodásának idejéből²⁹ a következő feljegyzéseket olvashatjuk noteszában:

— „Stendhal, Nietzsche előfutárja.“³⁰

— „Kirkegaard Sören. A dán Nietzsche.“³¹

— „Intellektuális lénynek nem lehet bizakodónak lenni. Legfeljebb Nietzsche-szabású léleknek. De hol vannak Nietzschehétől a magyar intellektüellek?“³²

„Egy vidám Krisztus.“³³

„Legyetek áldottak új Horizonok, új fájdalmaik.“³⁴ (Az utolsó jegyzet az *Új vizeken járok* csirája).

A világvárosi ragyogás sem tereli el figyelmét legbelőbb problémájáról; a filozófus személye és gondolatai nem vesztik el varázsukat s ösztönző hatásukat.

Nietzsche-élménye jóval régibb a sokat emlegetett Párizs-élménynél, és ez ösztönzi első „igazi“ verse írására. (*Az én menyasszonyom*). De csak a kettő találkozásakor fogamzik meg benne *A Magyar Ugaron*-ciklus. Lelkének új nagy

²⁸ V. ö. Zarathustra két táncdalát. (VII. 157., 329.).

²⁹ 1904 nyaratól 1905 januárjáig.

³⁰ Ady Endre Párizsi noteszkönyve. Budapest, Év. n. 16. l.

³¹ U. o. 21. l.

³² U. o. 24. l.

³³ U. o. 28. l.

³⁴ U. o. 29. l.

megtágulása, az elképzelt lehetőségek közvetlen szemlélete nyomán döbbsenti Nietzsche tragikus magyarsága és elrendeltetése tudatára. Ekkor ismeri fel Ady, „az örök egyedülség bús magyar titká“-nak tudója, eszmei és stílushatásokon s asszociatív megfeleléseken túlterjedő végzetrokonságát — a megnemértettségekben és korszerűtlenségben — a „hetedik magány“ tragikus bölcsével. Megvilágosodott küldetés-hite veti meg prófétai magatartásának alapját s indítja sorsa föl-tétlen igenlésére. Faji elégedetlenségének, a szebb jövő akará-sának, Zarathustra kozmikus elégedetlensége jár előtte.

Létezés és megsemmisülés dionizoszi egybelátása s az egyén szentségének hite csendül össze a zenitjét meghaladt költő élethimnuszában:

Támadjatok föl, jól figyelő ősök:
 Én tömeg-Mának nem adtam magam,
 Nekem az Ember egy folytonos ember
 S nekem semmi ma sem vigasztalan.
 Most építem vulkánokra a fészke-m,³⁵
 De fajtámra is mostan figyelek
 S most hiszem el, hogy elhinni szabad,
 Hogy milliókért élhet egy-nehány.

— — — — —
 (Hallom, hogy az egész föld dübörög
 És átkozódnak, kik máskor imáznak):
 Ma mosoly-csokrát szórom szét a számnak,
 Evoé, Élet, be gyönyörű ősz jött.

(Az ősz dícsérete. 1914.)

VIII.

Irodalmi kultúra.

Babits Mihály, Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső barátsága Nietzsche jegyében. — Művelődési élményük elmélyülése. 1. Levelezés. 2. Tanulmányok és fordítások. 3. Versek. — Babits Vörösmarty-essay-i: Nietzsche teljes beolvadása kultúránkba. — A visszahatás: Szabó Dezső expresszionista programjásai.

A nietzschei gondolatokra finoman rezonáló¹ Osvát Ernő 1901-től fogva többször is megkísérli „nyugatos“ íróinknak

³⁵ V. ö. Nietzsche: „Baut eure Städte an den Vesuv!“ (VI. 241.).

¹ Osvát Ernő: Az elégedetlenség könyvéből. Gyoma, 1930.

egy folyóirat köré tömörítését,² de törekvését csak 1908-ban — a *Nyugat* megindulásával — koronázza siker. Jobbára az ő égisze alatt álló rövidéletű folyóirataink már az új század első éveiben tele vannak Nietzsche-ről szóló közleményekkel. A „Figyelő“ (1905) három ismertetést, egy kis tanulmányt s egy szemelvényes fordítást tartalmaz.³ Jelentékenyebbek a Babits Mihályt és Juhász Gyulát megszólaltató *Tűz*⁴ cikkei. A *Nyugat* első évfolyamának mintegy tíz cikke kapcsolatos Nietzsche-vel.⁵

Az iránta megnyilvánuló érdeklődés 1904-ben erősen felfokozódik; ekkor alakul ki — főképen az ő szellemében — a három filozopter: Babits Mihály, Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső barátsága. Egyetemi éveik rajongásáról Kosztolányi és Mohácsi Jenő emlékeznek meg;⁶ Juhász Gyula szerint Nietzsche „tragikus sorsa, mély és erős életérzése, művészi szelleme — — döntően hatottak az akkori ifjúságra. — Babits az egyetemen be is mutatott néhány részletet a készülő Zarathustra-fordításából.“⁷ Nietzsche-élményüket ifjúkori leveleik alapján szépen méltatja Tolnai Gábor.⁸

A hatalmas művelődési élmény első lecsapódását levelezésük őrizte meg.⁹ Évekig (1904—6) Nietzsche áll érdeklődésük középpontjában.¹⁰ A róla szóló irodalom termékeit megküldik egymásnak; vitáznak bölcséletéről, bámulják mint

² V. ö. Farkas Lujza: A *Nyugat* és a századeleji irodalomforduló. Budapest, 1935. 14—8. l.

³ V. ö. 78. l.

⁴ Szerk. Mohácsi Jenő, Hegedüs Gyula. Egyetlen száma 1905. ápr. 20-án jelent meg.

⁵ V. ö. 79. l.

⁶ Kosztolányi Dezső: Négyesy László. Új Idők, 1935. 4. sz. 113—4. l. — Mohácsi Jenő: Utazásom Adyhoz. *Nyugat*, 1937. 4. sz. 285. l.

⁷ Juhász Gyula kiadatlan jegyzeteiből. *Nyugat*, 1937. 5. sz. 323. l.

⁸ Tolnai Gábor: Arisztokratizmus és szecesszió. U. o. 1937. 5. sz. 336—7. l.

⁹ A kiadatlan levelezés szemelvényeinek közléséért Kosztolányi Dezsőné önagységának e helyt is hálás köszönetet mondok. — Kosztolányi néhány leveléből idéz Babits Mihály: Kosztolányi Dezső levelei Babits Mihályhoz. *Nyugat*, 1936. 12. sz. 403—16. l.

¹⁰ Ugyanebbe az időbe esik (teljesen függetlenül tőlük) Ady nagy Nietzsche-korszaka.

költőt, s mindnyájan érzik ösztönző hatását. A legnagyobb dicséret, ha egymás jó verseit nietzscheinek mondják.

A tizenkilencéves Kosztolányi levelei árulják el a legmélyebb lelki izgalmat. Igyekszik ezt leplezni többnyire fölényes hangjával s a felülkerekedésre irányuló erőfeszítéseivel. Babitsnak írja:

— „A Nietzsche-féle „Jenseits von Gut und Böse“ erkölcsiségét már jól láttam akkor is, mikor először hallottam róla s Julius Hart könyve csak megerősítette bennem azt a nézetet, melyet különben Ön is hirdet egy versében.“¹¹

Heinében Nietzsche anticipálóját látja:

— „Érdekes, hogy mennyire jól lát e Henrik: mondhatnám ő a világegyetem legjobban látó Henrike. Nietzsche nevét, ki akkor még az örökkévalóság méhében szendergett, majdnem kiírja s a világtörténelmi eseményeket mindég abból a látponthból nézi, melyből Napoleont a legnagyobbnak látta. Nem véletlen hitem szerint, hogy Heinének és Nietzsche-nek közös ideálja volt: Napoleon.“¹²

Az állandó belső alakulás nyugtalanságából biztos partok felé vágyakozik:

— „Ibsen és Nietzsche, kikbe fanatikusan kapaszkodtam bele az utolsó időbe, öt óra alatt elvesztették előttem minden nimbuszukat (az idő alatt, míg a vonat Bpestről Bécsbe ért) s Tolsztoj, kiben ma hiszek, nem tudja irányítani életemet, mert korhadt és romlott már minden dongám és rozsdás minden szegem. A kötöttség szükségét érzem s szeretnék egy religiót magamnak.“¹³

Az élet feltétlen tiszteletét hirdeti:

— „Megtanultam, hogy ami exisztál, feltétlenül szent, már azért is, mert él s a mult hagyományait nem kell leköpnünk, mert porosak, de tédet kell hajtanunk előttük, mert v a n n a k. — (A „Rouge et Noir“ nietzschei jellegéről:) Arcomba csap a hasonlóság (ököllel) s érzem Nietzsche-t. — (Babits egy verséről:) A Nincsen kísértet azonban fölséges, babitsos és nietzsché. “¹⁴

¹¹ A levél kelte: Szabadka, 1904. aug. 1.

¹² Babitsnak. Szabadka, 1904. szept. 16.

¹³ Babitsnak. Bécs, 1904. nov. 4.

¹⁴ Babitsnak. Bécs, 1904. nov. 20.

Babits improduktivitását fájlaló panaszára írja:

— „Részemről, a nietzschei olvasmányok hatása alatt, elűztem az ily perceket, ha jöttek; gyengeségnek tartottam lefogni őket; — valószínűleg Ön is.“¹⁵

Számára Nietzsche nemcsak ihletforrás, hanem emberi norma is. Kisebb nézeteltérés után így ír, Babitsról — Babitsnak:

— „Ez nem Nietzsche-hív — szoltam magamban és írtam másoknak — hanem Nietzsche-fordító, — megforgató és kiforgató.“¹⁶

Íme a barát verseinek magasztaló bírálata:

— „mert én bizony nagyon keveset tudok az Ön gyönyörű írásaiban kifogásolni, ó, Nietzsche-stílú, kedves, sápadt arcu és égőszemű kávéivó!“¹⁷

Türelmetlenül sürgeti a *Zarathustra* megküldését:

— „Már kétszer írtam a Nietzsche-könyvért s még máig sem kaptam meg. Kérem legyen olyan jó, adja póstára, mert föltétlenül szükségem van reá pár napra. Az összes meglevő Nietzsche fordításait, a Spinoza-sonettet rögtön levelem vétele után küldje, úgy, hogy még szombaton megkapjam!!!“¹⁸

Ezekkel a szélsőséges megnyilatkozásokkal szemben Babits Nietzsche-élménye mély, de higgadt és tárgyilagos. Érzi a filozófus inspiráló szerepét, de ez nem akadályozza kritikai állásfoglalásában:

— „szentjeim most: Spinoza — Nietzsche — Arany. Nietzsche elméleteiből ki lehet ábrándulni félórak alatt, de alakjának, csodálatosan tiszta és harmónikus alakjának bámulásából, remélem, hogy nem egyhamar gyógyulok ki. — A Lichtenbergert még nem küldöm, a jövő héten okvetlen.“¹⁹

Juhász Gyulának írja:

— „Ej most jut eszembe a Tragédia Születése: Ön nem tudja, hogy én a könyvet csak félig olvastam, mert indolemre szükségem lévén, be kellett adnom a könyvtárba;

¹⁵ Babitsnak. Bécs, 1905. febr. 18.

¹⁶ Babitsnak. Szabadka, 1905. júl. 29.

¹⁷ Babitsnak. 1906. ápril. 3.

¹⁸ Babitsnak. 1906. ápril. 4.

¹⁹ Kosztolányinak. Budapest, 1904. nov. 17.

azért tudnék róla beszélni egyetmást, mert ítélkeztem magamban fölötte...“²⁰

Igen érdekes a Nietzsche határtalan élvezetétől megcsömörlött Kosztolányinak Juhászhoz intézett levele:

— „olvasmányai közül legjobban Nietzsche érdekel. Valószínűleg Ön is hamarosan átmegy a gondolkodók bárányhimlőjén s rövid idő alatt ki tudja majd selejtezni a nagy moralista tanai közül a megtartandókat és felülemelkedik azokon, akik a forróvérű és fajtájú német minden különcködő és homályos kitétele előtt hasraesnek. Mindenesetre bölcsőbb dolgot nem tehet, mint hogy magába olvassza a nemest, de meglátja, hogy az életben hova redukálódnak még ezek a fentebbi elvek is. Annyit tanácsolhatok, ha kiolvasta a könyvet, vegye elő a másik nagy arisztokrata filozófust, Platot, ki különben a legkifejezettebben antipódja Nietzschének s ebben a világban érzi majd azt a harmóniát, melyet minden gondolkozó ember pihegően vár.“²¹

Ezt az inkább önmagának adott tanácsot még határozottabban is megismétli:

— „Dobja el Nietzschét és vegye elő Platot!“²²

Egyik levelében „Zarathustra Gyulá“-nak nevezi Juhászt.²³

Juhász Gyula Nietzsche stílusától mámorosodik meg:

— „Hogy Nietzsche hogy tetszett? Hát úgy, mint egy erdő éjszaka. — De van egy másik Nietzsche is. Az előbbi imponált, elragadott, vont és taszított, a másik, a másik megéjtett. A táncdalok Nietzschéje. — A költő, a művész, a Goethe, — Schiller, — Heine után kétségtelenül legelőkelőbb nagyságú germán író. Egyszóval a Darwinból kiinduló és Platon Gorgiasához visszatérő filozófus már nem izgat annyira, — persze azért mindig fog izgatni — mint a stílművész, a költő. Nietzsche... olvasni fogom újra, olvasni fogom, mint a siralomházban búsuló a Rózsa Sándor históriáját.“²⁴

²⁰ Juhásznak. Szekszárd, 1905. jan. 5. (Tolnai Gábor dr. közlése alapján.)

²¹ Juhásznak. Szabadka, 1904. dec. 23.

²² Juhásznak. Szabadka, 1905. jan. 2.

²³ Juhásznak. Szabadka, 1905. aug. 31.

²⁴ Kosztolányinak. Dátum nélkül.

Az ösztönző hatás nála sem marad el:

— „Nietzsche és a hellenismus című essaymet közli majd a M. Sz.²⁵ — Igaz, Nietzsche, a görögök és az evangélium egy marconán szép alakhoz vezettek: Julián császárhoz. Önmagamat látom a galileustól legyőzöttben, — (Aláírás:) Der Gekreuzigte.“²⁶

Az első leveleket egy év múlva követik a szélesebb közlésre érett reflexiók: a Nietzsche-cikkek. Juhász Gyula jár elől e téren. A filozófus jelentőségét ebben látja:

— „a hamis egyenlőség és a hazug szabadság korában ez a nagy egyéniség hangsúlyozza legerősebben az egyéniség jogát! — Goethe után, Heine és Schopenhauer mellett a német próza legnagyobb mestere.“²⁷ ... az érdeklődést — a hellenizmusra irányította oly korban, amikor az egyoldalú materializmus és szocializmus valósággal túltengett.²⁸

Majd elítéli szociológiai szempontból:

— „az Übermensch valóságos etikai köd és szociális kaosz. Egyén és társadalom — csupán egy szilárd, egyetemes elv alapján élhet és fejlődhetik: az emberi szolidaritás alapján.“²⁹

Reviczky keresztény s Komjáthy etikai lényével szemben Nietzsche pogány és esztétikai jellegére utal.³⁰

Ibsenről írt cikkében olvassuk:

— „Az egyéniség problémáját kétféleképpen bontogatták eddig: etikailag vagy esztétikailag. Jézus és Zarathustra, a szeretet és erő ideáljai, integettek eddig az öntudat Odyszeiáját bolyongó emberiség felé.“³¹

Egyidejűleg lírájában is mutatkozik már Nietzsche hatása. Kétségbeejti az örök visszatérés tana:

²⁵ Magyar Szemle. 1905. 38. sz.

²⁶ Kosztolányinak. Szeged, 1905. júl. 20.

²⁷ Juhász Gyula: Virágfakadás, 1905. 9. sz. 152. kk.

²⁸ Nietzsche és a hellenizmus. Magyar Szemle, 1905. 38. sz. 307—8. l.

²⁹ Nietzsche és a társadalom. Az új század, 1905. 2. sz. 82—3. l.

³⁰ U. a.: Reviczky Gyula. Virágfakadás, 1905. 7. sz. 98. l. — Komjáthy Jenő. Tűz, 1905. 1. sz. 20—1. l.

³¹ U. a.: Ibsen. Szeged és Vidéke, 1905. dec. 24.

Az örök haladás: dicső agyrém csupán,
 Örök forgás e lét; az állat visszatér,
 Vasketrecébe zár az Idő és a Tér,
 Agyad meddőn eseng a Nirvána után!
 (Az örök visszatérés)³²

Másik versében Jézust szólaltatja meg:

Míg könny pereg, vér foly, míg ide téved
 Egy tétova sóhaj: Én addig élek!

Zarathustra pedig ezt vallja:

Míg vágy fogan, mámor gyúl, ide téved
 Egy pogány újjongás: én addig élek!
 (Az élet hegyén)³³

E pogány-keresztény kontraszt mellett több ízben felcsendül a dionizoszi életkultusz hangja is (*Óda Dionysoshoz, Táncdal*). Ezek a versek mutatják legjobban, hogy csupán intellektuális élményről lehet nála szó, nem pedig alkati megfelelésről. Nem saját, jellegzetes melankóliájú hangján szól itt hozzánk.

Kant, Spencer, Nietzsche vár hiába engem,
 Igazság? Csak az élet az igaz.
 (Könyvtár)³⁴

Az élet megfosztja ábrándjaitól s látja:

Hogy Nietzsche, zengvén túlsó ormainkrul
 Csak lágyuló agy, mely bomlásnak indul.
 (Tudom már...)³⁵

Kosztolányi első verskötetéről ezt írja:

— „többezeréves húrokon sikonganak a magyar nietzschei gondolatok.“³⁶

A fiatal Kosztolányit a „nagy élet“ motívuma ragadja magával.³⁷ A fájdalmat megvető roppant erő himnuszát zengi:

Téged dalollok: vasderekú lator!
 Jéggé fagyott dac, néma, komor herosz,

³² U. o. 1905. okt. 8.

³³ Juhász Gyula versei. Szeged, 1907. 31. l.

³⁴ A Holnap II. Budapest, 1909. 193. l.

³⁵ Juhász Gyula: Hárfa. Budapest. Év n. 75. l.

³⁶ U. a.: Négy fal között. Kosztolányi Dezső verskötete. Szeged és Vidéke, 1907. máj. 26.

³⁷ Lehotai (K. D.): Komjáthy Jenő. Magyar Szemle, 1906. 34. sz. 530—53. l.

Ki meghaltál szégyen-keresztfán
S nem hajolál meg a gyáva kínnak.

— — — — —
Nyílt homlokú bűn fönti szabadsága!
Erényt pirító tisztakezű bűnös —
Te hallgattál kővé meredten,
Míg az erény nyavalyogva koldult.

— — — — —
S hogy néma lett az agykoponyák hegye

— — — — —
Két nagy s erős merevült a gyászfán.

(A bal latorhoz)³⁸

Megmámorosodik az ösztönök féktelen kiélésének elképzelésétől:

Allnak komor homlokkal, bús csoportba,
Mint elfogott nemes vadállatok
S bírkóznak a valóval, fogvicsorgva
És ajkukon van fájdalom dadog.

— — — — —
S mellükre Themis en-jóvolta örvén
Hízott, fehér lábával rátapos.

Dicső erő űznek, bömbölve marj hát!
Csavard ki csak a festett dáma kardját
Hajrá, a mérleg serpenyője kong...
Cibáljátok köpenyje szegletén,
Ha nincs erőtök, majd segíték én,
A boldog örült, ki mindent leront.

(A gyilkosok)³⁹

Ez a „blonde Bestie“-t ünneplő, a hagyományos erkölcs ellen irányuló lázadás kiforratlan korszakának érdekes terméke; hangjának még az első versekkel szemben is érezhető idegenszerűsége elárulja, hogy itt is művelődési élménnyel van dolgunk. Az életérzés dionizoszi hatványozódását mutatja az *Őszi koncert*⁴⁰ és a *Kártya*.⁴¹ A költő állandó motívuma az élet és az egyéniség szentsége. Pályája vége felé, a halálra készülő számadásában, tiszta nietzschei akkord csendül meg:

³⁸ Kosztolányi Dezső: Négy fal között. Budapest, 1907. 25—6. l.

³⁹ U. o. 27. l. A vers alcíme: *Übermensch*.

⁴⁰ Kosztolányi Dezső: Összegyűjtött költeményei. Budapest, 1935. 85—102. l.

⁴¹ U. o. 103—11. l.

— — — gyáva az, ki boldog,
kis gyáva sunnyogó, mindent bezár,

— — — — —
de a boldogtalan tanyája sátor,
zászlója felleg, ő, csak ő a bátor
s a jó, csak a boldogtalan a hős.

(Számadás)⁴²

Babits Mihály első verseiről állapítja meg Kosztolányi:

— „csodás gondolat-nuance-ok szunnyadnak ebben a szóficamító, különködő, Nietzsche új nyelvére emlékeztető idiómában.“⁴³

Babits Nietzsche-élményének kiindulópontját művészi becsű fordítások⁴⁴ jelzik. Rámutat Juhász lírájának nietzschei elemeire.⁴⁵ Arisztokratizmusára jellemző egy tudósról írt nekrológja:

— „Volt valami benne a Nietzsche „mittelmässige Engländerei-
ből.“ — Hasznosság, érdekesség, újság: ez vezette.“⁴⁶

Első kötetének élére állított verse, az „odi profanum“-mal intonáló lírájának ez a jelképes nyitánya, hadat üzen a horatiusi „arany középszer“-bölcseletnek a nietzschei „soha-meg-nem-elégedés“ szellemében:

S ha Tibur gazdadalnoka egykor ily
mértéken zengte a megelégedést,
hadd dalljam rajt ma himnuszát én
a soha-meg-nem-elégedésnek!

— — — — —
— — — — — Te is vesd
el restségednek ónsúlyú köntösét,
elégeld már meg a megelégedést,

— — — — —
Görnyedt szerénység, kishitű pórerény

⁴² U. o. 310—1. l.

⁴³ Lehotai: A Holnap. A Hét. 1908. 37. sz. 600. l.

⁴⁴ Nietzsche: Délen. Ford. Babits Mihály. Tűz, 1905. 1. sz. 16. l. — A hét pecsét. (Az Igen és Ámen-dal.) Ford. Babits Mihály. Szeged és Vidéke, 1906. ápr. 29. (Szemelvény a Juhász Gyulával együtt tervezett, de el nem készült Zarathustra-fordításból).

⁴⁵ Babits Mihály: Juhász Gyula versei. U. o. 1907. okt. 20.

⁴⁶ U. a.: Hegedüs Pál. U. o. 1907. nov. 17.

ne nyomja lelked járomunott nyakát:

— — — — —
 hagyj kikötőt s aranyos középszert.

(In Horatium)⁴⁷

Teljesen áthatja őt is Nietzsche szava:

— „Nicht eure Sünde — eure Genügsamkeit schreitet gen Himmel —“ (VII. 15.).

Ez a felfogás vezeti intellektualizált bűn-kultuszához:

Elbízott erény! hízelegve gyávább
 s korlátoltabb lant rezeg udvarodban:
 ámde nem tisztább! Az enyémet néked
 ajzza, nemes Bűn,
 még ifjú izmom.

— — — — —
 Mert te vagy a nagy, te vagy új és bátor,
 te vagy az erős, te vagy a kiváló,
 villogó fejszéd a sűrűn járatlan
 új utakat tör.

Bűn, bűnnél százszor rokonabb erénnyel,
 mégis bűn, nagy bűn a buták szemében,
 kik kopott párnán a sötétben ülnek,
 félnek a fénytől.

(Óda a bűnhöz).

Bűn: minden egyéni, szabad, a hagyománytól eltérő vállalkozás.⁴⁸

Babits is a „tulsó partra vágyakozás nyila:“⁴⁹

Bűvös körömből nincsen mód kitörni,
 Csak nyilam szökhet rajta át: a vágó —
 (A lírikus epilógja).

Életkultuszában a műfordítása révén is magába olvasztott *Im Süden*⁵⁰ visszhangzik öntudatlanul:

s kedv támad bennem, érzem, új kedv
 verseket írni, lányt szeretni.
 (Éhszomj)

⁴⁷ Babits Mihály: Versek. Budapest. Év n.

⁴⁸ V. ö. Nietzsche, V. 16. l.

⁴⁹ V. ö. u. a., VII. 16. l.

⁵⁰ Schon fühl' ich Mut und Blut und Säfte
 Zu neuem Leben, neuem Spiel... (VI. 378.).

1910 körül Nietzsche neve már a legfelszínesebb csevegésekben is sűrűn szerepel.⁵¹ Így érthető Babits nyilatkozata:

— „A Nietzsche-utánzás sem igen imponál, mióta Nietzsche gondolatai is divatickek lettek.“⁵²

De azért megírja a legszebb magyar Nietzsche-essayt a fiatal filológusról.⁵³ Egyik tudományos eredményét, Simonides egy versének rekonstrukcióját méltatja. A filológus Nietzsche intuitív módszere nem alkalmas szerinte szövegkritikai vizsgálatra.

— „Filológusunknak konjektúráit inkább a saját lelkében rejlő költészet diktálja, mint a filológiai szükségesség. Van konjektúra, amelyben előre látjuk Nietzschét, a költőt, a Zarathustra rapszodiáinak, a Prinz Vogelfrei dalainak felleges fantasztikumú költőjét.“⁵⁴

Vázolja filológiai fejlődését, a filozófiába való átmenetet, majd nevelő hatásáról szól:

— „erkölcstelensége voltaképp a legmagasabb, legelőkelőbb erkölcs s új morálját amorálisnak maga voltaképp pedagógiai szempontból nevezi: edzés szempontjából. Erkölcsileg érzékenyebb lélek Nietzschénél kevés volt.“⁵⁵

De Babitsnak nem eddig tárgyalt írásai a legfontosabbak Nietzsche recepciója szempontjából. Vörösmarty-tanulmányai Nietzsche magyar útjának szimbolikus határkövei. Esztétikai intuíciójával meglátta a költő tragikus dionizoszi lényét s ezt nagyszerű stílérzéke nietzschei eszközökkel ábrázolta. „A gazdag végtelenség örökös együttlátását“ („tragische Erkenntnis“) s a költő szertelen képzeletét festi, majd azt mutatja meg, hogyan sikerült neki „tanulással“, művészi önfegyelemmel — „rendet csinálni a lázadt képzetek kaoszában —.“⁵⁶ ... az ifjú Vörösmarty az élet szeretője, több mint az élet szeretője: nem elégszik meg az élettel, hanem kilendül minden lehetetlenek felé. — Minden dolog végtelent

⁵¹ V. ö. Reveur: Saison. — A Chantecler-kalap. A Hét, 1910. 9. sz. 138. kk.

⁵² Babits Mihály: Futurizmus. Nyugat, 1910. 7. sz. 487—8. l.

⁵³ U. a.: Nietzsche mint filológus. U. o. 1911. 13. sz.

⁵⁴ U. o. 58—9. l.

⁵⁵ U. o. 62. l.

⁵⁶ Az ifjú Vörösmarty. Nyugat, 1911. 21. sz. 696. l. — V. ö. Nietzsche Wagnerről (II. 417., 452.).

rejteget, az egészség alatt rettenetes betegségek lehetőségei lappanganak és a szépség, — maga mondja, — mint a hínár, veszedelmes mély fölött jár. — A nagy művészet, amelyre Vörösmarty felért, valóban klasszikusan nyugodt hatásúakká teszi a verseket, bár éreznünk kell, mi minden van e nyugalom alatt. Az az egész teljes és nagyszerű élet, mely Vörösmarty minden képében ragyog, valami nagyszerű halállal van aláaknázva. — Egy tragikus filozófia van a nyugalom alatt, melynek megjelenése a művészet.⁵⁷ — Vörösmarty, Byron fénykorában, nem byroni lélek. Nem született betegnek; de a túlságos erő maga is betegség; a túlságos élvezet fájdalom. A betegség relatív; plussza, minussza van. Vörösmarty lelke fölfelé beteg.⁵⁸

Babits Nietzsche szellemében rajzolja Vörösmarty tragikus életérzését s korszerűtlenségét; a művészet és a betegség lényegét is az ő alapján értelmezi. A nietzschei elemet tökéletesen magukba olvasztó tanulmányaival a filozófus magyar recepciója befejezettnek tekinthető.

A visszahatás sem várat sokáig magára. Szabó Dezső két elmélkedésben — életszemléletét feltáró expresszionista programírásaiban — a nietzschei világkép ellen fordul s ezt ad absurdum vezetve a mult rekvizitumai közé utalja. Mélyen áthatják Nietzsche gondolatai, esztétikai világnézete, stílusa s így a filozófus „legyőzését“ a nagy ellenféltől kölcsönzött eszmékkal és fordulatokkal éri el. Megállapítása szerint a kereszténység elvesztette összetartó erejét s ezért új nagy kötöttségre van szükség.

— „Dogmát, dogmát a mozaikra tört emberiségnek! Dogmát, mely tüzes szél legyen s a meddő egyénkéket egy új teremtő közzé sodorja. Dogmát, mely nagy szeretetet és nagy gyűlöletet adjon az izomnak, mert csak a szeretet vagy gyű-

⁵⁷ U. o. 700 kk. — V. ö. Nietzsche: „Der Grieche kannte und empfand die Schrecken — — des Daseins: um überhaupt leben zu können, mußte er vor sie hin die glänzende Traumgeburt der Olympischen stellen.“ (I. 65.).

⁵⁸ A férfi Vörösmarty. U. o. 1911. 24. sz. 1041. l. — V. ö. Nietzsche: „Gibt es vielleicht ein Leiden an der Überfülle selbst?“ (I. 34.) — „Gibt es vielleicht — — Neurosen der Gesundheit?“ (I. 39.). — A kétféleszenvedőről: v. ö. VI. 351. l.

lölet épít. — A természettudományos ketrec épügy korlátolt-ság, mint a vallás-erkölcsi. Nem vettétek-e észre, hogy az ember mennyire határtalan?⁵⁹

Walt Whitman-ban látja a jövő emberét, akit megint csak nietzschei eszközökkel jellemez.

— „Az élet nem szisztéma, hanem magát folyton újjá teremtő sokféleség —. Minden dolog egyenlően fontos, szent és igaz, mert minden konstitutív része az életnek. — Énem minden jelenésében egy széttagolhatatlan egységes történés az egytetemes életnek. Minden fázisomban, az apollói magamranézésben is épp úgy a rohanó élet-akarát exaltál, mint a dionizoszi tett-mámorban. Az élet szerinte (Whitman szerint) egy sohasem kezdődő végtelenbe folyó derült nevetés, s szerinte az az Uebermensch, aki ezt a nevetést a leg-hosszabb továbbhangzásban rezonálja. — Az új kor embere Herkules, erejével túl van a jón, a rosszon, a lelkiismereten, derült energiájában követi a maga pályáját. — Íme a derült, az erős, demokratikus Uebermensch, mely később tigrisvonásokkal fogja magát aristokrata-mumussá pózolni Nietzschénél.“⁶⁰

Groteszk és irónikus másik elmélkedése: *Morál*.

— „Az Untermensch tánciskolába járt Nietzschéhez és mikor magára táncolta egész mesterét, odament az emberek közé, elkezdett táncolni és azt mondta: Nincs jó és rossz, nincs erkölcsös és erkölestelen: én vagyok. — Én vagyok az eget fúró sas és nektek csak annyi értelmek van, hogy zsákmányok lehettek.“⁶¹

Az Untermensch egy napon arra ébred, hogy az emberiség kihalt. Ráeszmél kicsinységére:

— „ti vagytok az ok, a cél és az értelem. — Volt nyomorult bizarr kis énje felgazdagodott mindenki életévé, énje óriási kitágulással egybetestesedett egy élő egészbe az egész volt emberiséggel, élete megérte legfelsőbb lehetőségét: Mitmensch-csé végtelenült. . . . téved, aki azt hiszi, hogy annyi élet van, ahány ember. Csak egy széttéphetetlen élet van: az

⁵⁹ Szabó Dezső: A futurizmus: az élet és művészet új lehetőségei. Nyugat, 1913. 1. sz. 17. l.

⁶⁰ U. o. 20. l.

⁶¹ U. o. 1913. 17. sz. 289. kk.

Emberiség. — Az életnek az értelme a morál. — A morál az Emberiség-egyén öntudata az emberatomban. — A morál cselekvő résztvevés az örökkévalóságban. Az eredendő bűn: az egyén, az én. — Az első „egyénné, énné“ betegedés volt a Bűnbeesés. — A szánalom a művészet és a történelem kialakító ereje. Minden új kor, minden új művészet az emberi szánalom megtágulásából született.⁶²

Szabó Dezső utóbbi cikkében leszámol a háborúelőtti individualista világnézettel, melynek legfőbb képviselőjét Nietzscheben látja. Expresszionista lényé új kollektív korszak jövetelét érzi, az egyetemes részvét uralmának érkezését. Ezzel az autonóm ember válságát feltáró elmélkedéssel zárul a magyar Nietzsche-kép változásainak negyedszázados története.

*

Daß ein solcher Mensch geschrieben hat, dadurch ist wahrlich die Lust auf dieser Erde zu leben vermehrt worden. (Montaigne-ről. Schopenhauer als Erzieher.)

Nietzsche a világirodalomnak azok közé a ritka nagyságai közé tartozik, akik iránt a magyarság nincs pusztán egyoldalú hálára kötelezve. Pályája Liszt Ferenc és Petőfi szellemi közelségében indul meg, s — számunkra jelképesen — Turinban, az agg Kossuth számkivetése helyén, zárul. A romantikus ifjú lelkében mély benyomást hagyott zenei és irodalmi magyarságélménye. Erre vallanak magyaros szerzeményei s irodalmi próbálkozásai (*Der alte Ungar*). A magyar heroizmusról való felfogását Liszt alakítja ki, akivel személyesen is megismerkedik. Műveit megküldi Lisztnek s nagy súlyt helyez véleményére. Petőfi több versét megzenésíti.

Csaknem összeomlásáig visszhang nélkül maradt szava európai viszonylatban is feltűnően korán jutott el hozzánk. Már Brandes nagyarányú propagandájának megindulása idején is vannak irodalmi nyomai a magyar Nietzscheismeretnek (Péterfy Jenő, Dóczy Lajos, Diner-Dénes Jó-

zsef). Komjáthy Jenő a legelsőek egyike, akik a Zarathustra gondolataira költőileg rezonáltak. Hasonlóképp világirodalmilag is kezdeményező az *Élet* Nietzsche-kultusza (Diner-Dénes József, Gerő Ödön, Katona Lajos); itt alakul ki a magyar Nietzsche-kép első változata. Ezt a periódust röviden rousseauinak nevezhetjük; a kor naturalista szellemétől s egyre fokozódó szociális érdeklődésétől fűtött rajongók Ibsennel társítják a filozófust s a „természetes“ emberséghez való visszatérés és az egyéniség prófétáit ünneplik bennük. A jellegzetes primér Nietzsche-Ibsen-Tolsztoj képzet-társítás megtalálható a Nietzsche etikai jelentőségét feltáró Schmitt Jenőnél is.

A hagyomány keletkezése idején (1896: Szlávik Mátyás, Szilágyi Géza) már elkezdődik a filozófus második — Stein Lajos által megindított — alakváltozása; ez a szociológiai és morális kritika kora. Elvetik pozitív eszméit („Übermensch“, „jenseits von Gut und Böse“, „ewige Wiederkehr“), s felróják a szociális szempont hiányát; bölcséleti jelentőségét megtagadva vagy kevésbé értékelve íróművészetét magasztalják (Somló Bódog, Pollák Illés, Müller Izidor, Wildner Ödön).

A századforduló tereli reá az akadémiai filozófia figyelmét (Böhm Károly, Buday József, Alexander Bernát). Igen jelentékeny etikai és vallásfilozófiai visszhangja támad; a hagyományellenes nézeteit elítélő, de társadalomkritikáját olykor helyeslő bírálatok meglátják erkölcsi és pozitív keresztény vonásait is (Vetési József, Masznyik Endre, Szász Béla, Burján Károly, Tankó Béla). Prohászka Ottokár Nietzsche-vel folytatott belső harcának lecsapódásai vallásbölcséleti irodalmunk legértékesebb termékei közül valók.

A nietzschei elem — Ady lírájában feloldódva — szellemi műveltségünk örök, időn felül álló tényezőjévé válik.

A háborút megelőző évtizedben gazdagon kibontakozó esztétikai kultúra képviselőinek, a Nyugat-nemzedék klaszrikusainak: Babitsnak, Juhásznak és Kosztolányinak artistikus világnézetét Nietzsche alakítja ki:

— „nur als aesthetisches Phänomen ist das Dasein und die Welt ewig gerechtfertigt —“ (I. 77.).

Közös etikai alapelvük a „soha-meg-nem-elégedés“ filozófiája:

— „Nicht eure Sünde — eure Genügsamkeit schreit gen Himmel“ (VII. 15.).

Ez az arisztokratikus-esztéta irány érleli teljességre a magyar Nietzsche-problémát s hajtja végre az új értékelésnek és formanyelvnek kultúránkba való teljes beolvasztását. — A Nietzsche-recepció története egyben a magyar szellemi élet világháború-előtti negyedszázadának története is.

Lengyel Ernő.

NÉMET KLASSZIKUSOK — MAGYAR CENZÚRA.

Napolcon 1809 május 10-én vonult be másodszor Bécsbe. Az osztrákok számára romantikus lelkesedéssel megkezdett esztendő a bécsi kormány futásával végződött. A többi hivattal együtt megszűnt a cenzúra-hivatal működése és a franciák a maguk elvei szerint cenzúráztak az osztrák császárvárosban. Igénybe vették a sajtót ők is, mint a magyarokhoz intézett proklamáció esetében, mely azután Batsányi vesztét okozta. Kihasználták azonban a bécsiek is a helyzetet, a kiadók föllélegzettek a sajtóra nehezedő nyomás enyhülésére és egymás után jelentették meg az eddig tiltott könyveket. Kiadták Goethe, Schiller, Wieland összes műveit, Voltaire válogatott munkáit és Rousseau Heloïse-át. Megjelentek a közönségtől annyira kedvelt könyvek, melyeket évek óta nélkülözött a könyvpiac: Kotzebue írásai, Veit Weber regéi, Eckhartshausen imakönyve és sok-sok kedvelt és mostoha sorsban részesült regény.

A kormány visszatérése után azonban ott folytatta a cenzúra-hivatal is működését, ahol abbahagyta. Hager báró a megszállás alatt kiadott könyvek jegyzékét egy előterjesztés kíséretében bocsátotta az uralkodó elé, aki 1810 augusztus 19-én írta alá határozatát ebben az ügyben.

E szerint admittitur jelzetet nyertek Schiller, Goethe, Wieland munkái és Eckhartshausen imakönyve. Toleraturt néhány regény, köztük egy *Bibliothek auserlesener romantischer Geschichten der Vorzeit* című sorozat. Transeat-tal láttak el többek között egy 24 kötetes *Bibliothek gewählter Unterhaltungsschriften*-t, Krammer lovagtörténeteit és Klingner filozófiai regényeit. Erga schedam korlátozták Krammer és Kotzebue néhány írásán kívül Rousseau Nouvelle Heloïse-át német fordításban, míg Thümmel: *Reisen in die mit-*

täglichen Provinzen Frankreichs és Voltaire: *Oeuvres choisies* francia és német nyelven damnatur jelzetet kapott.

Wieland és Goethe munkáinál az admittitur csak a teljes gyűjteményre vonatkozik és nem az egyes művekre, melyek közül több eddig erga schedam volt korlátozva és melyek most transeat jelzetet nyertek. Az így jelzett könyveket általában nem volt szabad hirdetni, azonban jelen esetben megengedték, hogy a kiadó katalógusába fölvegye azok címeit.

Wieland és Goethe összes műveinél az admittitur csak az eredeti kiadásra és annak már megkezdett utánnnyomására vonatkozott. Mivel Schiller művei eredeti kiadásban még nincsenek összegyűjtve, — így szól a rendelet — az admittitur csak arra a gyűjteményre érvényes, amely Anton Dollnál készült.

„Ha tehát Schiller összes műveinek eredeti gyűjteménye, mely állítólag készülöben van és több eddig kiadatlan írással fog bővülni, valóban megjelenik, azt mint új művet kell a cenzúra alá bocsátani, mely a klasszikus munkákkal szemben gyakorolt és elfogadott liberálisabb elvek szerint fogja azt megítélni.“

Schiller *Theater* című gyűjteményét tolerálták, a többi egyes művek pedig, melyek eddig szigorúbb elbírálás alá estek, mind transeat jelzetet nyertek.

A három fentemlített klasszikus összes műveinek hirdetésénél különben ügyelni kellett arra, hogy korábban eltiltott, vagy erga schedam korlátozott köteteknek csak a címét említsék, minden dicsérő megjegyzés nélkül.

E köteteknek falragaszokon való hirdetése is tilos volt.

Eckartshausen: *Gott ist die reinste Liebe* c. imakönyvénél az admittitur csak a német szövegre és a francia fordításra volt érvényes. A régebbi magyar és latin fordítás továbbra is tilos volt és új fordításokat a rendes úton kellett cenzúráztatni.

Az erga schedam korlátozott könyveket a kiadók, vagy megbízottjaik megtarthatták. Azonban kötelesek voltak írásban, becsületszavukra bevallani a birtokukban lévő példányok számát és reverzalist adni arról, hogy tanulóknak, mindkét nembeli ifjúságnak és egyáltalában ismeretlen embereknek nem adnak el ilyen könyvet. A vevők neveinek pontos jegyzékét kötelesek voltak hónapról-hónapra — a

kíváltság elvesztésének terhe alatt — az udvari cenzúrának benyújtani. Nemcsak megengedték a könyvek kiadóinak, hogy azokat külföldre szállítsák és ott eladják, hanem arra külön fel is szólították őket.

Ezt a rendeletet Hager augusztus 27-én közölte a magyar kancellárral, kifejezve abbéli kívánságát, hogy teljes egészében Magyarországon is alkalmazzák, tekintve, hogy a jelek szerint a kérdéses könyvek nagyrészt Magyarországra és Erdélybe vitték. A szeptember 14-i dekrétum ebben az értelemben rendelkezett. (1810. 2/20.)

A mai ember számára mulatságos ez a nagyképű és aprólékos rendelet, mely bürokratikus egykedvűséggel skatulyázza el a klasszikusok műveit a Klingerek és Kramerek írásai mellé. Ferenc császárnak és tanácsadóinak még fogalmuk sem volt Goethe vagy Schiller emberi nagyságáról és költői jelentőségéről.

*

A klasszikusokkal sok baj volt, kitiltani nem lehetett őket, viszont a szabadabb eszméket beengedni ellenkezett a kormány politikájával. Goethe összes műveit csak az 1809-es bécsi kiadásban lehetett megkapni. Különben minden egyes kötet más-más elbírálás alá esett. Az egyetlen teljes kiadás hamar elfogyott. Ezért szükség volt egy kasztigált kiadásra, mely a bécsi cenzúra rostáján törve keresztül a weimari bölcs műveit, nem lehetett többé veszélyes az alattvalók nyugalmára. Ezt a munkát el is végezték, a bécsi cenzor beletörölte a pennáját Goethe halhatatlanságába és 1816-ban engedélyt adtak Cotta stuttgarti kiadóinak, hogy a javított formában kiadhassa Goethe összes műveit, Strausz Antal bécsi nyomdájában. A művek újranyomását, vagy bármelyik külföldi kiadás terjesztését eltiltották, így védve meg a bécsi nyomdaipar anyagi és az alattvalók erkölcsi érdekeit. A magyar kancellária 1816 április 8-i dekrétumával rendelte el, hogy a revizori hivatal e művek kiadását vagy egy külföldi kiadás árusítását semmilyen módon meg ne engedje.

A rendelet szóról-szóra így hangzik:

Sacrae etc. intimandum: Reimpressione Universorum Operum Authoris *Goethe*, quorum correcta et aucta Editio in Typographia hujate

Antonii Strausz procuranda Stuttgardensi Bibliopolae *Cotta* admissa habetur, per ambitum totius Monarchie interdicta existente, Consilium isthoc Little Regium conformiter eoque subnexo respectivo Regni hujus Hgaricae Librorum Revisoratus Offo edocenda habebit, ne sive Reimpressionem praememoratorum operum, sive vero eorundem jam alibi in exteris nefors oris reimpressorum Distractionem quoquo modo, admittant. (1816. 2/22.)

A helytartótanács által ápr. 30-án kiadmányozott rendeletet a revizorok nem értették meg mindenütt egészen pontosan. A kassai főigazgató-helyettes, Prohászka Nikodémus a következő év május 29-én fölírt a helytartótanácsnak és elküldte a kassai revizor levelét, mely szerint a bécsi német újságok nyíltan hirdetik, hogy „felülmondott szerző Göthe“ összes művei kaphatók, ezért rendelkezést kér arra vonatkozólag, mint járjanak el a revizorok e kétes esetben. A helytartótanács visszaírt, hogy az összes művek Strausz nyomdájában megjelent formája megengedtetik és minden más kiadás terjesztése tilos. (1817. 2/21.)

*

A magyar filozófiai irodalom lassú megindulásában közrejátszott a cenzúra szigorúsága is. Igaz, hogy a közvélemény részéről sokszor nem találkoztak megértéssel a filozófia művelői és sok kézirat érdeklődés-hiány miatt porosodott a szerző fiókjában. A közvéleményt azonban a kormány befolyásolta és hogy a 90-es évek szellemi mozgalmassága után három évtizedes csend borult egyszerre az országra, a reakciós politikának köszönhető. A Martinovics összeesküvés véres elfojtása megfélemlítette az írókat, a közönséget pedig az állam szellemi gyámkodása őrizte meg a veszélyes ismertektől.

Kantot a helytartótanács 1795. jún. 15-i rendelete értelmében a katolikus iskolákban nem volt szabad tanítani. Delling János és Kreil Antal, Kant első magyar követői¹ állásukat veszítették filozófiai nézeteik miatt. A protestáns iskolák is elzárkóztak Kant tanai elől egy ideig, bár a racionalizmus ezekben mindinkább terjedt.

Magános emberek voltak az első magyar racionalisták,

¹ Pukánszky Béla: Kant első magyar követői. Protestáns Szemle 1924.

akik sokszor ellenséges környezetben, megnemértve zárták magukba gondolataikat. Az új világképet, melyet kialakítottak magukban, sokszor leplezgetve, prédikációk, imák, énekek keretében rejtették el gyanakvó szemek elől, végtelenbe-szaladó filozófiai távlatokat gyömöszölve a megszokott formák alá.

Márton István, a nagyhatású magyar kantianus is hal-kan merte csak megszólaltatni ész-tiszteletét, azt, hogy a természet és ész világánál kereste az Istent. Tanítványai számára készített tankönyvében, az *Új Német Rudimentában* vallja:

— „Nur derjenige ist ein wahrhafter, guter und tugendhafter Mensch, der allezeit, auch wenn es ihm schwer ankommt, bereit ist zu thun, was Gott durch die Vernunft befiehlt. — Denn Gott kann nimmermehr anders wollen, als was er einmal durch die Gesetze (das heilige Sollen des Willens) der Vernunft anzubefehlen bestimmt hat. Merkt euch dies liebe Kinder! Das ist der wahre Inhalt des ganzen Evangeliums.“ (247.)

A könyvet elkobozták. A szerző kérésére azonban a kancellária 1802 ápr. 9-én elrendelte, hogy a kifogásolt lapot a könyvből szakítsák ki és a konfiskált példányokat a szerzőnek adják vissza. A kiszakított lapokat megsemmisítették. Egyetlen példány azonban az akták között maradt.

*

Kant és Fichte filozófiájának nemcsak a hívei, hanem ellenzői sem szólalhattak meg a nélkül, hogy a hatóságok kifogást ne találtak volna munkájukban. Folnesics Lajos, aki egy művében nagy készültséggel bizonygatta, hogy Kant és Fichte filozófiája igen veszélyes az erkölcsökre, az általa szerkesztett *Zeitblätter für Freunde wahrer Menschenbildung* 1818 április 7-i számában valószínűleg ugyanennek a bizonyítására részleteket közölt a két német gondolkodó munkáiból.

A folyóirat megjelent és utána megjárta a szokásos utat egyik utólagos fölülvizsgálattól a másikig. Mikor a helytartótanács elé került, az úgy találta, hogy a házasságról és a házastársak fizikai viszonyáról szóló idézetek az olvasó

érzelmeit sértik és értesítette a revizori hivatalt,² hogy mivel ilyen természetű dolgok lelkészek, nevelők és szülők számára szerkesztett ujságba nem tartoznak, máskor a hivatal jobban ügyeljen a folyóirat cenzúrázásánál.

Hogy melyek voltak a botránkozató idézetek, nem lehetett megállapítani. A folyóirat ugyanis csak 1818 júliusában indult meg, és a kifogásolt részleteket nem tartalmazza. Az április 7-i szám valószínűleg mutatványnak készült, melyet nem őriztek meg. Különben a folyóirat főcélja a felvilágosodás elleni küzdelem volt.³ A szerkesztő komoly és tréfás formában cáfolgatta és tette nevetségessé a modern filozófusokat. Harcolt a felvilágosodás lapos és nyárspolgári „közhasznúság elve” ellen, bemutatta a rombolást, amit Voltaire iratai eredményeztek, kigúnyolta Kant elvont morális parancsát. Kantot a protestantizmus atyjának nevezte a filozófiában. Küzdött a Pestalozzi-féle pedagógiai elmélet ellen keresztény szempontból. Többre tartotta a keresztény természetfölötti nevelést a svájci pedagógus szemlélet útján való tanításánál. A hitetlenség és kétely minden formája ellen hadakozott és a romantikusok hevével fáradozott a középkor rehabilitációján.

Ime: a felvilágosodás katolikus ellenáramlata, mely a 90-es évek óta alig jelentkezik irodalmunkban, Folnesicsal újból megszólal.

Sashegyi Oszkár.

² 1819. 4/4.

³ „Die Zeitblätter stb. haben zum Zweck: den irreligiösen Zeitgeist, der das göttliche übernatürliche Christentum auf alle erdenkliche Weise zu naturalisiren strebt, mit dem Schwerte des Geistes zu bekämpfen.“ 1818. 61 lap.

TARTALOM.

	Lap
Lengyel Ernő: Nietzsche magyar utókora	49
Sashegyi Oszkár: Német klasszikusok — magyar cenzura ...	96
Zolnai Béla: Szavak sorsa	3

MINERVA - KÖNYVTÁR

1. Thienemann Tivadar: Mohács és Erasmus. 1924. (Elfogyott.)
2. Huszti József: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. 1925. (Elfogyott.)
3. Zolnai Béla: A látható nyelv. 1926. 2.— P.
4. Becker, C. H. porosz kultuszminiszter és Szekfü Gyula: Gragger Róbert emlékezete. 1927. 2.— P.
5. Hóman Bálint: A magyar történetírás első korszaka. 1927. (Elfogyott.)
6. Máté Károly: A magyar önéletírás kezdetei. 1927. 2.— P.
7. Szerb Antal: Az udvari ember. 1927. 2.— P.
8. Fábián István: A francia konzervatívizmus filozófiai alapvetői. 1927. 1.— P.
9. Eckhardt Sándor: Sicambria. 1927. 2.— P.
10. Faludi János: Dudith András és a francia humanisták. 1928. 2.— P.
11. Máté Károly: Irodalomtörténetírásunk kialakulása. 1928. 2.— P.
12. Nagy József: Kornis Gyula, mint kultúrpolitikus. 1928. 2.— P.
13. Prohászka Lajos: Vallás és kultúra. 1928. 2.— P.
14. Zolnai Béla: Balassi és a platonizmus. 1928. 2.— P.
15. Tóth Béla: Rousseauista politikusok. 1928. 2.— P.
16. Keresztúry Dezső: A nemzeti klasszicizmus essay-irodalma. 1928. 2.— P.
17. Weszely Ödön: Pedagógiai alapfogalmak változása. 1928. 2.— P.
18. Szerb Antal: Magyar preromantika. 1929. 2.— P.
19. Eckhardt Sándor: Magyar humanisták Párizsban. 1929. 2.— P.
20. Zolnai Béla: Körmondat és tiráda. 1929. 2.— P.
21. Weszely Ödön: Az egyetem eszméje és típusai. 1929. 2.— P.
22. Farkas Gyula: Romános-romántos-romantikus. 1929. 2.— P.
23. Huszti József: Janus Pannonius és Anjou René. 1929. 2.— P.
24. Máté Károly: Sajtó és tudomány. 1929. 2.— P.
25. Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak, II. kiadás. 1931. Vászongötésben 10.— P.
26. Kastner Jenő: Együgyű lelkek tüköre. 1929. 2. P.
27. Eckhardt Sándor: Az utolsó virágének. 1930. 2.— P.
28. Nagy József: Gróf Klebelsberg Kuno mint publicista. 1930. 2.— P.
29. Zolnai Béla: Mikes Kelemen. 1930. 2.— P.
30. Máté Károly: A könyv morfológiája. 1930. 2.— P.
31. Szerb Antal: Vörösmarty-tanulmányok. 1930. 2.— P.
32. Turóczy-Trostler József: Az országokban való sok romlásoknak okairól. 1930. 2.— P.
33. Becker, C. H. volt porosz kultuszminiszter: Nemzeti öntudat és a nemzetközi megértés. 1931. 2.— P.
34. Farkas Gyula: Táj- és nemzedékszemplélet a magyar irodalomban. 1931. 2. P.
35. Kardos Tibor: A laikus mozgalom magyar bibliája. 1931. 2.— P.
36. Kardos Tibor: Callimachus. 1931. 2.— P.
37. Eckhardt Sándor: Az összehasonlító irodalomtörténet Középeurópában. 1932. 2.— P.
38. Pukánszky Béla: Hegel és magyar közönsége. 1932. 2.— P.
39. Ligeti Lajos: A magyarság keleti kapcsolatai. 1932. 2.— P.
40. Váczy Péter: A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon. 1932. 2.— P.
41. Hankiss János: Nemzetkép és irodalomkutatás. 1932. 2.— P.
42. Győry János: A kereszténység védőbástyája. 1933. 2.— P.
43. Turóczy-Trostler József: Magyar cartesianusok. 1933. 2.— P.
44. Palasy-Nagy József: Pauler Akos 1876—1933. 1933. 2.— P.
45. Zolnai Béla: A janzenizmus európai útja. 1933. 2.— P.
46. Birkás Géza: Mistral és a magyarok. 1933. 2.— P.
47. Mayer Erzsébet: Az írói önértet a renaissance korában. 1935. 2.— P.
48. Juhász Gergely: Klopstock magyar utóköra. 1935. 2.— P.
49. Halasy-Nagy József: A fiatal Dilthey. 1934. 2.— P.
50. Prohászka Lajos: A Vándor és a Bujdosó.
51. Zolnai Béla: A gallikanizmus magyarországi visszhangja. 1934. 2.— P.
52. Noszlopi László: A szellem vádlója. Ludwig Klages filozófiája. 2.— P.
53. Kardos Tibor: Az Albertiek édenkertje.

101. Szöllősy Klára: A zeneművész. 2.— P. (Elfogyott.)
102. Horvát Edith: Biedermeier-életképek. 2.— P.
103. Schmidt Ilona: A német romantika magyar kritikája. 2.— P.
104. Dömötör Tekla: A passiójáték. 2.— P.
105. Bátorfi Dagmár: A heroizmus az újabb német irodalomban. 2.— P. (Elfogyott.)
106. Pogány Zsuzsa: Nőemancipáció. 2.— P.
107. Kerekes Sándor: Lomnitz Melzl Hugó. 2.— P.
108. Mayer Ilona: A német udvari költészet a 18. században. 2.— P.
109. Czigler Abel: Felső-eőri Pyrker János László. 2.— P.
110. Dukony Mária: Az Alföld a német irodalomban. 2.— P.
111. Szekrényessy Margit: Romantika. 2.— P.
112. Horváth Magda: A törökveszedelem a német közvéleményben. 2.— P.
113. Kepp Marianne: Romy Károly György Göttingában. 2.— P.
114. Grünsfeld Miksa: Az utópia. 2.— P.
115. Reisner Valéria: Magyar színészek Bécsben. 2.— P.
116. Szent-Királyi Margit: H. G. Bretschneider első budai évei. 2.— P.
117. Dombay Klára: Apologetikus történetzemplélet. 2.— P.
118. Angyal Endre: Theatrum Mundi. 2.— P.
119. Szabolcs Ferenc: A nemzeti játékszín eszméje. 2.— P.
120. Koczogh Akos: Expresszionizmus. 2.— P.
121. Friedmann Ilona: Heine utókora. 2.— P.
122. Hajabáts Márta: Árpádházi Szent Erzsébet hagyománya a német irodalomban. 2.— P.
123. Kolos István: Gróf Mailáth János (1786—1855). 2.— P.
124. Németh Sára: Kolbenheyer Móric. 2.— P.
125. Lengyel Béla: Nietzsche magyar utókora. 2.— P.
126. Robitzek Márta: Saphir Gottlieb Móric. 2.— P.
127. Blázy László: A Megváltó képe. 2.— P.
128. Vajda Ilona: Batsányi János és Baumberg Gabriella. 2.— P.
129. Magyar László: A német munkásirodalom története. 2.— P.
130. Sashegyi Oszkár: Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800—1850. 2.— P.

Megrendelhető:

Kir. Magy. Egyetemi Nyomda könyvesboltja, Budapest, IV., Kossuth Lajos-u. 16.

Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R. T. Pécs, Perczel-u. 2.
A nyomdáért felelős: Wessely Károly igazgató.